VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2019 PRIS: 89:-

Uppladdad till himmelen?

Ulf Danielsson om tron på evigt liv via tekniken

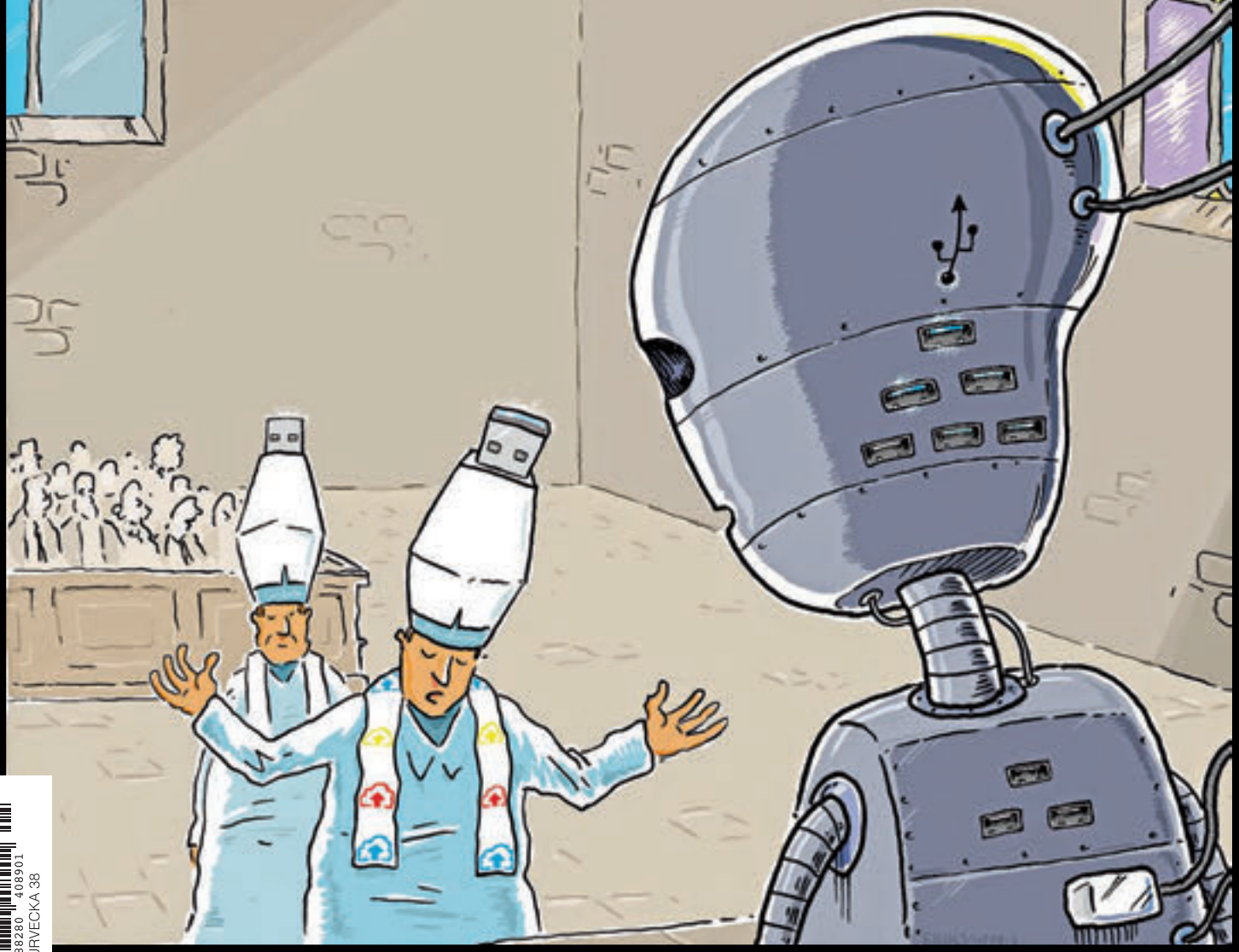

TIDSAM 2804-05
7 388280 408901 05
RETURVECKA 38

”Jag hoppas att min gåva gör att fler kan överleva sjukdomen som tog min frus liv.”

Bertil Håkanssons donation till SSMF var ett värdefullt tillskott till svensk cancerforskning.

Bertil Håkansson och hans fru Louise hade ofta varit i trakten kring soliga Alicante i Spanien och hälsat på Louises föräldrar som ägde en lägenhet där. Bertil och hans fru trivdes så bra att de köpte ett hus i området.

– Det var nergång på fastighetsmarknaden då, så läget att köpa var bra, berättar Bertil.

– Eftersom huset ändå var en stor investering beslöt vi att skriva ett testamente kring det.

– När en av oss gick bort, skulle den andra behålla huset. När båda var borta skulle Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, få huset.

– Vi hade hört talas om SSMF och tyckte att det kändes viktigt att bidra till medicinsk forskning.

Paret Håkansson började tillbringa större delen av året i Spanien. De lämnade Sverige i september och kom tillbaka från Spanien till midsommar.

Men 2011 tog livet en ny vändning. Louise Håkansson gick bort i cancer i magen.

Bertil fortsatte att vara i huset i Spanien i några år till men de långa resorna dit blev allt jobbigare och Bertil började själv få en del hälsoproblem.

– Jag kände att jag ville bo i Sverige igen på heltid och bestämde mig för att donera huset i Spanien medan jag fortfarande levde. Jag såg ingen poäng med att vänta, särskilt som jag förstått att privata donationer är ett viktigt tillskott till statens begränsade forskningsanslag.

– Om man har det gott ställt, varför sitta på sin lilla skattkista om man istället kan dela med sig och se till att ens tillgångar gör gott, avslutar Bertil Håkansson.

– För att så få som möjligt ska drabbas av samma öde som min fru bad jag Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, att pengarna från försäljningen av huset, skulle gå till forskning kring cancer.

100 ÅR 1919–2019 · FORSKNING FÖR LIVET · SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR MEDICINSK FORSKNING

SSMF fyller 100 år! Stöd vår Jubileumsinsamling! Läs mer på vår nya hemsida **ssmf.se** eller ring **08-33 50 61.**

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING
GRUNDAT 1919

90 KONTO | SVENSK INSAMLINGS KONTROLL

Läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än
Nu 140 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Foto: Stina Sjernkvist/TT

Sprickan mellan väljarna och SD

SD:S FRAMTID Sverigedemokraternas nya EU-politik är känd, men det finns anledning att tro att partiet kan komma att ändra sig i andra frågor med tiden, visar fPlus granskning. Natofrågan är ett exempel där partiet inte är samkört med sina väljare. ***Läs mer i fPlus***

Det här är fPlus

GRATIS

- **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.

KOM IGÅNG IDAG: *om.fplus.se*

Hämta i App Store | LADDA NED PÅ Google Play

Foto: Fredrik Sandberg/TT

Spotify: Regeringen måste ta kompetenskrisen på allvar

"Det finns en risk att delar av verksamheten kommer att växa i andra länder snarare än i Sverige", säger Katarina Berg, chief HR Officer på Spotify. Nu kräver musikjätten att regeringen agerar.

Foto: Erik Simander/TT

Sveriges nio sämsta klimatsatsningar – därför gick det snett

fPlus listar några av de mest kostsamma svenska satsningarna som har gett små eller inga positiva klimateffekter överhuvudtaget. ***Läs mer i fPlus***

De rikaste är inte rikast jämt – så ljuger man med statistik

Återigen snackas det om ökade inkomstklyftor. Men synar man statistiken närmare visar det sig att det inte stämmer. De mest förmögna utgörs av ett gäng glada pensionärer som säljer sin bostad och realiserar en värdeökning, inte av en grupp oligarker som år efter år besitter rikemanstronen, skriver fPlus krönikör Johan Norberg.

Regeringen lamslår flygets klimatarbete

Superläge just nu – så sänker du bolåneräntan

Storbråk om rätten att bo på landsbygden

Så undviker du pensionskatastrofen

Läs mer i fPlus

- **Tusentals nyhetskällor i ett svep**
- **Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik**
- **Skräddarsy ditt nyhetsflöde**

f står för

företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Alla är beroende av nyhetsflödet och näringslivet blir allt mer beroende av sin omvärldsbevakning. Samtidigt har det blivit allt svårare att orientera sig i överflödet av information. Därför har Svenskt Näringsliv tagit initiativ till att starta nyhetstjänsten fPlus. Redaktionen arbetar oberoende efter journalistiska principer. Ansvarig utgivare: Henrik Svidén.

LEDARE

Och den ljusnande framtid är vår...

PJ Anders Linder

När regeringen Reinfeldt lanserade arbetslinjen var en av de bärande bjälkarna att det skulle löna sig bättre att jobba än att inte göra det och att skatten skulle vara lägre på arbete än på ersättningar från socialförsäkringssystemet och pensioner. Denna idé blev aldrig riktigt populär bland landets pensionärsorganisationer, om man så säger, och redan under alliansens första mandatperiod fick regeringen börja tumma på principerna. Frågan har fortsatt att vara stekhet och den så kallade pensionärsskatten har sänkts i omgångar. Enligt Januariöverenskommelsen ska den tas bort helt och hållet 2020.

Jag missunnar ingen sänkt skatt, men det tycks mig som om diskussionen har präglats av en förlegad bild av hur pensionärer i allmänhet har det. Utan tvivel finns det äldre som har svårt att få inkomster och utgifter att gå ihop. Enligt Pensionsmyndigheten hade 12 procent av dem som är över 65 år ”relativ låg ekonomisk standard” under 2017, och då är man i ett läge där varenda krona spelar roll. Samtidigt finns en stor grupp 65+ som har god ekonomi med bra pension, låga boendekostnader och sparkapital. Ja, en undersökning som SVT/SCB gjorde ifjol visar till och med att många pensionärer har *mer* pengar att röra sig med idag än när de arbetade vid millennieskiftet.

FATTIGPENSIONÄRERNAS situation behöver kontinuerlig tillsyn. Men tänker man i riktigt breda termer finns goda skäl att intressera sig minst lika mycket för de unga som för de äldre.

Inte för att de unga är ”framtiden” (det är vi alla). Inte för att det behövs mer ungdomlig entusiasm i politiken (där behövs mindre iver och mer grånad erfarenhet). Utan för att ett samhälle mår bra när unga människor har goda möjligheter att etablera sig, bilda familj och bygga en tillvaro, som gör att de så småningom kan få god pension, pengar på banken och eget tak över huvudet.

Tyvärr ser läget allt knepigare ut. Långsiktigt ohållbara förmåner som full avdragsrätt för räntor, studieskulder som smälts bort av inflationen och pensioner som betalas av nästa generation finns inte längre. Man måste klara sig på egen hand i långt högre grad: själv spara till både bostad och pension. Då måste man också få rimliga förutsättningar – och där är vi inte.

VAR SKA MAN BÖRJA? Tag utbildningssystemet. Skolan ska rusta unga för ett samhällsliv som medborgare och ett yrkesliv där de ska klara sig i konkurrensen med generationskamrater inte bara från Europa och USA utan från Kina, Indien och en rad andra länder där man sätter lärande och kunskap på piedestal.

Sverige satsar för all del stora resurser på utbildning, men resultaten står inte i paritet med budgetarna. Även många som i dagarna går ut gymnasiet med skapliga betyg har fått med sig alldeles för lite och kommer till hösten att infria högskolelärares luttrat låga förväntningar. Alltför ofta blir högskolan som ett förlängt gymnasium med låga krav, beskedligt lärande och höga studieskulder. Det behövs fler och mer varierade vägar till yrkeslivet istället för denna ensidiga expansion av en högskola som har allt mindre med traditionella högre studier att göra.

För dem som hoppat av och inte ens fått ett gymnasiebetyg är läget etter värre. De får det kärvt redan på dagens goda arbetsmarknad och ännu besvärligare när konjunkturen viker nedåt. De hade haft stor glädje av en skola som redan från början ställt krav, upprätthållit god disciplin och värnat en lugn och trygg arbetsmiljö. Istället har de blivit lämnade i sticket. I progressiva kretsar må man vara obekymrad över att Sverige är sämst i klassen när det gäller sena ankomster och stök på lektionerna, men det är de unga som får ta smällen.

EN ANNAN, allt skarpare huvudvärk är frågan om var man ska bo. Att hyra kräver kötid eller betalningsförmåga (som unga inte har hunnit skaffa sig). Och inte ens god ekonomi och ordnade förhållanden är numera en garanti för att man ska

FOTO: TT/ERIK SVENSSON

”Över 90 procent av svenska 18–25-åringar vill så småningom bo i villa, radhus eller bostadsrätt.”

kunna köpa lägenhet. När Skandia undersökte saken tidigare i vår kom man fram till att en genomsnittlig 28-åring med fast anställning och pengar sparade till kontantinsatsen bara beviljades lån till en etta i hälften av Sverige 25 största städer. Kombinationen av bolånetak, skärpta amorteringsregler och krav på att privatekonomin ska tåla många gånger högre ränta än idag gör att många inte passerar nålsögat. De är nästan 30 och kan fortfarande inte ens inleda sin bostadskarriär.

Att Sverige dragit ner på subventionerna och vidtagit åtgärder för att dämpa skuldsättningen är inte så mycket att säga om; det gick inte att fortsätta som förut. Men regler och regeltillämpning har blivit för fyrkantiga och bostadspolitiken är alltför ängslig och passiv.

I DEBATTEN finns en fixering vid nya hyresrätter. Istället borde man lägga mer krut på att ge även yngre chans att äga sin bostad. Dels är hyresrätter ett dyrt fullservicealternativ, dels finns en stark vilja hos unga att äga sitt hem. Över 90 procent av svenska 18-25-åringar vill så småningom bo i villa, radhus eller bostadsrätt. Och realistiska tankar finns. Socialdemokraten Lennart Weiss, kommersiell direktör i Veidekke, har länge argumenterat för ett skattestimulerat bosparande för unga enligt norsk modell, och Kristdemokraterna har nyligen presenterat en hel åtgärdskatalog med allt från statliga startlån till förstagångsköpare till hyrköp och ökat utbud av byggbar mark.

Som alltid kan man dividera om enskildheter i skol-, bostads- och den här knappt ens nämnda näringspolitiken, men det centrala är behovet av målmedvetet arbete för ungas livschanser och etablering. ”Det är skönt att bli gammal. Att vara ung var för jävligt”, skrev Hjalmar Söderberg. Vi borde göra det mindre så. Generationskrig är inget att stå efter.

PJ Anders Linder

INNEHÅLL

AXESSmagasin
VETENSKAP BILDNING TRADITION NR 5 2019

10 SAMHÄLLE

Krönikor Annika Borg oroas över okunskap som kostar **10**
Susanna Birgersson vårdar det inre livet **10**
Brexit Elisabeth Braw varnar för stormbyar på brexithavet **12**
Mongoliet Joakim Rådström sätter sig in i mongoliska skriftspråksstrider **16**
Ekonomi Axel Odelberg förklarar varför kronan är så svag **18**
Ryssland Ulrika Carlsson förfasar sig över stillösa ryska män **20**
I korthet Melvyn Bragg. EU-valet **21**

22 FRIZON

Thomas Steinfeld tar sig an identiteten **22**
Malcom Kyeyune beskriver en politisk arketyp i Staffanstorp **28**

TEMA: DEN STORA FRÅNVARON

32

Den blinda fläcken Henrik Nilsson varnar för kulturens beroende av staten **34**
Låt oss försonas Louise Belfrage önskar en kanon för frågor om rätt och fel **36**
Gärna fransk esprit Charlotta Levay beklagar sig över den ytliga kulturdebatten **38**
Bildsättarnas epok Adam Cwejman om hur bilden blir viktigare än verkligheten **40**
Var är nyfikenheten? Henrik Höjer förordar förmågan att våga ändra sig **42**
Friheten står på spel Erik Helmerson ger sig i kast med kulturkapare **44**
Lär av historien Håkan Lindgren inser att vi är dåliga på att minnas **46**
Den största tomheten Joel Halldorf fruktar revorna i samhällets etiska väv **48**
Konservatism behövs Josefin Holmström saknar en konservativ litteratur **50**
Vi kommer inte undan Martina Björk konstaterar att utan Bibeln står vi oss slätt **52**

54 INTERVJU

Håkan Lindgren samtalar med Ulf Danielsson om AI, robotar och mänskligt medvetande.

Hur bör man gå till väga för att återställa förtroendet för en institution eller en person efter ett brott eller en skandal?

Louise Belfrage, sid 37

58 TRADITION

Margareta Melén om Pietro Aretino.

62 CIVILISATION

Idéhistoria Tobias Dahlkvist läser om melankolins anatomi **62**
Litteratur Maxim Grigoriev läser unga irländska författare **64**
Historia Svante Nordin läser om det moderna 30-åriga kriget **66**
Litteratur Maria Engqvist om Aleksandr Pusjkins aktualitet **68**
Historia Erik W Larsson om Emiliano Zapata **69**
Resebrev Jenny Danielsson om konststaden Los Angeles **70**
Krönika Katarina O'Nils Franke synar den som syns och inte syns **71**
I korthet Jakob Sjövall om det digitaliserade kulturarvet **71**

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2019

Specialsektion med 13 recensioner av titlar ur vårens utgivning av svensk facklitteratur.

88 RECENSIONER

Margareta Melén normbildar sig **89**
Jonas Elvander reder ut begrepp **94**
Håkan Lindgren badar i data **96**
Göran Frankel vänder åter till Indien **98**
Martin Lagerholm går på bio i dåligt sällskap **100**
Bengt G Nilsson minns militära misslyckanden **102**
Karin Henriksson följer ett imperieprojekt **104**
Håkan Arvidsson väger upplysning mot tradition **106**
Johannes Rex tänker som en kejsare **108**
Jojje Olsson går in i brandväggen **110**
Ylva Herholz värnar om jobben **112**

114 I VÅR TID

Bengt Ohlsson fumlar vidare i korsningarna.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd: PJ Anders Linder
Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund
Redaktionssekreterare: Katarina O'Nils Franke
Redaktionsråd: Louise Belfrage, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och Maria Haack
Bildredaktör: Maria Haack
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Nästa nummer: 10 september 2019
Annonser: redaktionen@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Material insänt till *Axess* kan lagras och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Omslagsillustration: Niklas Eriksson
Vinjettbilder: Johan Patricny
Porträtteckningar: Johan Patricny
Villkor och personuppgifter: www.axess.se

Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 689 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 e-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Allduplo

SKRIBENTER

Christian Abrahamsson
Fil dr i kulturgeografi

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Louise Belfrage
Internationell rådgivare
vid Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse

Susanna Birgersson
Fristående skribent

Martina Björk
Docent i latin vid
Lunds universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Elisabeth Braw
Verksam på försvars- och
tankesmedjan RUSI i London

Joakim Broman
Ledarskribent i Liberala
Nyhetsbyrån

Ulrika Carlsson
Universitetslektor vid Moscow
School of Philosophy

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Tobias Dahlkvist
Docent i idéhistoria vid
Stockholms universitet

Jenny Danielsson
Konstskribent

Jonas Elvander
Utrikesredaktör i *Flamman*

Maria Engqvist
Slavist och lektor vid
Tartu universitet

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Erik Helmerson
Ledarskribent i *Dagens Nyheter*

Karin Henriksson
Journalist och författare

Ylva Herholz
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare, kritiker och fil dr
i litteraturvetenskap

Henrik Höjer
Fil dr i historia och författare

Blanche Jarn
Redaktör i nättidskriften
Smedjan

Lars Anders Johansson
Redaktionschef på Timbro
och chefredaktör i *Smedjan*

Malcom Kyeyune
Debattör och bloggare

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare

Charlotta Levay
Docent i företagsekonomi
vid Lunds universitet

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Margareta Melén
Översättare och kulturskribent

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdomshistoria

Axel Odelberg
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Jojje Olsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Tove Paulsson Holmberg
Fil dr i idé- och lärdomshistoria
vid Lunds universitet

Johannes Rex
Skribent och fil kand i filosofi

Joakim Rådström
Journalist

Jakob Sjövall
Statsvetare

Thomas Steinfeld
Journalist och författare

Mattias Svensson
Författare, krönikör och
kulturjournalist

Erik Thyselius
Projektassistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Livet på landet

”GLÖM ALDRIG sossarnas svek mot Sollefteå sjukhus.” Banderollen med det taggiga budskapet sitter på vägen in mot tätorten, den som brukade blandas ihop med Skellefteå men som på senare år blivit känd för den infekterade striden om BB. Efter nedläggningen marscherade ockupanter in genom sjukhusentrén, och två och ett halvt år senare sitter de fortfarande där.

Det är lätt att känna för deras sak. En gravid kvinna i kommunens utkanter, som min gamla hemort Ramsele, har numera över 20 mil till närmaste BB. Flera bilfödslar har redan inträffat på vägarna ut mot kusten.

Och ändå måste man se att BB-striden är del av ett problem som är lika komplext som det krokiga vägnätet i Norrlands inland. I rapporten ”Kommunernas framtid” från tankesmedjan SNS Konjunkturråd hör Sollefteå till kategorin ”avlägsna landsbygdskommuner”. Tillsammans med de ”mycket avlägsna” handlar det om 60 kommuner där befolkningen både är gles och minskande, och där det är långt till närmaste stora eller mellanstora stad.

1974 bodde 870 000 svenskar i sådana kommuner. 2017 var det 600 000, trots att befolkningen i stort ökat med tre miljoner. Fler kommuner blir mindre, samtidigt som åldersstrukturen förändras. Rapporten förutspår att försörjningskvoten i den mest avlägsna glesbygden kommer att vara 2,14 år 2040. Varje person i arbetsför ålder kommer att behöva försörja minst en till, trots att statsbidragen redan nu är en lika stor intäktspost som skatteintäkterna i många av dessa kommuner.

DET ÄR DEMOGRAFIN, dumbom, som Per Ahlmark kunde ha sagt. Fast inte heller det är hela förklaringen. Parallellt med avfolkningen driver ökade kvalitetskrav på centraliseringen av sjukvården. Kirurger blir skickligare när de får genomföra en viss sorts ingrepp ett antal gånger på ett år. Mantrat är att det är bättre för patienten att åka några mil extra till en riktigt bra läkare. Men när delar av den högspecialiserade vården koncentreras till färre sjukhus urholkas patientunderlaget, och det blir svårare för de mindre sjukhusen att rekrytera. Om höftledsoperationerna flyttar riskerar akutkirurgin att hänga med. Det är inte lika uppmärksammat som BB-nedläggningen, men det skedde även i Sollefteå.

I högtidstalen heter det fortfarande att hela Sverige ska leva. I den praktiska politiken läggs ortopedin ner och bensinskatten höjs.

Det ska dock sägas att landsbygden inte är helt frånvarande från den politiska debatten. Man pratar om höghastighetsbanor och bredbandsutbyggnad, om gårdsförsäljning och strandskydd. Men det är här som distinktionen i SNS-rapporten blir viktig. Sett till storlek och befolkningstäthet är även kommuner som Norrtälje och Simrishamn landsbygdskommuner, trots att de bara ligger en

Glesbygdsprotest. FOTO: IZABELLE NORDFJELL/TT

dryg timme från Stockholm respektive Malmö. Jämför detta med Vilhelmina, som ligger tre timmar från Östersund och lika långt från Umeå.

OM MAN SÄNKTE bensinskatten istället för att höja den skulle det kanske göra en liten skillnad för invånarna i Vilhelmina. Men höghastighetsbanor mellan Stockholm och Göteborg skulle – vad man än tycker om dem i övrigt – inte göra det. Gissningsvis finns det inte heller en uppsjö av vingårdar och mikrobryggerier i Västerbottens inland som bara sitter och väntar på gårdsförsäljningsreformen. Och bredband har man redan.

Mycket av den så kallade landsbygdspolitiken som föreslås berör i och för sig även invånarna på den mest avlägsna landsbygden. Men där finns framförallt mycket mer grundläggande frågor, som ingen politiker verkar vilja ta i eller besvara: Hur ska utvecklingen vändas? Hur ska dessa orter kunna skapa sig livskraftiga näringar som gör lokalsamhällena ekonomiskt hållbara? Varken skogs- eller lantbruket behöver numera särskilt mycket arbetskraft. Regementet har lagt ner och gruvan är stängd. Vad ska man göra istället?

Om det var dessa frågeställningar som var vägledande skulle inte gårdsförsäljning vara huvudförslaget för en levande landsbygd, utan mer radikala idéer. Skattefrihet och ekonomiska frizoner. Assymmetriska kommunmodeller, det vill säga att vissa kommuner slipper vissa ansvarsområden, eller skattefri vattenkraftsel för alla företag i avlägsna landsbygdskommuner.

ISTÄLLET TVINGAS MAN ATT undra om Sverige kollektivt gett upp om dem, om tanken är att byarna som ligger vid älvens början istället för vid dess slut ska tyna bort så att resten av landet ska slippa ösa ner skottkärror fulla med pengar i dem. Om det nu är det som är linjen önskar man åtminstone att någon kunde säga det rakt ut, och ta de politiska konsekvenserna.

Å andra sidan var det kanske just det Socialdemokraterna i Västernorrlands landsting försökte göra. I Sollefteå kommun minskade de i senaste valet från 47,6 procent till 13,9.

Joakim Broman

Krönikor

Sårbar okunskap

I SVERIGE GÅR DET att vara bildad utan att ha en susning om religiösa urkunder eller trosläror. Jag minns när en kulturredaktör bekände för mig att vederbörande inte hade kunskap om att Nya testamentet innehåller fyra evangelier eller när en betrodd tv-kommentator i direktsändning upplyste tittarna om att kronprinsessan Victoria läste en fin text vid barndopet när hon i själva verket bad en bön.

Okunskapen om religion gör samhället sårbart. Medvetenheten om det egna judisk-kristna kulturarvet har sjunkit undan och blivit svåravläsbart, stumt för öron och blint för ögon. Associationsbanorna saknas. Svåravläsbarheten blir även uppenbar i förhållande till andras kulturarv och religiösa tankemönster. Inte minst blir det tydligt i mötet med en identitetsstark religion som islam, ett trossystem som omfattar fler i Sverige och är mer synligt än för enbart några decennier sedan.

Utifrån en begränsad eller obefintlig kunskap om och erfarenhet av religion försöker röster i offentligheten hitta parallelller och metaforer ur den egna fataburen för att förstå islams religiösa praktiker och trossystem. Sammanfattningsvis blir konklusionen att islam är ungefär som Svenska kyrkan.

Härförleden ville en ledarskribent i *Dagens Nyheter* lyfta fram mångfalden inom islam. Slutsatsen blev att huvudstråket är som – precis – Svenska kyrkan. Nå, Svenska kyrkan är teologiskt sett en av världens mest liberala kristna kyrkor. För att illustrera fenomenet: Till årets förnyare i Svenska kyrkan utnämndes ett par som driver en podcast för att få upp frågor om trans- och polyrelationer på agendan.

Vårda det inre livet

KÄRA DAGBOK, började man, och fortsatte pliktskyldigt att räkna upp vad man gjort under dagen, saker som sovmorgon, matteprov och pianolektion. Kanske tillfogades något litet omdöme, ”väldigt skönt”, ”ganska svårt” eller ”jättetråkigt”. Sedan kom det roliga, att haka på det lilla, lilla hänglåset och lägga tillbaka den lilla, lilla nyckeln på sin superhemliga plats. Några år senare hade innehållet blivit lite mer hemligt på riktigt fast dagboken inte längre hade något lås. Men jag vet ingen bättre bild av det inre livet som ideal än dagboken med det lilla hänglåset. Jag tror också att det är bilden av något som håller på att gå förlorat.

Vi lever i en tid som uppmuntrar synlig manifestering av individuell särart, men där manifesteringen har blivit viktigare än särarten. Vi är ständigt uppkopplade mot andra, i ett slags digitala kollektiv. Vi twittrar ut våra åsikter i samma stund som vi tänker dem, Facebook uppmuntrar oss att skylta med vilka välgörande ändamål vi stöder, att offentliggöra sinnesstämningar och spontana reaktioner, på Instagram visar vi upp familjelivet i kvällsljus.

Men man kan inte leva ett autentiskt liv i ett skyltfönster.

VILL DU UTMANA samtidens själva infrastruktur, köp en dagbok. Föreställ dig att det finns ett lås på den, ingen ska läsa vad som står där. Du kanske inte skriver några egentliga hemligheter, huvudsaken är själva handlingen, att du formulerar dina tankar för dig själv, för din egen skull, för att bli lite tydligare, för att träna på att vara ensam. När ingen finns att imponera på, att söka samförstånd med, att diskutera med, att provocera eller för den delen ”stå upp emot” – vem är du då?

”Vad funderar du på?” undrar Facebook. Svara inte. Skriv lite i dagboken istället.

På stormigt vatten efter brexit
12 Efter brexit vill Storbritannien bygga en global militär plattform. Men det kan bli dyrt och svårt.

Tecken i tiden
16 Traditionalism krockar med regional maktpolitik när Mongoliet väljer skriftspråk.

Inte att lita på
18 Kronans svaghet har ingenting med räntan att göra. Problemet är den politiska osäkerheten.

Manssamhället
20 Medan ryskorna klär upp sig och vårdar sitt yttre, är ryska män stillösa mansgrisar.

I korthet
21 Melvyn Bragg. EU-valet.

(Fast kanske möts extremerna trots allt: Polyrelationer och månggifte gifter sig nog rätt väl.)

ISLAM INNEHÅLLER en genomgripande gärningslära, också det en djupgående olikhet i förhållande till evangelisk-luthersk kristendom och även till huvudfåran inom de olika kristna grenarna. En annan brytpunkt är att islam inte inrymmer den distinktion mellan religion och stat eller politik som våra västerländska system konstitueras av. Det är en för samhället monumental skillnad.

Svenska kyrkans gudstjänstbesökare lyssnar till präster som förvärvat en lång akademisk utbildning. De har således studerat världsreligioner, religiösa urkunder och tro med vetenskapliga metoder. Bibeln nagelfars med historisk-kritisk metod, helig får Böckernas bok vara hemma på kammaren.

Imamer utbildas inte på akademiskt vis och den historisk-kritiska koranforskningen är fortfarande i sin linda. Undervisning i andra religioner än den egna känner jag enbart till en imamutbildning som bedriver, i Marocko. Samma imamutbildning inkluderar kvinnor, men de kallas inte imamer och kan inte verka som religiösa ledare för män.

En parallell till kvinnliga präster blir således falsk, eftersom den för att fungera

> *Sammanfattningsvis blir konklusionen att islam är ungefär som Svenska kyrkan.*

kräver att vi bortser från den könssegregerade praktiken.

NÄR SVT:S PROGRAM *Opinion Live* nyligen diskuterade skolavslutningar framfördes uppfattningen att de även ska hållas i moskéer. Frågorna om moskéerna ska betraktas på samma sätt som kyrkor gör i sammanhanget, nämligen som vackra byggnader utan egentligt trosmässigt innehåll, imamer förbjudas tala om Gud och ifall könen vid skolavslutningen kan vara tillsammans i rummet ställdes aldrig. Islam är som Svenska kyrkan, liksom.

För en tid sedan läste jag en intervju i tidningen *Fokus* med politikern Marie Krarup. Krarup är inte bara dansk utan även Dansk Folkepartist. Långt utanför den svenska anständighetsgränsen med andra ord. Hon uttryckte att en bild från den fredagsbön då hundratals samlades på Christiansborgs slottsplats i Köpenhamn, och som också var en manifestation för offren för terrordådet i Christchurch, var ”ohygglig”. På bilden ser betraktaren ett torg fyllt av män.

I artikeln kopplas inte Krarups hårda ordval till att det skulle kunna vara ett uttryck för en realistisk och legitim oro för eller kritik av religiöst isärhållande av könen. Istället förblir detta religiösa imperativ i synen på män och kvinnor osynligt. För bön är väl bön, som i Svenska kyrkan ungefär. Krarups motiv må vara rena eller grumliga, vad vet jag. Men en och annan med religionsvetenskaplig bildning skulle nog hävda att en sådan religionskritik är en angelägenhet för alla som bär på och förkunnar en frihetlig syn på människan. Okunskap kostar alltid.

Av Annika Borg

En ungdomsgeneration håller på att bli vuxen, kollektivt böjd över en smartmobil. På Snapchat umgås man med sina vänner utan att behöva göra sig omaket att gå hemifrån. Allt som inte resulterar i notiser

> *Men man kan inte leva ett autentiskt liv i ett skyltfönster.*

på telefonen känns lite tråkigt, lite bortkastat, lite oväsentligt. Streamingtjänsterna erbjuder ett hav av underhållning. Porr finns en googling bort, datorspel är som knark.

Det är inte så ett inre liv växer fram.

JAG VET FÖRÄLDRAR som ger sina barn pengar om de avstår sötsaker under ett helt år. Hälsosamma vanor och självbehärskning bör förvisso belönas. Men vore det inte minst lika viktigt att motivera sitt barn att odla och avskärma sitt inre från omgivningen? ”Du får tusen kronor om du skriver något i din dagbok varje dag.”

Själv skulle jag vilja uppmuntra dagens 13-åringar att vägra delta i värderingsövningar i skolan, applådera de 14-åringar som sitter knäpptysta under biologitimmarnas sexualkunskap: nej, ni behöver inte fläka ut era tankar och känslor om det allra innersta och det allra intimaste, det privata är privat och tillhör bara er. Jag skulle önska att konfirmationspräster inte främst såg som sin uppgift att leda gruppsamtal om existentiella frågor, utan snarare presenterade ett grundligt svar på den i sanning existentiella frågan ”Vad är jag”? Kanske kunde reflektionen få äga rum inom tonåringen. För en gångs skull.

DET FINNS TEXTER jag återvänder till när jag behöver justera kursen. Dit hör en krönika publicerad för ett par år sedan i *Göteborgs-Posten*, skriven av pastorn och författaren Tomas Sjödin. ”Ett inre oförstörbart rike” heter den och handlar om att vara privat, om att ha hemligheter, om att inte berätta om allt man tänker och känner. ”Det känns när man möter en människa, om hon har hemliga gömslen och rum inom sig, eller om det man ser är vad man får”, skriver Sjödin.

För den danske filosofen Søren Kierkegaard var det inre livet inte bara ett faktum eller en nödvändighet, det var där det viktigaste och verkligaste ägde rum. Den insikten måste vi återerövra i vår tid. Köp en dagbok.

Av Susanna Birgersson

BREXIT

På stormigt vatten

Efter brexit vill Storbritannien bygga en global militär plattform. Men det kan bli både dyrt och svårt, skriver **Elisabeth Braw**.

efter brexit

FOTO: GETTY IMAGES

På stormigt vatten efter brexit

I BÖRJAN AV MAJ blev försvarsfrågor plötsligt Storbritanniens viktigaste ämne. Det konkurrerade med lätthet ut brexit, som under några dagar närmast verkade bortglömt. Ämnet var försvarsminister Gavin Williamson, som mycket raskt och mycket officiellt avskedades efter en läcka om 5G och Huawei. Försvaret kommer dock att spela en alltmer viktig roll ju närmare Storbritannien kommer brexit, och särskilt när landet lämnar EU senare i år. Landet är inte längre ledande inom många områden, men med sin enastående militär kan det profilera sig.

Det var en rekordsnabb uppgång och ett ännu snabbare fall. För nio år sedan valdes Gavin Williamson in i parlamentet; sju år senare, vid 41 års ålder, var han redan försvarsminister. Nu, ett och ett halvt år senare, har han fått sparken efter en närmast unik incident i modern brittisk politik. Regeringens nationella säkerhetsråd, som inrättades 2010 och där bara vissa ministrar och tjänstemän ingår, hade diskuterat om den kontroversiella kinesiska telefonijätten Huawei skulle få delta i Storbritanniens nya 5G-nät. Det var en i högsta grad delikat fråga, inte bara för att Huawei anses medföra risker för landets säkerhet utan också för att USA, Australien och Nya Zeeland – Storbritanniens närmaste allierade, som alla ingår i den så kallade Five Eyes-gruppen – hade sagt nej till Huawei. Plötsligt rapporterade pressen att säkerhetsrådet bestämt att Huawei skulle få delta, och att premiärminister Theresa May tagit beslutet trots att flera ministrar opponerat sig. Varifrån kom läckan? Efter en snabb undersökning av regeringens chefstjänstemän utpekades Williamson som skyldig och blev bryskt avskedad. (Williamson vidhåller att han är oskyldig.)

Ny försvarsminister: Penny Mourdant.
FOTO: NEIL HALL/TT

UNDER SINA NÄSTAN 18 månader som försvarsminister hann Gavin Williamson dock ta sig an en fundamental uppgift: Storbritanniens framtid efter brexit. I och med att EU-utträdet skjutits upp till slutet av oktober får Williamsons efterträdare Penny Mordaunt lyckligtvis lite mer tid på sig, och det behöver hon, för försvar och militär säkerhet efter brexit är en stor utmaning. Nej: försvar är inte ett av EU:s kärnområden, så den brittiska försvarsmakten påverkas bara marginellt av utträdet. Storbritannien behöver dock ta sig an frågor som hur det kan och bör ingå i EU:s försvarssamarbete Pesco och hur dess soldater kan delta i eventuella EU-insatser, till exempel efter naturkatastrofer. Utträdesavtalet innehåller inga detaljer om militärt samarbete mellan Storbritannien och EU, men bägge sidor skulle vinna på nära samverkan, inte minst för att Storbritannien är en av EU:s två militära stormakter. (Den andra är Frankrike.) Enligt statistik samanställd av Munich Security Conference äger landet exempelvis 44 procent av alla tunga transportflygplan och 18 procent av alla fregatter inom EU.

När Storbritannien nu ska lämna EU behöver det dock profilera sig; inte överraskande är *Global Britain* regeringens motto. Men hur profilerar man sig ensam?

DET ÄR INTE SÅ lätt. Brexitanhängare som den förre konservative utrikesministern Boris Johnson förkunnade länge ett slags frihandelsevangelium som gick ut på att Storbritannien, befriad från Bryssels ok, skulle bli världens frihandelsmästare. Det har dock visat sig vara besvärligt att skapa sig en global plattform genom handel; folk gör sig redan lustiga över de handelsavtal regeringen hittills har undertecknat med Norge, Israel och Chile. Inget land är förvisso oviktigt när det gäller handel, men av Storbritanniens tio största handelspartner ingår sju i EU. Vilka andra möjligheter finns det att bygga en stjärnroll i världen? Storbritannien är inte längre något stort tillverkningsland, och den omsjungna finanssektorn – ja, den är till stor del internationell och kan snabbt överge landet om den vill.

Det är därför som försvaret har blivit så viktigt. Och Storbritannien är onekligen en militär stormakt i Europa: förra året lade landet enligt Natostatistik 62 miljarder dollar (2,15 procent av BNP) på militärt försvar, medan Frankrike investerade 51 miljarder (1,82 procent av BNP) och Tyskland 50 miljarder (1,23 procent av BNP). Storbritannien må ha färre soldater än Tyskland – 151 600 heltidsanställda soldater och officerare jämfört med Tysklands 182 000 – men de anses vara mycket skickliga. Storbritannien är förstås en av Natos pelare, men det har också byggt upp samarbete med likasinnade länder i mindre skala, till exempel Joint Expeditionary Force (JEF), en 10 000 man stor styrka som etablerades för fyra år sedan och där numera även Sverige och Finland ingår. Storbritannien och Frankrike har en liknande styrka,

Combined Joint Expeditionary Force. Under de senaste månaderna har det blivit tydligt att regeringen insett försvarets potential för *Global Britain* efter brexit. I ett tal på Royal United Services Institute (vars Modern Deterrence-projekt jag leder) i februari beskrev Gavin Williamson regeringens vision av Storbritannien efter brexit: ”Vi kommer att bygga nya allianser, återuppliva gamla allianser och, viktigast av allt, visa att vi är landet som kommer att handla när det krävs. Vi ska vara nationen folk vänder sig till när världen behöver ledarskap. Och försvaret kommer att vara avgörande när det gäller att stärka Storbritanniens roll som en utåtriktad nation.”

DEN DÅVARANDE försvarsministern beskrev landets ambitioner i tydliga ordalag: ”I en era som domineras av konkurrens mellan stormakter kan vi inte nöja oss med att bara försvara vår bakgård. Storbritannien är en global makt med verkligt globala intressen.” Nu finns Williamson inte kvar i regeringen men dess målsättning består. Om något kommer Mordaunt att lägga ner ännu mer energi på att göra Storbritannien till en global militär stormakt. Hon är dotter till en officer, själv reservofficer i flottan och känd som en av försvarets främsta anhängare i parlamentet.

> *När Storbritannien nu ska lämna EU behöver det dock profilera sig; inte överraskande är* Global Britain *regeringens motto.*

Återuppliva gamla allianser, bygga nya allianser och vara nationen länder vänder sig till när världen behöver ledarskap: det är stora ambitioner. På området nya allianser finns det onekligen avsevärda möjligheter. Australien och Nya Zeeland är uppenbara kandidater för närmare samarbete med tanke på att Kina uppträder alltmer självsäkert som maritim nation. Kineserna har under de senaste två årtiondena byggt upp sin flotta – People’s Liberation Army Navy – från närmast ingenting till en enorm styrka med nästan 50 moderna ubåtar och lika många moderna fregatter liksom 25 likaledes moderna ››

FOTO: ALAMY

Avskedad försvarsminister: Gavin Williamson. FOTO: ADRIAN DENNIS/TT

jagare. USA kan inte ensamt patrullera världens hav å de självutnämnda goda makternas räkning; där finns sålunda en stor möjlighet för en juniorpartner som söker en större roll i världen och dessutom råkar ha en respekterad flotta med två nya hangarfartyg. Storbritannien skulle också kunna skapa nya JEF-liknande grupper, både inom och utanför Europa. Vad världens säkerhet behöver är inte ett nytt Nato utan små, flexibla sammanslutningar av likasinnade länder som kan ingripa vid kriser, både rent militära sådana och naturkatastrofer. Nato fungerar bra, men dess uppgift är att vara en territoriell försvarspakt. EU, däremot, har inte kommit långt med sina militära ambitioner trots att genombrott gång på gång har aviserats.

DET FINNS, med andra ord, både utrymme och behov av *Global Britain* och dess militär. Utmaningen är pengar. De två nya hangarfartygen kostade skattebetalarna mer än sex miljarder pund (76 miljarder kronor). Att vara den nation som länder vänder sig till när världen behöver ledarskap kommer att kosta ännu mer. Allt ledarskap behöver naturligtvis inte vara militärt, men för att vara trovärdig som världsledare – och skapare och ledare av små allianser – behöver Storbritannien en imponerande försvarsmakt. Förra året lade USA 684 miljarder dollar på försvaret.

Global Britain kommer således att kosta. Brexitanhängare skulle säga att friheten utanför EU är värd utgiften. Det finns dock en brexitsympatisör som har goda chanser att bli premiärminister, och han skulle helst inte lägga några pengar alls på militären: Labourledaren Jeremy Corbyn. Det kan bli stormiga vatten för den självutnämnda försvarsstormakten Storbritannien.

13-årige Ochiroo kämpar med sitt lands traditionella skriftspråk.
FOTO: JOAKIM RÅDSTRÖM

MONGOLIET

Tecken i tiden

Traditionalism krockar med regional maktpolitik och den digitala eran när Mongoliet bestämmer vilket skriftspråk som ska användas, skriver **Joakim Rådström**.

EN YTA MOTSVARANDE hela Västeuropa – med endast tre miljoner invånare. Sommartemperaturer på uppåt 40 grader, medan köldrekordet på vintern är minus 55. Mongoliet är på många sätt ett extremt land – och det gäller inte bara geografi och klimat. Även historiskt och politiskt har landet upplevt omvälvande skiften: Djingis khans enorma fälttåg, kinesisk invasion, närmast lydstat under Sovjet, och från 1990-talet gradvis ånyo alltmer självmedvetet.

På sätt och vis gäller eklekticismen även språket. Idag är kyrilliskan standardskriftspråk, men före kommunismens intåg utgjorde det säregna *mongol bichig* allmän mongolisk skriftstandard. Än idag är det i bruk, och utgör ett av ytterst få skriftspråk som skrivs vertikalt, uppifrån och ned.

– Vi började ursprungligen använda det redan på 700- eller 800-talet, efter att ha fått det från uigurerna. Och uiguriskan utvecklades i sin tur från den urgamla feniciska skriften, säger professor Tsedev Unurbayan.

PROFESSOR UNURBAYAN är en av Mongoliets främsta experter på dess traditionella

skriftspråk, och kan historien bakom mongol bichig utan och innan.

– Mongoliet hade tidigare många olika sorters skriftspråk. Anledningen var kanske att vi har varit nomader så länge, och plockat upp språk från flera olika ställen. Vi använde även kinesiska ett tag, berättar han.

Mongoliets geografiska läge och begränsade folkmängd har gett upphov till stora maktstrider. Framförallt kom området att utgöra scen för en dragkamp mellan de väldiga grannarna Ryssland/Sovjetunionen och Kina. 1691–1911 lydde till exempel Mongoliet under den kinesiska Qingdynastin, men när den moderna Republiken Kina utropades 1911 förklarade Mongoliet sitt oberoende. För att sätta kraft bakom orden sökte och fick man ryskt stöd. Efter andra världskriget tvingades så Kina under sovjetiskt tryck att erkänna Mongoliet som självständig stat.

Väl var det ena hotet avlägsnat antog emellertid ett annat omfattande proportioner. Mongoliet blev från och med Stalinåren mycket beroende av Sovjet för sin utrikeshandel, sin politik (landet blev i detta avseende i det närmaste en vasallstat till SSSR), energiförsörjning och mycket annat.

ÄVEN PÅ KULTUROMRÅDET gjorde Moderlandet sitt avtryck – Mongoliet adopterade kyrilliska som skriftspråk år 1946. Och det skedde inte ofrivilligt.

– En fördel med kyrilliskan är att den kommer närmare det talade språket än mongolisk skrift, som skrivs annorlunda än hur man talar, berättar Tsedev Unurbayan.

Sovjetväldet hann alltså påverka Mongoliet under sin stora maktperiod på 1900-talet. Men i och med kommunismens upplösning i slutet av 1980-talet började Mongoliet öppna upp sig mot västvärlden, liksom mot den tidigare ockupationsmakten Kina.

Sedan dess har Mongoliet sakta men säkert återfunnit mer av sin tidigare traditionella identitet. Inte minst gäller det språket, där mongol bichig ånyo har börjat komma i bruk. Professor Unurbayan förklarar.

– Människors tankesätt förändras med språken. Från 1940-talet förändrades det med kyrilliskan, och nu har andra sätt att tänka kommit tillbaka. Enligt en ny lag ska vi nu från och med år 2025 alltid använda traditionell mongoliska som vårt officiella språk jämte kyrilliska.

BAYARMAGNAI CHOIJILSUREN, kanslichef vid Mongolia International University, tycker lagen är bra. Deras universitet tar annars emot många studenter från den kinesiska regionen Inre Mongoliet.

– Och de kan skriva ganska flytande på mongol bichig! Det imponerade på mig, och gjorde att jag kände att vi borde bli bättre på vårt traditionella skriftspråk även här i Mongoliet, säger Bayarmagnai Choijilsuren.

Hennes kollega, mongolislläraren Tungalag Vanchaa, ger fler exempel på hur mongol bichig kommit till användning igen:

– 2008 beslöt regeringen att man skulle använda traditionell mongoliska på universitetsdiplom och födelseattester. Och officiella skyltar på regeringsbyggnader kom sedan dess att skrivas på både kyrilliska och mongol bichig, säger hon.

Gradvis sedan 1990-talet har också mongol bichig kommit tillbaka in i läroplanerna från sjätte klass. På en skola i utkanten av Ulaanbaatar träffar vi elvaårige Ochiroo som sitter och sliter med de vertikala krumelurerna hos Mongoliets traditionella språk.

ÖVER STORA DELAR av världen märks överlag ett nytt intresse för traditionell kultur och gamla seder – ibland även återspeglat genom ultrakonservativa politiska strömningar. Finns det en sådan dimension även i Mongoliet, med tanke på det nya värderandet av landets gamla skriftspråk?

Mongolislläraren Batkhishig Byambasambuu visar exempel på klassisk mongolisk kalligrafi. FOTO: JOAKIM RÅDSTRÖM

– Fram till 1990-talet var vi ett kommunistiskt styrt land, och under den tiden var det svårt för oss att hålla på våra mongoliska traditioner. Och i och med globaliseringen har nog också människor kommit att gå tillbaka lite till sin egen kultur, säger Tsedev Unurbayan.

> *Än idag är det i bruk, och utgör ett av ytterst få skriftspråk som skrivs vertikalt, uppifrån och ned.*

Även de nygamla regionalpolitiska hoten från jättegrannarna Ryssland och – framförallt – Kina återkommer när det fria Mongoliets invånare på nytt stakar ut sin väg. På språkskolan Nomiin Ger i Ulaanbaatar möter vi den unga läraren Batkhishig Byambasambuu som berättar mer.

– Historiskt sett har inte mongoler gillat kineser, slår hon fast. Jag vet inte om det handlar om rädsla kanske. Nu kommer många kinesiska arbetare hit för att jobba inom gruvsektorn, och det blir ibland problem. Dessutom känner mongolerna att gruvorna förstör naturen i landet.

DESSA RÄDSLOR SPELAR på ett tydligt sätt in när mongolerna bestämmer vilken kultur de ska anamma. Även inom den mongoliska politiken märks det, särskilt genom valet av Khaltmaagiin Battulga som landets president. Den tidigare brottaren (i den mongoliska stilen *sambo*) har länge ansetts som en ”man av folket”, men framstår alltmer som Mongoliets starke man, med ökande personlig makt och med allt mindre respekt för lagarna.

– Jag tror det är något som händer världen över. Jag ser ju politiken med Trump, vår president, den filippinske presidenten och andra. Det verkar som att de många av de äldre vill ha en fadersfigur, säger Batkhishig Byambasambuu.

Gamla språk och riter som kulturell snuttefilt mot en alltför snabb och osäker globalisering? På sätt och vis. Men de globala krafterna verkar självfallet också i rakt motsatt riktning. Unga mongoler använder idag i allt större utsträckning det latinska alfabetet, särskilt i digitala sammanhang: mobilen, internet, internationell populärkultur.

– Men det är jättesvårt att veta hur vi ska stava mongoliska ord med latinska bokstäver, suckar tolken Sender Senduk. Olika ungdomar har olika sätt att skriva, och det verkar inte finnas någon standard.

Att lita på: schweiziska tåg.

FOTO: ALAMY

EKONOMI

Inte att lita på

Kronans fall har ingenting med räntan att göra. Problemet är politisk osäkerhet, skriver **Axel Odelberg**.

HÅRD VALUTA, sa Margaret Thatcher, det är för herrar som inte har något annat som är hårt. Vilket möjligen var roligare sagt än sant. I Sverige finns hursomhelst såväl herrar som inte knaprar Viagra, som damer, som längtar efter en hårdare krona.

Standardförklaringen till kronfallet är att Stefan Ingves och Riksbankens suboptimerar styrräntan i det tvåfaldiga syftet att driva upp inflationen till 2 procent och boosta näringslivets internationella konkurrenskraft. I själva verket är Ingves påverkan inte mer än marginell. Studerar man styrräntenivåer och valutors kursutveckling i ett längre perspektiv försvinner Ingves ur fokus. Det är inte räntor utan politik som styr.

Beträffande kronan framträder en tydlig och klar trend; värdeutvecklingen pekar nedåt sedan snart ett halvsekel. Kronan har försvagats i omgångar alltsedan den så kallade Nixonchocken 1971 då USA upplöste Bretton Woods-samarbetet. Under finansminister Gunnar Strängs överbryggningspolitik och de militanta lönekravens storhetstid på 1970-talet hängde nedgången samman med överhöga löneavtal, som skickade inflationen i taket.

EFTERSOM SVERIGE då tillämpade fast valutakurs ledde penningsvärdesnedgången till att näringslivet tappade konkurrenskraft på exportmarknaden. Det tvingade fram en serie devalveringar som avslutades med alla devalveringars moder hösten 1982, då den nytillträdda s-regeringen skrev ned kronan med 16 procent. Det var elva år efter Nixonchocken.

Då hade en US-dollar kostat 4,77 kronor. 1983, året efter serien av krondevalveringar, hade värdet på en dollar stigit till 7,68 kronor. Än mer spektakulärt var fallet mot D-mark och schweizerfranc. 1972 kostade D-marken 1,50 kronor och francen 1,25 kronor. 1983 var kursen tre kronor för mark och 3,66 kronor för franc.

Därefter upphörde devalveringspolitiken. Kronkursen garanterades mot en korg av valutor som under 1980-talet innebar viss succesiv depreciering av den alltjämt inflationsbenägna kronan. 1992 hade värdet på en D-mark vuxit till 3,73 kronor och på en schweizerfranc till 4,15 kronor. Bara mot dollarn hade kronan vunnit lite. Men lugnet var bedrägligt.

1992 bestämde sig marknaden för att kronan åter blivit mogen för nedskrivning. Valutahajarna cirklade tätare. Bland dem den senare till liberal filantrop upphöjde George Soros. Regeringen, och riksbankschef Bengt Dennis tog i så livstycket sprack för att försvara kronkursen. Men inte ens 500 procents ränta förmådde övertyga. Senhösten 1992 mötte kronan sitt Poltava. 20 år av misslyckad finans- och penningpolitik exponerades i sin bedagade nakenhet.

DEN FASTA VÄXELKURSEN övergavs. Valutamarknadens hajar drabbades av *feeding frenzy*. Efter det kalaset kostade en dollar nästan åtta kronor, en D-mark 4,71 kronor, en schweizerfranc 5,27 kronor.

Förtroendet för krona och svensk politik var i botten. Makten över penning-

politiken flyttades från finansministern till riksbankschefen vars uppgift blev att bekämpa inflation och bevara kronans värde. Förväntan var nu att förtroendet för kronan skulle återvända och kursen repa sig då regering och riksbank så småningom visat att de menade allvar.

Riktigt så blev det inte. 1990-talet präglades av fortsatt lågt förtroende för svensk politik efter decennier av underbalanserade budgetar, utmynnande i det begynnande 1990-talets crescendo av budgetunderskott och exploderande statsskuld. Med talesättet ”Den som är satt i skuld är inte fri” som besvärjelse satte finansminister Göran Persson svenskarna och staten på svältkur.

Förtroendet för svensk politik steg sakta. Tack vare den bamsedepreciering av kronan som resulterade då kronan blev valutahajarnas byte, ökade svensk konkurrenskraft, näringslivet presterade och Sverige återtog sakta förlorade positioner i BNP/capitarankningen. Den förväntade kronförstärkningen uteblev dock. Priset för en tysk mark fluktuerade mellan 4,50 och 5 kronor.

NÄR EURON introducerades 1999 var det svenska motvärdet cirka 9,40 och höll sig under de kommande åtta åren i spannet 9–9,50 kronor. Men så kom finanskrisen 2008. Kronan sjönk som torpederad till mer än 11 kr per euro innan värdet åter började stiga. Efter ett drygt år var den tillbaka i utgångsläget men fortsatte därefter att öka i värde till väl under 9 kronor per euro i slutet av 2010. I snitt höll sig kronans eurovärde stabilt under 9 kronor i mer än tre år med en rekordnotering på 8,20 kronor i mitten på 2012.

Då pågick eurokrisen och Sverige styrdes sedan sex år av en regering som förbättrat villkoren för arbete, näringsliv och kapital. Svenska skatteflyktingar förmåddes repatriera sina slantar och Anders Borg utnämndes till världens bäste finansminister. Kronan befann sig plötsligt i rollen som tillflyktsvaluta.

Men 2014 inleddes en ny trend. Kronan började åter tappa värde. Från 6,50 kronor mot dollarn till dagens 9,40 kronor, från 8,80 kronor per euro till 10,50 kronor, från 7 kronor per schweizerfranc till 9,30 kronor. Trendmässigt har kronan försvagats i nästan 50 år. Euron fanns inte 1972 men med ledning av värdeökningen på en D-mark från 1972 till 2002, då den ersattes av euro, bör en euro ha kostat cirka 2,50 kronor 1972.

HÖGRE SVENSK inflation än i omvärlden var orsaken till devalveringskriserna på 1970- och 80-talen och det slutliga nederlaget för fastkurspolitiken 1992. Idag är inflation inte ett problem. Istället är det motsatsen som centralbankerna försöker bekämpa. Motmedlet heter låga räntor. Svenska Riksbanken har hört till de mest aggressiva räntesänkarna i världen.

Räntesänkningspolitiken inleddes 2012 men kronkursen började inte sjunka förrän andra halvåret 2014. Som mest sjönk den under 2018 när ingen räntesänkning hade gjorts på tre år. Och räntehöjningen i januari 2019 från minus 0,5 procent till minus 0,25 har inte ändrat kräftgångstrenden.

Det är helt enkelt svårt att se någon korrelation mellan valutakursrörelserna och räntepolitiken.

Lägg därtill att den hårdaste av all världens valutor, schweizerfrancen, bjuder på världens lägsta ränta. I sin fåfänga kamp mot francens eviga appreciering tillämpar Nationalbank sedan fyra år en styrränta på minus 0,75 procent (egentligen ett spann från -1,25 till -0,25), alltså lika länge som den svenska räntan var minus 0,5 procent. Men kronan bara sjunker och francen stiger. De är lite av varandras spegelbilder.

> *Schweiz är sedan länge etablerat som ett pålitligt stabilt och förutsägbart samhälle. Där ligger Sverige idag långt under schweizisk nivå.*

Vad skiljer då Sverige från Schweiz, vad gör kronan slapp och francen hård? Tja, tågen är ju punktligare i Schweiz, vilket förstås inte är en förklaring i sig, men kan symbolisera särskiljande egenskaper, som kan förklara suget efter franc; nämligen pålitlighet, förutsägbarhet och kvalitet.

SCHWEIZ ÄR sedan länge etablerat som ett pålitligt stabilt och förutsägbart samhälle. Där ligger Sverige idag långt under schweizisk nivå. Förutsägbarheten förflyktigades på valnatten den 19 september 2014 då Sverigedemokraterna seglade upp som riksdagens tredje största parti. Mandatmatematiken vändes upp och ned, resulterande i obeslutsamhet och splittring bland Allianspartierna och därmed permanent osäkerhet om den framtida närings- och skattepolitiken.

Liksom händelsevis korrelerar det tilltagande kronfallet med den period av politisk osäkerhet som inleddes efter valet för mer än fyra år sedan.

Schweiz har förvisso sitt eget nationalist- och populistparti SVP – schweiziska folkpartiet – som därtill numera är landets största, men det har inte genererat politisk osäkerhet. Det hänger samman med Schweiz politiska beslutssystem, byggt på samförstånd, kompromisser, permanent samlingsregering samt grundlagsstadgade referendum och folkinitiativ. Politiska experiment, karismatiska ledare, återställare och regeringskriser är lika vanliga i Schweiz som en isbjörn på savannen.

OM NÅGON TVIVLAR på den politiska förutsägbarhetens betydelse för valutakursen föreslår jag ett studium av det brittiska pundets utveckling. Särskilt efter brexitomröstningen. Av alla större i-landsvalutor är det bara pundet som inte kostar mer i kronor idag än efter Nixonchocken -71. Trots betydligt högre ränta.

För att återknyta till Thatchercitatet i inledningen: Hård brexit, det är för herrar som inte har något annat som är hårt.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

Partipolitiken värre än penningpolitiken.

En bukett på nattkröken?
FOTO: ALAMY

RYSSLAND

Manssamhället

Medan ryskorna alltid klär upp sig och vårdar sitt utseende saknar männen stil och behandlar kvinnor som mindre vetande, skriver **Ulrika Carlsson**.

IBLAND PÅ TUNNELBANAN i Moskva har man svårt att tro att ryska kvinnor kan få fruktsam avkomma med ryska män. Ingenstans i Europa är kvinnorna så uppklädda, så noggrant förberedda på att bli sedda var gång de äntrar det allmänna rummet. Här går man i stövlar med livsfarligt höga klackar på vintern och cocktailklänningar till vardags på kontoret. Här anlitar man professionella fotografer för att ta profilbilder till sociala medier. Konstgjorda ögonbryn, professionellt manikurerade naglar och rakpermanentat hår är normen bland kvinnor upp till fyrtio. En kvinna och internetanvändare i Ryssland är måltavla framförallt för reklam som handlar om sex- och skönhetsbehandlingar: kurser i ansiktsgymnastik för att förhindra rynkor, eller underlivsgymnastik för att rädda äktenskapet, och så diverse mer eller mindre medicinska behandlingar för celluliter, kroppsbehåring och övervikt. Bara i Los Angeles har jag sett så många silikoninsprutade läppar som här.

Männen i åldern 20–50 ser ut som fågelungar som trillat ur boet: sömndruckna ögon, tanklösa frisyrer, urtvättade, fula skjortor och smutsiga skor. I deras hy kan man skönja en D-vitaminbrist som går tillbaka i generationer. De verkar aldrig ha reflekterat över vilka färger som passar med vilka; ingen vet hur sällan de tvättar sig. Bara bland de äldre männen hittar man lite klass: lagom ansade skägg som ger karaktär åt ansiktet, stiliga om än slitna fårskinnsmössor och rockar som vittnar om den sortens fåfänga som grundar sig i aktning för både en själv och andra människor.

Liksom i andra storstäder i världen råder det mansbrist i Moskva, vilket gör kvinnors jakt på män till en hela-havet-stormar-lek. ”Det är en stad av ensamma kvinnor”, sa en väninna uppgivet. Men demografin i sig räcker inte som förklaring till varför kvinnor på tunnelbanan sitter och suger in kinderna för dagens Instagram-selfie medan männen petar i näsan. En kvinna i medelklassen räknar ett äktenskap som ett bra parti om det innebär att hon kan sluta jobba, i alla fall när barnen kommer. Men den samtida ekonomin tillåter i allt mindre grad sådana upplägg. Det konkurreras alltså om den mindre grupp män som ensamma kan försörja en familj.

I STORT SETT ALLA män som man träffar, till och med de 22-åriga doktoranderna på universitetet, är gifta; men detta betyder inte nödvändigtvis att de tycker man måste ge upp hoppet, för många av dem är öppna för affärer vid sidan om. Förutom snabbköp är det i Moskva bara blomsterhandlare som har öppet dygnet runt – utan undantag blinkar det ”24 t.” vid sidan om neonskylten ”Blommor”. Vem köper blommor klockan fyra på morgonen? Såvida blomstren inte är en fasad för narkotikahandel kan jag inte se någon annan förklaring än att många män gärna vill ha med blommor när de ger sig av till sina älskarinnor på småtimmarna.

Kvinnodagen i mars är en stor helgdag i Ryssland. Trots att det är en arbetsfri dag är den inte till för att demonstrera. Huvudsaken är att bli uppvaktad med blommor och tårta av sin man, och på kvällen få gå på restaurang och bio. I Ryssland finns också en mansdag. Den infaller två veckor före kvinnodagen och kallas officiellt Faderlandets beskyddares dag, det vill säga en helgdag för veteraner. På denna dag lägger män upp bilder på sig själva från lumpen på Facebook. Men eftersom i praktiken alla män gör lumpen, även om inte alla stridit i något krig, så har denna dag blivit en dag då män i allmänhet hyllas. Den 23 februari är det männen som får presenter – sprit är mest traditionsenligt, men jag har hört att parfymer också förekommer, trots att även detta är svårt att tro när man sitter på tunnelbanan. De flesta i väst utgår från att kvinnor gör sig fina helt enkelt för att attrahera män. En som jag tror viktig anledning förbises helt. Kvinnor lägger ner möda på sitt utseende för att signalera till mäns undermedvetna hur de vill bli behandlade. Allt det i hennes utstyrsel som får en kvinna att se ut som en utsökt, ömtålig orkidé är en del i ett försök att få män att behandla henne med en speciell vördnad – den vördnad som västerländsk feminism felaktigt avfärdar som ännu ett uttryck för kvinnoförakt. Men denna ridderliga vördnad har i stort sett försvunnit från det ryska samhället, trots att det i allmänhet är så mycket mer traditionellt än till exempel Sverige. Förutom uppvaktningen den 8 mars är det bara en sedvana som kommer i åtanke: en rysk man sträcker aldrig ut armen för att skaka hand med en kvinna om hon inte själv först sträckt ut sin. Det vore att inkräkta på kvinnans kroppsliga integritet.

> *I Ryssland finns också en mansdag. Den infaller två veckor före kvinnodagen och kallas officiellt Faderlandets beskyddares dag.*

DET FAKTUM att ryska kvinnor är så måna om sitt utseende tycks mig alltså tyda på att de utgår från att inte bli behandlade med gammaldags vördnad – det krävs en särskild ansträngning från kvinnornas sida för att frammana denna attityd hos män. I regel behandlas kvinnor som en lägre varelse: dum och svag. Män kan däremot räkna med att, hur de än ser ut eller beter sig, bli bemötta med den särskilda vördnad som tillkommer en krigshjälte – och det inte bara den 23 februari, utan året om.

I korthet

Lyssning för vetgiriga

I fornstora dar – föreställer man sig – satt svenska folket som klistrade och lyssnade på radioprogram där en respektingivande person med stentorsstämma föreläste om någonting okänt och märkvärdigt: akademiker som tog för givet att deras minsta stavelse skulle bemötas med aktning.

Som redaktör på en tidskrift med mottot Vetenskap Bildning Tradition ställer jag mig i princip bakom inställningen. Människor som verkligen kan någonting, som med möda och år av flit och hårt arbete förvärvat lärdom och expertis, förtjänar att bli lyssnade på.

Men jag medger att pappersprasslets och monologernas tid framför en mikrofon trots allt måste betraktas som svunnen. Det är därför en glädje att 2019 ta del av ett program som håller på traditionerna men med esprit och absolut respekt för kunskaper och lärdom.

I 20 år har journalisten Melvyn Braggs *In Our Time* hållit BBC:s lyssnare informerade om – allt. Ämnena under de senaste månaderna vittnar om variationsrikedomen: ”Frankenstein”, ”Bergson and Time”, ”Nero”, ”The Evolution of Teeth”, ”Authenticity.” Intet mänskligt är Bragg och hans gäster främmande.

Upplägget är klassisk folkbildningsradio. Bragg väljer ett ämne, samlar tre fyra akademiker och inleder med en snabb sammanfattning och påföljande fråga. (”Can you tell me, what is a tooth? Is there an agreed definition?”) Och så berättar de kunniga vad de vet för två miljoner lyssnare varje torsdag förmiddag. Varje månad laddas programmet ned till tre miljoner poddar med lyssnare över hela världen med den mest skiftande bakgrund.

En viktig förklaring till framgången för *In Our Time* är att Bragg alltid ställer sig på lyssnarens sida. Han har respekt för de inbjudnas kunskaper men tillåter inga otydligheter eller akademisk jargong och bryter in med krav på förklaringar och preciseringar. Håll dig till ämnet! Utgå inte från att folk vet. Utgå inte från att folk inte vill veta.

Inställningen smittar av sig både på de medverkande och lyssnarna. Melvyn Bragg, född 1939 med över femtiofem års journalistisk erfarenhet, vill VETA. Det skulle kännas otillständigt att slölyssna.

FOTO: TRACEY PADDISON/TT

Melvyn Bragg.

Kanske kan Braggs inställning förklaras med en bakgrund i arbetarklass. En lärare som upptäckte hans begåvning övertalade hans föräldrar att låta honom läsa vidare. Han är fullt på det klara med att det hade kunnat slutat annorlunda (på fabriksgolvet med alla andra). Kunskapstörsten gjorde ett annat liv möjligt. Som han skriver i förordet till samlingsvolymen *In Our Time*: ”I like learning. I like listening to scholars.”

Mats Wiklund

ÄNTLIGEN ÄR DET ÖVER

När detta nummer av *Axess* nått läsarna har EU-valrörelsen kommit och gått. Tacka gudarna för det. Även om svenska val till Europaparlamentet sällan är några färgsprakande tillställningar var denna rent ut sagt förfärlig. En krönika i *Borås Tidning* (12/5), av tankesmedjan Timbros Andreas Johansson Heinö, hade den uppgivna rubriken ”Den sämsta valrörelse jag upplevt”. Jag kan bara instämma.

Bortsett från de outhärdliga brösttonerna om att valet stod mellan högerextremism och demokrati (det gjorde det inte), utsattes väljarna för Centerpartiets Fredrick Federleys försök till brunsmetning av KD, Moderaten Tomas Tobés obegripliga kampanj om ”kriminella räkor” och en bedrövlig SD-affischering i Stockholms tunnelbana. Nu dröjer det åtminstone fem år till nästa gång.

Det är synd att frågor som rör EU, och Europa för den delen, behandlas så styvmoderligt av såväl partier som medieredaktioner. För politikerna handlar det om att få just deras hjärtefrågor på agendan, egalt om de

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

överhuvudtaget har med EU att göra eller inte. Och för redaktionerna att yrvaket försöka spegla ett maskineri som i övrigt lämnas mer eller mindre obevakat större delen av mandatperioden.

Att SVT missade att sända debatten mellan EU:s *Spitzenkandidaten* till förmån för hockey-VM och Eurovision, är ett rejält underbetyg för ett programbolag som sägs verka i public service-anda. SR klarade uppdraget bättre. Trots det intar Sverige jumboplatsen vad gäller bevakningen av EU – jämfört med våra grannländer Danmark och Finland tenderar rapporteringen att vara ytlig och i värsta fall förvirrande.

Jämför sakkunskaperna på redaktionerna och i partierna om USA:s maktdelning med svårigheterna att skilja på ministerrådet, kommissionen och parlamentets olika roller – påfallande ofta bara betecknat som ”EU”.

Slutligen. Miljöpartiet hade ”Klimatet kan inte vänta” på affischerna med kandidaten Per Holmgren. Mer underhållande (och kanske även sanningsenligt) hade istället varit ”Klimatdiktatur nu!”.

Med den något infama reflektionen önskar jag dig som läst en trevlig sommar!

Erik Thyselius

FRIZON

Av Thomas Steinfeld

1

Thomas Steinfeld är
författare och journalist.

Du blir en annan i Venedigs karneval.
FOTO: GETTY IMAGES

Önskedrömmande

Att försöka hitta sig själv är meningslöst. Identitet kan inte skapas eller ägas utan handlar om en relation.

>>

Många ger sig idag ut för att leta efter sig själva. Somliga tror sig kanske redan veta vem de kommer att vara, och då börjar de med att skaffa sig rekvisiterna. Ett par glasögon till exempel, sådana som gjorde Audrey Hepburn berömd.

Eller så vill de hitta sin rätta plats på jorden. Ibland blir de föremål för ett reportage. Då kommer fotografen och tar en bild på dem när de tittar ut genom ett fönster, med en salig blick riktad mot en fjärran sanning, och så står det någonting i bildtexten om en själ som äntligen fann ro. Antagligen vet denna själ dock redan vid fotografiets tillblivelse att hela uppsättningen bygger på en lögn. Eller kanske så lyckas den bedra sig själv för en liten stund, och så dröjer det lite innan de gamla tvivlen sätter igång igen: oron för att misslyckas eller att redan ha misslyckats, känslan att åter befinna sig på fel plats med fel människor, fruktan att inte räcka till eller att ha fattat fel beslut.

Denna vändning kommer inte som en överraskning. Det går nämligen inte att hitta sig själv eller den rätta platsen på jorden. Företaget är helt omöjligt, och detta inte för att man inte duger, utan av substantiella, logiska skäl: Ty ”identitet” är ingenting som kan skapas eller förvärvas. Den är ingen sak, ingenting man kan äga. Istället är den ett uttryck för en relation som följer formeln ”A = A” (eller ”jag = själv”). Men ekvationen kännetecknas av att ett ”A” på vänstersidan är ett annat ”A” än ett ”A” på högersidan, med konsekvensen att ekvationen i praktiken består av en oändlig oro mellan de båda sidorna.

För drygt tvåhundra år sidan skildrade filosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel logiken bakom denna omöjlighet. I början av hans *Phänomenologie des Geistes* (*Andens fenomenologi*, 1807) förklarade han strävan efter en ”identitet” som ett kännetecken för ett själstillstånd som han kallade för ”das unglückliche Bewusstsein” (”det olyckliga medvetandet”).

För honom bestod denna olycka i ett ”dubbelt medvetande” (”doppeltes Bewusstsein”): Den enstaka människan vet att hon finns, men hon upplever sig själv som ett främmande väsen (”jag”), vars frihet antas hysas i ett annat, högre tillstånd av sig själv (”själv”). Stackars ”jag” har alltså inte en någorlunda korrekt föreställning om vem hon eller han är, utan försöker att skapa ett begrepp av sig själv genom en oupplöslig ”längtan” (”Sehnsucht”) efter en annan, fullständigt medveten realitet av sig själv. Och så längtar lilla ”jag” och längtar och längtar vidare efter ett ”Jenseits” (ett ”bortom”) av sig själv, som skall vara identiskt med ”jag”, men som genast flyr så fort ”jag” har trott att ”jag” kommit nära.

Stackars ”jag” tröttnar dock inte, utan försöker om och om igen, emedan det jämt går vilse i allehanda ”oväsentligheter” (”Unwesentlichkeiten”), som för ett ögonblick eller två verkar lova någonting som själens bestående frid, för att i nästa ögonblick uppenbara sig som enbart en fjärran ”klockringning” (”Glockengeläut”) eller en ”varm dimfyllning” (”eine warme Nebelerfüllung”). Tyvärr har sådana insikter gått förlorade i ett samhälle, där psykologin i stor utsträckning fick ersätta logiken.

Av varje människa krävs en formell ”identitet”. Ingen kommer undan. Myndigheterna i en modern stat vill veta vem man är för att hålla individen ansvarig för sina egna handlingar.

Du kommer inte undan.
FOTO: MARK EARTHY/TT

Likadant tänker banker, arbetsgivare och försäkringsbolag. Medborgarna skall förvaltas, ledas och kontrolleras, de måste få en utbildning, de borde betala skatt och vara tillgängliga för sina parkeringsböter. De får ett personnummer och ett id-kort. Dessa handlingar syftar på det ytliga som förblir sig likt för en människa bortom livets växlande omständigheter: födelseort och födelsedatum, längd, ögonfärg, civilstånd, för det mesta också kön. Denna föreställning om ”identitet” håller sig nära ordets historiska ursprung.

Det latinska ”identitas” kommer från pronomenet ”idem” och betyder här: det som alltid förblir ”detsamma”, även om förhållandena ändras. Det finns en hel forskning kring hur denna form av ”identitet” utvecklades som ett statligt instrument för det borgerliga samhället, en forskning som till exempel kom fram till att ett ansikte, även om det förevigades med hjälp av fotografin, ännu under det sena 1800-talet inte dög som en markör av en ”identitet” för en enstaka människa, till skillnad från klädseln. Uppenbarligen var det lättare att ändra ansiktsdragen än att byta skjortan.

”Identiteten”, som staten kräver av sina medborgare, är någonting helt annat än en ”identitet”, som många politiker, men också intellektuella, både från höger och från vänster, numera uppfattar som en mänsklig skiljelinje. Framförallt politiker från höger låter ”identitet” ersätta äldre föreställningar som ”nation” eller, ännu hellre, ”folk” som blivit problematiskt att använda genom dess fascistiska förflutna.

Det nya ordet liknar dock de gamla orden såtillvida att det i praktiken är omöjligt att bestämma var gränserna går mellan den ena ”identiteten” och en annan, eller mellan ett ”folk” och ett annat. Inte ens språket (det accent- och dialektfria språket, om det kommer till kritan) duger som ett tillräckligt villkor för en nationell ”identitet”, för att inte tala om passet.

Det sista beror på att statens identitetsbegrepp är inkluderande (det skall gälla för alla som bor inom landet), medan det populistiska begreppet om identitet är exkluderande (det gäller att hålla främlingarna borta, men eftersom vem som helst kan vara en främling, under vissa omständigheter, är gränsdragningen flytande.). Eller annorlunda uttryckt: Också ”identiteten”, som ”högerpopulister” eller den ”identitära rörelsen” talar om, befinner sig långt inne på den varma dimmans område. ”Av oklara skäl”, skriver den schweiziska historikern Valentin Groebner i en uppsats för *Zeitschrift für Ideengeschichte* (3/2018), ”är identitet alltid någonting som inte är helt eller inte tillräckligt närvarande, någonting som måste fullständigas; samtidigt är identiteten ett löfte, någonting som säkerligen kommer att finnas i framtiden.”

”Identiteten”, som den enskilde individen påstås äga eller ämnar förvärva, är ett projekt, i ordets egentliga mening (från latinska ”proicere”, ”att kasta fram”). ”Identitet” betecknar numera i de flesta fall någonting som förr avsågs som en människas ”karaktär”, hennes ”art” eller ”väsen”. I jämförelse med dessa gammalmodiga

Vill återskapa den nationella identiteten.
FOTO: FREDRIK PERSSON / TT

ord åtföljs ”identitet” av allomfattande, näst intill totalitärt anspråk, långt ifrån Hannah Arendts försiktiga funderingar om ”identitet” som öppen ”handling” eller ”berättelse” (*The Human Condition*, 1958): Den som då och då ligger med någon av samma kön, måste inte vara en homosexuell. En man som emellanåt utökar sin inkomst med att skriva recensioner måste inte vara en ”kulturman”, liksom man inte blir en ”jazzkille” bara för att man tycker om Carla Bleys musik. Identifieras man dock som en sådan, minskar möjligheten att föra ett någorlunda fritt liv betydligt, eftersom det blir omöjligt att försvara sig emot en sådan kategorisering. Varje försök till motstånd mot en diagnos bekräftar nämligen den psykologiserande dilettantens uppfattning. Dessutom kan en ”karaktär” vara bra eller dålig.

En karaktär av det senare slaget kan man förhoppningsvis undvika. Det lär däremot inte finnas någon dålig ”identitet”: Man blir följaktligen tvungen att acceptera en sådan, vare sig man vill eller inte, varför Ovidius *Metamorfoser*, som uteslutande handlar om permanenta byten av skepnad och kön och som under nästan tvåtusen år var en av de främsta inspirationerna till all konst, bara på några decennier blivit näst intill oförståelig .

”Det finns ingen kulturell identitet”, skriver den franske filosofen François Jullien i en essä med just denna titel (”Il n’y a pas d’identité culturelle”, Paris

> Men om man nu tog Jimmie Åkesson på allvar: Hur skulle ett samhälle, som är identiskt med sig själv, egentligen vara beskaffat?

››

> Ju oftare berättelsen upprepas, så som Kalle Anka på julafton eller åberopandet av Gustav Vasas intåg i Stockholm år 1523, desto tydligare blir sammanhanget och desto sannare tycks ”identiteten” vara.

2016). Varje försök att åberopa en sådan är ”fruktansvärt förenklande och tankelat” – och bygger på en utopi. Men eftersom ”identitet” aldrig är någonting närvarande, eftersom den är ett slags hål i tillvaron, måste dess säkra framkomst jämt bekräftas, gång på gång. Den vanligaste formen för en sådan bekräftelse är en berättelse. ”Identitet behöver historia”, förklarade den dåvarande tyske presidenten Johannes Rau, när han år 2002 öppnade de tyska historikernas traditionella konferens . ”En förlust av historien betyder identitetskris och identitetsförlust.” Historien måste för den delen inte vara sann. Det räcker om den kan upprepas, liksom den venetianska karnevalen, som halva världen tror går tillbaka till barockens Venedig, fast den i själva verket mestadels är en modern uppfinning efter det att Federico Fellinis film *Casanova* från 1976 blivit en internationell succé. Ju oftare berättelsen upprepas, så som Kalle Anka på julafton eller åberopandet av Gustav Vasas intåg i Stockholm år 1523, desto tydligare blir sammanhanget och desto sannare tycks ”identiteten” vara. Bakom en sådan ”identitet”, förklarar Valentin Groebner, ligger oron över försvinnandet av ett förflutet som aldrig fanns och som just därför är i omåttligt behov av bekräftelse.

En ”identitet” kan därför i viss mån väljas. Den har, om alls , väldigt lite med natur att göra. Den kan dessutom bygga på en fiktion, med följden att vissa ”identiteter” blir mer attraktiva än andra, att man kan sortera bort mindre åtråvärda eller opassande berättelser. En ”identitet” kan till och med gestaltas, från grunden. Dessutom uppstår ett tätt samband mellan ”identitet” och kopia. Det kan inte bli annorlunda, eftersom redan själva berättelserna måste lånas. Och ingenting kan kopieras så lätt som det förment originella och enastående – ”nothing is so common-place as the wish to be remarkable”, som den amerikanske poeten Oliver Wendell Holmes sr skrev år 1858. Att dagens demonstrationer till förmån av rättigheter för sexuella minoriteter ofta antar formen av en ”parad”, där var och en visar upp sig med sin speciella läggning och förväntar

Georg Wilhelm Friedrich Hegel. FOTO: ALAMY

sig uppmärksamhet och godkännande från alla håll, är bara den yttersta konsekvensen av en utveckling som måste ha börjat under 1950-talet, när psykoanalytikern Erik Erikson formulerade teorin om ”identitet” som ett tillstånd av ”relativ psykosocial jämnvikt”, som alltid måste förvärvas individuellt och alltid är bunden till en grupp. Kopplingen mellan ”identitet” och begäran att visa upp sig själv är av nyare datum, men går också tillbaka till behovet av bekräftelse utifrån, som Erik Erikson talade om.

Det kan finnas politiska skäl att acceptera eller till och med främja samhällsgrupper som lägger sig till med en identitet för att överhuvudtaget kunna hävda sig: i fall då gruppen enas kring en i grunden berättigad fråga (så som, i ett demokratiskt samhälle, likheten inför lagen), och i fall när gruppen redan är svag, ty detta betyder, att individerna i gruppen är ännu svagare. En sådan anpassning brukar komma från offentligt, statligt håll. När amerikanska universitet under 1980-talet övergick till ”politisk korrekthet” i sitt bemötande av olika samhällsgrupper skedde det inte bara för att utjämna nackdelar som uppstått på grund av tillhörigheten till en viss ”klass, ras eller kön”, utan också för att skapa en social ordning i ett alltmer splittrat samhälle. Det tillhör dock ”identitetspolitikens” inre logik att försök att jämna ut skillnaderna inom samhället leder till motsatsen: Ju mer varje student, varje lärare och varje tjänsteman får vara representant för en hudfärg, en religion, en sexuell orientering eller någon annan form av ”kultur”, desto mer utvecklas samhället mot en alltmer konfliktladdad samling moderna stammar. Utvecklingen främjas dessutom av att möjligheterna att skapa sig en ”identitet” på sociala medier i princip är oändliga.

”Vi måste återskapa en nationell identitet i vårt samhälle”, förkunnar Jimmie Åkesson, och visst brukar talet om ”identitet” främst associeras med den så kallade högerpopulismen eller den ”identitära” rörelsen. Kategorin, så som den idag förstås i politiska sammanhang, användes dock först inom en vänsterorienterad miljö: i Tyskland bland De gröna och olika alternativa rörelser under 1980-talet, i Sverige ännu tidigare som en del av socialdemokraternas internationalism. Mångkulturalismen betraktar också samhället som ett arrangemang av olika ”kulturer”, som trivs bäst om de får stanna hos sina egna, emedan människorna ”letar efter sina rötter” – som om vore de växter som inte får gå miste om sin mylla. Talet om dessa ”rötter”, förklarar den italienske filologen Maurizio Bettini, ”förmedlar föreställningen att identitet bokstavligen växer fram ur jorden”, varför metaforen har sin plats enbart i någon form av ”naturteologi” (*Radici. Tradizione, identità, memoria*, 2016). Skulle dessa människor nu trots allt hitta sina rötter, skulle de stöta på samma sorts mytiska bilder av ”härkomst” och allehanda ”anor” som de finner så avskräckande hos högerpopulister. En hyllning av en svart trumslagare, som genom fulländad behärskning av allehanda holistiska polirytmer sägs hålla arvet från sina förfäder levande, är ingen mindre

Ständiga identitetsbyten: Ovidius *Metamorfoser*. Illustration av Hendrick Goltzius.

”klockringning” (Hegel, se ovan) än begeistringen över de egna folkliga traditionerna i form av dräkter, dialekter eller grannsamverkan. Också högerpopulisterna är därför anhängare till mångkulturalismen: Också de tror att världen består av allehanda självständiga kulturer. Skillnaden mot mångkulturalismen från vänster består bara i att den ”identitära rörelsen” tror på egna ”kulturen” som någonting absolut upphöjd.

Men om man nu tog Jimmie Åkesson på allvar: Hur skulle ett samhälle, som är identiskt med sig själv, egentligen vara beskaffat? Så som Selma Lagerlöf i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* beskrev ”gammalfolket” från Dalarna, som ”ser ut, så som om de hade kungar till söner och drottningar till döttrar”, högresta, blonda, kloka och värdiga? Ingen idag levande varelse har upplevt en sådan gemenskap, enad genom en gemensam härkomst, och ingen av oss kommer heller någonsin att uppleva det. Om en sådan överhuvudtaget existerade, skulle det ha varit i någon avlägsen bergsdal där den enda ingången under många generationer varit tillsluten av ett jordskred , med viss risk för incest och dess biologiska konsekvenser. Och eftersom man som sagt kan flerfaldiga ”identiteter” blir det i slutänden ett subjektivt och godtyckligt beslut om man vill hitta sitt ”sanna jag” som äkta tysk, som transvestit eller som trumslagare. Den ”identitära rörelsen” och dess släktingar känner till problemet. De tar sig an det med ett slags mängdlära, där den största mängden, alltså nationen, får rymma de mindre mängderna. På så sätt accepteras numera till och med trummande transvestiter, under förutsättningen att de är tillräcklig tyska. Eller svenska, för den delen.

Gemensamt för alla mångkulturalister, de på vänstersidan som öppet bekänner sig till denna ideologi, liksom de på högersidan som tror sig vara mångkulturalismens svurna fiender men som faktiskt är dess mest radikala anhängare, är ett djupt missförstånd av förhållandet mellan natur och kultur. Båda förvandlar någonting som måste förvärvas och som bara uppstår genom samverkan och som därför kallas för ”kultur” (från latinska ”cultura”, ”bearbetning”, framförallt av jord), till någonting grundläggande som påstås ha befunnits där från första början. Att vilja respektera den islamiska ”kulturen” eller att förklara islam som någonting icke-svenskt, är därför två sidor av samma regressiva förvandling av kultur till natur. ”Identitet” är trollformeln för denna förvandling, det magiska klistret som sammanfogar det oförenliga. ”Identitet”, skriver Valentin Groebner, ”är en resebiljett till önskedrömmarnas land”, dock med allvarliga konsekvenser för verkligheten. Ty med denna formel som vägvisare går den intellektuella historien för tillfället baklänges, inte bara mot en ny kollektivism, utan också mot barbari.

> Varje försök till motstånd mot en diagnos bekräftar nämligen den psykologiserande dilettantens uppfattning.

Arketypen i Staffanstorp

Väljare dras till autoritära politiker som representerar och personifierar deras intressen. Legitimiteten hämtas nedifrån, inte från höga ideal och principer.

Av Malcom Kyeyune

2

Malcom Kyeyune är debattör och bloggare.

På den svenska politiska scenen under det sena 2010-talet har en tämligen liten kommun med knappt tjugofem tusen invånare långsamt kommit att få ett genomslag och en betydelse som knappast går att förklara utifrån dess storlek eller betydelse för den svenska ekonomin. Det är tveksamt om särskilt många av dem som idag diskuterar kommunen ens kan placera den på kartan, men detta ändrar inte på graden av fascination – eller rädsla – med vilken kommunens förehavanden stöts och blöts i rikspressen. Vi talar självklart om Staffanstorp.

Staffanstorps kommun har antagligen den något tveksamma äran att vara målet för överlägset flest krönikor, analyser och politiska påhopp i medier i relation till sin folkmängd. Att det ser ut så är inget större mysterium. Denna kommun har blivit en sorts skärningspunkt där många av de viktigaste politiska frågorna utspelar sig, och resten har inget annat val än att följa utvecklingen med intresse. På ett sakpolitiskt plan har kommunen legat i framkant och kunnat staka ut en egen väg när det gäller exempelvis flyktingmottagande.

Kommunstyrelsens ordförande, Christian Sonesson, satte ensamkommande att bo i husvagnar och motiverade detta med att han hade ett ansvar inför sina egna kommuninvånare att ge dem valuta för pengarna och inte låta kostnaderna skena iväg. Detta i en tid där det rådde konsensus över hela det politiska spannet (med SD som ett föga förvånande undantag) att flyktingmottagandets kostnader egentligen inte gick att diskutera. Det fick helt enkelt kosta vad det kosta ville, och under tiden som rubrikerna om de enorma kostnader och utträngningseffekter som flyktingmottagandet innebar ursäktade sig både moderater och socialdemokrater med att man helt enkelt inte hade något annat val. Sonessons initiativ att spara pengar genom att köpa in husvagnar åt framförallt ensamkommande män snarare än att punga ut för modulbostäder eller lägenheter rönte redan då enormt mycket kritik, och inte bara från vänstern. *Sydsvenskan* kallade förfarandet ”en skam för Skåne”, och från andra håll har kritiken varit minst lika hård.

Det som placerar Sonessons kritiker i en obekväm sits är dock att rättrådigheten eller principfastheten i deras kritik inte spelar någon större roll. Sonessons demokratiska mandat är blytyngt; i kommunvalet 2018 fick Moderaterna hela 42,70 procent av rösterna. De kritiska rösterna från städer som Malmö, Stockholm och Göteborg visade sig spela mycket liten roll. Istället för att bestraffa Sonesson valde invånarna att massivt belöna honom.

En annan sakfråga där han satt sin kommun på kartan har att göra med de så kallade IS-återvändarna. Detta är en fråga där det av allt att döma finns ett enormt pyrande missnöje i breda folklager över hur Sverige hanterat hela frågan. Sverige saknar fortfarande en effektiv terrorlagstiftning, trots att problemet varit känt sedan länge, och resultatet är idag att i princip ingen som åkt ner för att strida för IS kan ställas inför rätta i Sverige. I Sverige väntar istället – i bästa fall, bör tilläggas – diverse *frivilliga* samtal med socialtjänsten och polisen, samt ett fortsatt liv på bidrag. Just på grund av att frågan är så infekterad blev också genomslaget stort när Sonesson gick ut med att han planerade att lägga ett förslag som skulle innebära att IS-återvändare nekades hjälp från bland annat socialstyrelsen.

Legaliteten i detta förslag har diskuterats, och Sonesson har blivit hårt ansatt både av politiska motståndare och av många partikamrater för initiativet. Men även här återkommer vi till samma dilemma som ovan: den demokrati som i mångas ögon ”borde” straffa Sonesson för tilltag som ligger utanför ramen för vad den politiska klassen finner acceptabelt vägrar att göra det. Sonesson är redan idag en av Sveriges överlägset mest populära politiker, och hans status som en av få som överhuvudtaget visat någon vilja att *göra någonting* i en fråga som är så fylld med bitterhet är inte en svaghet i en demokratisk folkomröstning, det är tvärtemot en stor styrka. Det är i slutänden denna styrka som gör Staffanstorp till

Christian Sonesson.
FOTO: JOHAN NILSSON/TT

ett sådan ständigt återkommande diskussionsämne i Sverige. Beroende på vem du frågar är Sonesson antingen en potentiellt mycket farlig människa eller ett inspirerande exempel, men i båda fallen är det tveksamt om det är hans ställningstaganden i enskilda sakfrågor som verkligen gör honom relevant, utan snarare hans politiska metoder. Christian Sonesson är den arketypiska starke mannen, en politisk figur som de senaste årtiondena levt en ganska undanskymd tillvaro. Renässansen för den starke mannen är dock samtidigt en djup kris för den *liberala* delen i våra demokratier: en kris för ett sätt att förstå hur politik fungerar och vad den borde handla om som varit dominerande i väst sedan åtminstone Reagan och Thatcher.

Vi vill gärna underskatta storleken på detta dilemma. Ett av de tydligaste exemplen är Ungern, och dess nuvarande ledare, Victor Orbán. I parlamentsvalet 2018 fick Orbáns parti Fidesz närapå 50 procent av rösterna. Det näst största partiet i Ungern, Jobbik, ligger dessutom till höger om Fidesz med sina 20 procent av rösterna, vilket i praktiken betyder att den sortens politik som omvärlden idag ställer sig så kritisk till (och som många svenska politiker anser behöver straffas, sanktioneras, eller motarbetas på andra sätt, gärna via olika överstatliga påtryckningsmedel) finner stöd hos ungefär 70 procent av landets befolkning i demokratiska val.

Att liberala principer som skydd för minoriteter, pressfrihet etc är något gott, som inte bör rubbas lättvindigt, är inte svårt att finna argument för. Men vad vi idag kallar liberal demokrati är inte bara dessa fina och användbara principer, utan också en *Weltanschauung*, ett helt system av regler, uppfattningar och förmaningar om vad politiken får och borde handla om. Uttryckt på ett annat vis: får man som politiker ens säga det Orbán blivit berömd – eller ökänd – för att säga: att ungersk politik i första hand ska gagna ungerska medborgare, snarare än att vara fokuserad på intressena hos hela mänskligheten eller framtidens presumtiva världsmedborgare? Får en politiker säga ”Ungern åt ungrarna”? Detta är en fråga med ett ganska komplicerat svar, och som skapar problem inte bara i Ungern, utan i Italien, Österrike, Nederländerna och Staffanstorp.

Precis som Viktor Orbán beskrivits som Ungerns starke man och Europas ”stora skräck” av *Aftonbladets* Anders Lindberg, utgör en politiker som Christian Sonesson en mer lokal källa till ångest och rädsla, i alla fall hos växande delar av Sveriges tyckande klass. Det som gör dessa figurer destabiliserande för våra annars så städade och förutsägbara politiska system är att de avslöjar glappet mellan det som den politiska klassen säger att man ”får” eller ”kan” göra, och det som befolkningen är villig att tillåta eller belöna i demokratiska val. Ju mer denna klyfta öppnar sig, desto mindre demokratisk legitimitet kan den gamla sortens politiker hänvisa till när de ska förklara varför de

> Det som placerar Sonessons kritiker i en obekväm sits är dock att rättrådigheten eller principfastheten i deras kritik inte spelar någon större roll.

››

Donald Trump installeras som USA:s president.
FOTO: JIM BOURG/TT

gör eller inte gör saker som betraktas som djupt impopulära.

Den starke mannens popularitet går dock djupare än så, och det vore ett misstag att låta analysen stanna vid att denna typ av politiker skördar segrar enbart därför att de vågar ställa sig utanför den acceptabla mittfåran i europeisk politik. Det finns något mer här än att enbart säga saker man inte ”får” säga, och komma med politiska förslag som ingen annan vågar komma med. Den som är intresserad av att förstå – och kanske till och med efterhärma – den starke mannens dragningskraft inom politiken behöver inse att denna dragningskraft handlar mycket mer om en sorts politisk metod, snarare än en uppsättning kontroversiella idéer.

Vi kan illustrera detta genom att åter använda Sonesson som exempel. För inte allt för länge sedan gjorde MUF:s ordförande Benjamin Dousa ett utspel som uppmanade Sonesson att ställa sin plats som kommunstyrelseordförande till förfogande. Skälet som uppgavs var att Sonesson nyligen beslutat att höja kommunalskatten, något som Dousa menade stred mot moderaternas mest fundamentala principer. Moderater höjer helt enkelt inte skatter – åtminstone inte utan riktigt goda skäl. Denna reaktion föll dock inte i god jord. Responsen i kommentarsfälten var överväldigande negativ, men avslöjade inte bara de splittringar som finns inom moderaterna som parti, utan även en latent splittring kring idéernas egentliga värde inom politiken.

Arbetarnas hjälte: Franklin D Roosevelt.
FOTO: TT

Ett vanligt argument som riktades mot Dousa var att skattehöjningarna var bra därför att det var Sonesson som genomförde dem. Huruvida höjda skatter var bra eller dåligt i teorin var mindre viktigt; förtroendet för personen Sonesson som en beslutsfattare som agerade för sin egen kommuns bästa vägde långt mycket tyngre än principiella resonemang. Personen, inte idéerna, visade sig vara den faktor som hade mest tyngd i denna konflikt. Konflikten mellan Sonesson och Dousa är på många sätt obetydlig, och kommer snart att vara bortglömd. Men den är samtidigt symtomatisk på ett större dilemma vårt politiska system nu måste hantera.

I sin sista bok, *The Revolt of the Elites,* beskrev den amerikanska historikern Christopher Lasch hur de styrande eliterna i västvärlden genomgått en moralisk och ideologisk metamorfos under 1900-talets andra hälft. Lasch dog 1994, men de tendenser han kritiserade för drygt tjugofem år sedan har inte försvunnit sedan dess, tvärtom: de har om något bara fortsatt att accelerera efter hans död. Laschs tes är, något förenklat, att ideologiska förändringar i våra samhällen gjort eliter till en sorts ”turister” i sina egna länder; en sorts icke-temporära ”besökare”, utan den sortens mentala förpliktelser som följer på att tillhöra den ort eller det land man vistas i.

Detta manifesteras inte bara genom en bristande patriotism, och ett förlöjligande av tidigare ideal såsom medborgarskap och nationellt självbestämmande, utan tendensen är att politiker i allt högre grad avsäger sig – eller revolterar mot, för att använda Laschs term – allt specifikt ansvar gentemot konkreta grupper av individer.

En svensk politiker ser i regel inte längre sitt uppdrag som att *representera svenskar*, och erkänner inte heller någon rätt till ansvarsutkrävande baserat på den här sortens snäva rötter till en specifik plats, ett specifikt land eller ett specifikt folk.

Dagens politiker talar istället om bredare samtidigt också tunnare band av lojaliteter och skyldigheter. Våra politiker är ansvariga inför barnkonventionen, inför humanistiska ideal, inför mänskligheten, men inte längre inför invånarna i Hofors. Det är helt enkelt viktigare för dagens eliter att vara lojala mot sig själva – mot sina egna idéer, drömmar, och sin ”värdegrund”.

Att sakna en känsla av skyldighet gentemot sitt egna, snäva kollektiv med lika snäva intressen ses idag inte som en brist inom politiken, utan som ett ideal, till och med ett nödvändigt rekvisit. Den politiker som var fräck nog att ställa frågor i stil med ”Men vad tjänar mina väljare på

det här?" under flyktingkrisen 2015 fick kallt räkna med att löpa gatlopp i medierna. Denna sorts mentalitet var *inte* vad 2000-talets politik handlade om, trots allt.

Det är dock i Staffanstorp som vi ser hur skört detta status quo faktiskt är i Sverige, och hur tunt stödet är för den sortens bild av vad politiker borde hålla på med. Idén om att lojalitet till sin egen grupp är något förlegat må gå hem bland den urbana övre medelklassen i Sveriges större städer, men den är inte representativ för en majoritet av Sveriges befolkning. Det faktum att det är just denna medelklass som dominerar våra medier bidrar till att skymma de riktiga styrkeförhållandena, men i ett system byggt på premissen "en man, en röst" går det ganska enkelt att utmana regler och kutym och samtidigt få en pluralitet eller majoritet väljare med sig.

Christian Sonesson är mycket medveten om vad han håller på med: han är en politiker som motiverar sina politiska beslut med sina egna väljares intressen. I sin retorik representerar han invånarna i Staffanstorp, och det är invånarna i Staffanstorp som är den enda legitimiteten han behöver. Om invånarna i Staffanstorp inte har något intresse av att betala hutlösa priser för att köpa bostadsrätter åt flyktingar, då kommer Sonesson att förhindra att det sker. Om uppdraget att tillhandahålla service till Staffanstorps invånare kräver en och annan skattehöjning, då kommer skatten att höjas. Det som gör den starke mannen så "farlig" för stabiliteten i vårt status quo är just att han erkänner – och drar hela sin styrka och politiska legitimitet från – den sortens band till platsen och till den egna gruppen som resten av våra eliter sedan länge lämnat bakom sig som otidsenliga, auktoritära eller till och med snudd på fascistiska.

Idag är det populärt att försöka medialisera dessa figurers popularitet, och vi talar gärna om en växande auktoritarism, och om de "auktoritära personlighetstyper" som idag – av anledningar som inte alltid står helt klara – vädrar morgonluft. Men denna beskrivning av världen utgör i själva verket ideologi i sin renaste form. Att vi glömt bort styrkan i de personliga banden och den lojalitet de ger upphov till ändrar inte på att historien är full av exempel på just hur mäktiga dessa band är.

Anledningen till att USA idag begränsar antalet ämbetsperioder för en amerikansk president till två stycken beror på Franklin Delano Roosevelt. FDR var så populär att han antagligen hade kunnat utropat sig till kejsare av Amerika och fått många av sina väljare med sig; som politiker förkroppsligade han på många sätt den sortens klassiska elit, med starka rötter hos och band till den egna befolkningen som Lasch beskrev i sin bok. Att FDR tillhörde det absoluta toppskikten av USA:s gamla WASP-adel ("white anglo-saxon protestant") hindrade honom inte från att vara historiens kanske mest populära president inom den amerikanska arbetarklassen. I Donald Trumps installationstal till nationen sade han att "de glömda männen och kvinnorna i vårt land ska inte längre förbli glömda", och även om vi idag gillar att kalla denna sorts retorik populistisk, ger den fortfarande genklang från en tid där den sortens retorik utgjorde en helt normal del av politiken. Vi glömmer detta på egen risk, något som Trumps egen seger mot alla odds visar.

Relationen mellan *cliens* och *patronus* är inte patologisk. Den är framförallt uråldrig: den är politikens kanske mest grundläggande relation. Den sortens politik som karaktäriseras av "starke män" är en sorts politik som var gammal redan när den romerska republiken var ung. Det är en politisk metod där den ena parten förbinder sig att *leverera*, och där den andre parten förbinder sig att vara *lojal*. Staffanstorp är blott ett modernt exempel på hur detta ser ut: kommunens starke man levererar lagstiftning och handlingskraft till invånarna, och invånarna i sin tur gör ett helt och hållet fritt val att belöna honom med sin lojalitet vid valurnorna. Det

Viktor Orbán. FOTO: FRANÇOIS LENOIR/TT

är en modell som står sig mycket väl i den demokratiska konkurrensen, och den växande neurosen över de starke männen bland våra eliter beror i mångt och mycket på att de helt enkelt inte vet hur de ska kunna konkurrera med dem.

Går det att säga att kommuner som Staffanstorp visar vägen mot något nytt? Svaret är både ja och nej. Ja, så till vida att vårt politiska system troligtvis står inför mycket stora förändringar, och att de starke männens politik pekar ut riktningen. Nej, därför att starke män som Christian Sonesson inte är nya. De representerar om något en normalitet, en politisk vardag som nu börjar att strömma tillbaka. Den transnationella, idealdrivna och ansvarsbefriade sortens politiker som Christopher Lasch angrep på 1990-talet representerar mer än något annat ett historiskt interregnum.

Det politiska initiativet idag tillhör med all önskvärd tydlighet de politiker som hämtar sin legitimitet nedifrån snarare än från ovan; från sin egen kommun, stad eller nation, från önskemålen hos de egna väljarna snarare än från sköna ideal, humanistiska FN-konventioner och helgade värdegrunder.

En gång i tiden hade denna sorts vändning tillbaka till en politik baserad på önskemålen hos vanligt folk setts som ett drömläge för den politiska vänstern; nu tycks man snarare betrakta detta skifte som en mardröm.

De representerar om något en normalitet, en politisk vardag som nu börjar att strömma tillbaka.

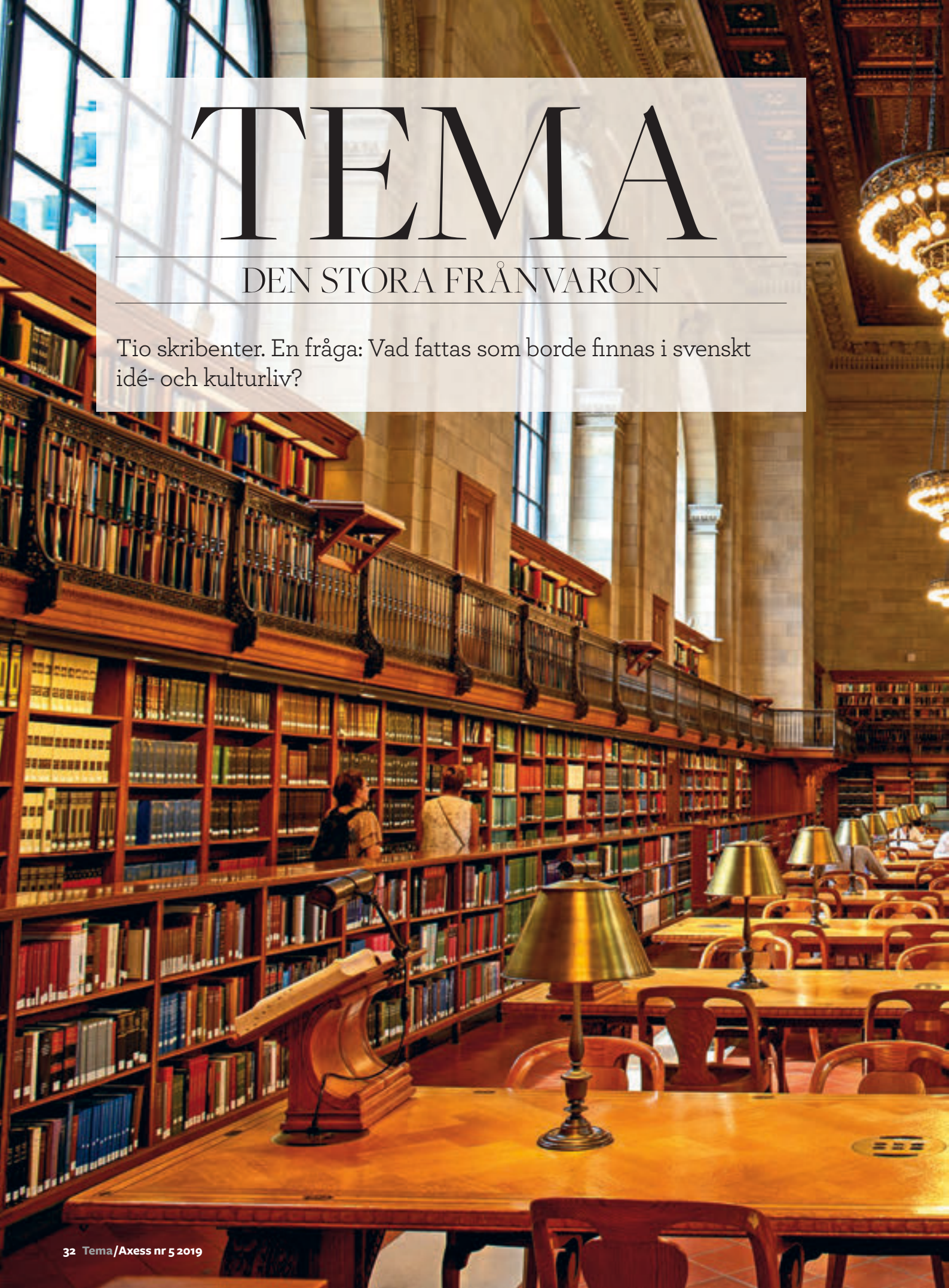

TEMA

DEN STORA FRÅNVARON

Tio skribenter. En fråga: Vad fattas som borde finnas i svenskt idé- och kulturliv?

FOTO: PETER MARK/TT (NEW YORK PUBLIC LIBRARY)

Den blinda fläcken

Svenska kulturutövare gör sig godtroget beroende av staten. Men den är inte en allierad utan en potentiell inkränktare.

Av Henrik Nilsson

För en tid sedan hamnade en äldre essäsamling av den brittiska författaren Jeanette Winterson i mina händer, *Konst. Essäer om extas och skamlöshet*, från 1995 (på svenska först 2014). Det visade sig vara passionerade texter som bland annat manar till skepsis mot politiska och journalistiska reduceringar av konstnärliga uttryck. En av essäerna inleds med en anekdot där Winterson berättar om något som nyligen hände i en bokhandel hon besökte. En ung kvinna kom fram till henne och berättade att hon skrev en essä om Wintersons och en annan författares verk, Radclyffe Halls. Kunde författaren möjligtvis hjälpa henne? ”Ja”, svarade Winterson, ”våra verk har ingenting gemensamt.” Varpå den unga kvinnan förbryllat frågade: ”Men jag trodde att du var lesbisk.”

Känns resonemanget bekant? Egentligen framstår Wintersons historia varken som särskilt dramatisk eller originell. Det uppseendeväckande ligger snarare i hur utbredd den här sortens kulturella separatism har blivit sedan Winterson skrev sin essä, inte minst på våra breddgrader. Många svenska kulturutövare kan berätta om liknande erfarenheter, där man frivilligt eller ofrivilligt placeras in i ett fack – inte med anledning av de estetiska egenskaperna hos ens verk, utan på grund av vissa av ens yttre identitetsmarkörer.

I Wintersons fall handlade det om att hon på grund av sin sexuella läggning automatiskt förväntades ingå i ett ”semiotiskt systerskap” med andra kvinnliga, homosexuella författare, vare sig dessa var levande eller döda. Winterson avvisar bestämt denna förenklade syn; hon skriver att litteraturen inte är en föreläsning för en specifik intressegrupp. När den förmår överskrida sina självbiografiska utgångspunkter kan den istället bryta ner gränserna mellan olika subgrupper.

Kanske håller vi gradvis på att förlora konsten att läsa med blicken öppen för det komplexa och orena i litteraturen. Hur som helst råder det ingen tvekan om att de identitetspolitiska vindarna har förstärkt den sortens primitiva läsningar som Winterson kritiserar. Att den kulturpolitiska makten klåfingrigt gärna bistår med att förstärka rådande ideologiska trender är heller inget nytt. Författaren och journalisten Ola Wong har i en rad artiklar i *Svenska Dagbladet* förtjänstfullt blottlagt hur sådana tendenser kan se ut just hos oss – politikernas högtidstal om kulturens oberoende till trots.

Sådant borde man egentligen inte förvånas över. I de flesta samhällen och tider har kulturen utsatts för påtryckningar av olika slag. Ibland har dessa rent av tvingat konstnärer och författare att vässa sina uttrycksmedel; att odla satir, ironi och andra stilgrepp som sofistikerade motståndsstrategier. Farligt blir det dock när vi bekvämt och naivt inte längre förmår se de ideologiska påtryckningarna; när vi invaggas i tron att kulturen verkligen är lika fri som våra kulturministrar påstår att den är. Då har ideologin på sätt och vis segrat, för dess mål är just att inte längre uppfattas som ideologi – utan som neutral, färglös och objektiv.

Här finns det en allvarlig blind fläck i det svenska kulturlivet. Medan det i länder som vi gärna kritiserar för politisk styrning av kulturen – Polen och Ungern för att nämna ett par närliggande exempel – knappast saknas kulturutövare som förhåller sig oppositionellt mot makthavarnas påtryckningar – föredrar den stora majoriteten av oss svenska kulturutövare att sitta still i båten, plikttroget fylla i våra bidragsansökningar och anta att det nog ändå måste finnas en god tanke bakom alltihop. Förklaringen till denna godtrogenhet ligger – liksom till så mycket annat – förmodligen i vår långa kontinuitet av fred, demokrati och tilltro till staten.

Men det naturliga för en författare eller konstnär borde inte vara att betrakta Amanda Lind eller någon annan kulturminister som en allierad, utan som en potentiell inkräktare. Vi behöver odla ett betydligt mer kritiskt och oppositionellt förhållande till den politiska maktens ambitioner för kulturen – inte till ett visst parti eller en viss regering, det ligger i sakens natur att dessa skiftar – utan till den politiska makten som sådan. Saltsjöbadsandan mellan kulturbyråkraterna och kulturutövarna måste brytas. Romaner och dikter är inga hygienartiklar. Att insistera på ett annat sätt att läsa dem än de föreskrivna kan vara en del av den motståndsakten.

Henrik Nilsson är författare och essäist.

Kulturminister Amanda Lind.

FOTO: JOHAN JEPPSSON/TT

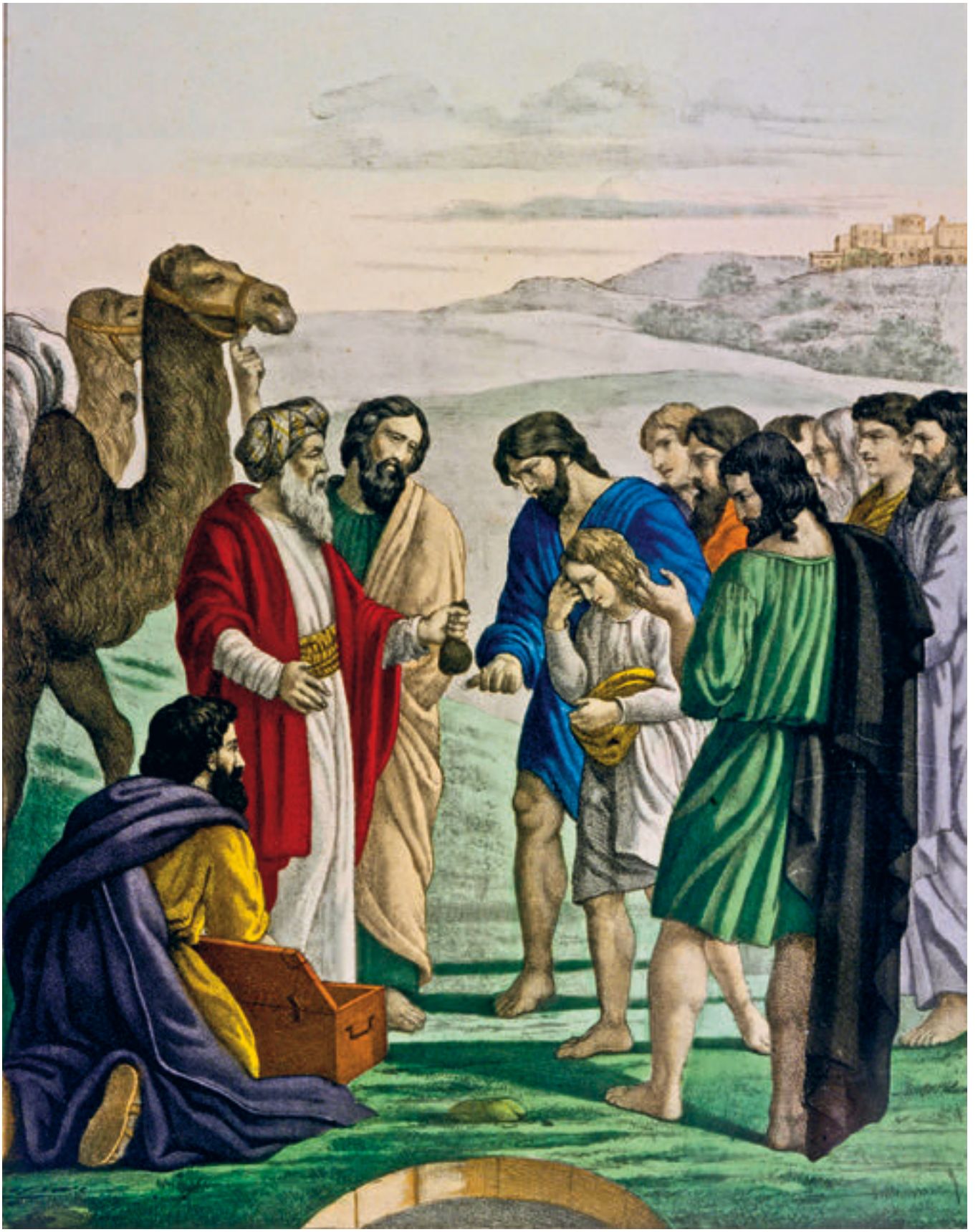

Josef säljs som slav av sina bröder.

FOTO: TT

Låt oss försonas

Hur ska vi kunna tala med varandra eller våga ha delade meningar, om minsta felsteg leder till utvisning från gemenskapen? Vi behöver en kanon för att föra djupare samtal om vad som är rätt och fel.

Av Louise Belfrage

I Första Moseboken kapitel 45 står att läsa: ”Och Josef brast i gråt. Han grät så högt att egypterna hörde det, och faraos hov fick veta vad som hänt. Då sade Josef till bröderna: ’Kom fram hit.’ De gick fram till honom, och Josef sade: ’Jag är Josef, er bror, som ni sålde till Egypten. Men var inte bedrövade för att ni sålde mig hit och förebrå er ingenting. Det var för att rädda liv som Gud skickade mig hit före er.’ ”

Berättelsen om patriarken Jacobs älsklingsson Josef, vars avundsjuka halvbröder slänger honom i en brunn och sedan säljer honom som slav, är en av Bibelns mest välkända. Så småningom kommer Josef att tyda Faraos drömmar och förutspår sju feta år följda av sju magra år och utses till styresman över hela Egypten. Under svältåren kommer hans bröder för att köpa spannmål. Josef prövar dem genom att placera sin silverbägare i yngste brodern Benjamin sädessäck, och sedan kräva honom som slav som straff. Bröderna bönfaller honom att låta dem gå. Deras far skulle inte överleva ytterligare en förlorad son, och i det ögonblicket faller Josef i tårar och visar dem vem han är.

Varför dessa bibelord? Jo, för att de bibliska (även Koranen beskriver Josef och hans bröder) och antika berättelserna ofta saknas i vårt offentliga samtal. Under lång tid var historier som denna en del av vår kanon och av vårt samlade kulturarv. De utgjorde en gemensam referensram, det vi kunde anta att de flesta är bekanta med och förstår. Historier som följt oss genom årtusenden: om konflikter, moraliska frågeställningar och draman. De som beskriver varifrån vi kommer, vart vi är på väg, och vad vi håller för sant. De är berättelserna om vad en människa är.

Det finns formativa och normativa typer av kanon. De formativa utgör källan från vilken vi hämtar analogier, metaforer, bilder; de byggklossar vi behöver för att föra djupare samtal om vad som är rätt och fel. Som ett motgift till enkla slagord och rå populism. Den kulturella, intellektuella, litterära resurs vi bär med oss, och som inte bara kretsar kring vad som är lagligt och inte. (Den normativa kanon utgör grunden för vad som är våra lagliga rättigheter och skyldigheter.)

Idag härjar publika passioner ohejdat. Förakt, avsky, sorg, besvikelse, förnedring och förödmjukelse flyter fram som flodvågor, främst via de sociala medierna. De kallas Twitterstormar, mediedrev, mobben eller den upprörda allmänheten. Förbrytare, tjuvar, lögnare, och bedragare – alla ska avrättas offentligt. Men dessa nutidsdrama äger inga av myternas eller sagornas egenskaper. De fördjupar och nyanserar inte. De ifrågasätter inte vår moraliska hållning eller ber oss rannsaka oss själva. De för snarare tankarna till medeltidens skampålar. Den digitala tekniken har möjliggjort en Colosseumkultur. Massan vrålar samtidigt som de stora teknikbolagen håvar hem miljarder.

”De som beskriver varifrån vi kommer, vart vi är på väg, och vad vi håller för sant. De är berättelserna om vad en människa är.”

Ett samhälle som genomgår massiva och svårförutsägbara förändringar på social, ekonomisk, demografisk, ekologisk, och inte minst teknisk nivå, mister inte behovet av gemensamma berättelser — tvärtom. Och inte bara bibelkunskap berikar, all historisk kunskap belyser och hjälper oss att bättre förstå vår samtid. Tvärt emot vad modernismen hävdar.

Berättelsen om Josef är ett medmänskligt sett att förhålla sig till svek, ett exempel om förlåtelse att ta till sig i en konflikt. Hur ska vi kunna tala med varandra eller våga ha delade meningar, om minsta felsteg leder till utvisning från gemenskapen? Hur bör man gå till väga för att återställa förtroendet för en institution eller en person efter ett brott eller en skandal? Det vore inte fel med framgångsrika, historiska exempel. Hur når man fram till försoning, för det är väl ändå dit vi vill komma? Och vilket slags människa vill man helst vara: en som bannlyser syndare eller en som kan visa förståelse och till och med förlåta? Men vi verkar ha förlorat kontakten med vår kanon. Vi är inte längre förankrade i vår tusenåriga, världsomspännande, berättarskatt med allt vad den har att erbjuda.

Louise Belfrage är internatonell rådgivare vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

Gärna fransk esprit

Svenskt kulturliv är upptaget av det dagsaktuella. Det gör idédebatten ytlig.

Av Charlotta Levay

Allt jag saknar i svensk idé- och kulturdebatt förkroppsligas i *Apostrophe*, den stilbildande och omåttligt populära litterära pratshow som syntes på bästa sändningstid i fransk tv fram till 1990, och i efterföljaren *Bouillon de culture* som sändes under ytterligare ett årtionde.

Programidén var till synes enkel: en eller en grupp framstående författare och andra kulturpersonligheter satt och pratade under ledning av den alltid lika insatte och ivrigt frågvise journalisten Bernard Pivot. Gästerna delade med sig av sina kunskaper, erfarenheter och uppfattningar och levererade dem med passion och precision. De resonerade, debatterade, retades och skrattade med den där speciella kombinationen av kraft och lätthet som utmärker fransk spiritualitet. Litteratur och andra kulturyttringar, kunde man förstå, var värda att ta på allvar och samtidigt källor till fascination och livsglädje.

Jag behöver väl inte argumentera för att detta helt saknar motstycke i svenskt kulturliv?

Någon direkt motsvarighet kan man inte heller kräva av ett litet land som Sverige. I Frankrike går det uppenbarligen att trumma ihop en skara välformulerade experter på snart sagt vilket tema som helst. Ett stort antal författare, akademiker, filmare, kulturskribenter, filosofer och politiker med något kulturellt specialintresse står på kö. De kan hämtas från hela världen, bara de talar franska. Sådana möjligheter står givetvis inte till buds för svenska programledare.

I Frankrike åtnjuter ”finkultur” dessutom en prestige och en popularitet i breda kretsar som den saknar i Sverige, och då är vi inne på sådant som skulle kunna vara annorlunda. I vårt land är det svårt att ens föreställa sig att ett avancerat kulturprogram skulle dra några större tittarskaror eller få någon verklig tyngd i det offentliga samtalet.

Det finns liknande svenska ansatser men de når inte ända fram. Exempelvis närmar sig radioprogrammet *Lundströms bokradio* i sina bästa stunder de franska kulturprogrammens format. Programledaren och gästerna bubblar av entusiasm för sitt ämne och vågar både skämta och gå på djupet. Men det är ett förhållandevis lågprofilerat program, inte alls lika tongivande som de stora tidningarnas kultursidor och andra centralt placerade institutioner.

I Sverige ska det antingen vara brett och lättsmält eller smalt och svårtuggat. Antingen smågodis eller fullkornsbröd. Aptitliga, nogsamt tillagade kulinariska läckerheter saknas på den svenska idédebattens smörgåsbord.

Värst av allt: svenska kulturdebattörer är så förnumstiga. Ofta kämpar de för någon god sak – jämställdhet, social rättvisa, antirasism, HBTQ-frågor, utsläppsminskningar, djurskydd och så vidare. De anser sig sitta inne med facit, vilket effektivt utesluter utforskning av mer komplexa frågeställningar, och de talar med ett självupptaget allvar som gör dem alldeles omöjliga att ta på allvar.

”I Sverige ska det antingen vara brett och lättsmält eller smalt och svårtuggat.”

De som framträder som intellektuella behöver faktiskt uppvisa ett minimum av tankespänst för att ha något distinkt att bidra med till de sociala rörelser de brinner för. Testuggande och plakatskrivande brukar kärntrupperna klara bra på egen hand. Och nej, det räcker inte med ironier som direktimporterats från amerikansk debatt.

Det svenska kulturlivets upptagenhet av dagsaktuella samhällsfrågor gör också att idédebatten blir påfallande ytlig. Deltagarna kastar sig rastlöst från ämne till ämne för att slippa hamna sist i klungan. Det viktiga blir att hinna först med ”rätt” åsikter, inte att utveckla genomtänkta ståndpunkter.

Svensk idé- och kulturdebatt tycks ibland drabbad av adhd, med kärnsymtom som överaktivitet och svårigheter med koncentration och impulskontroll. Oförmågan till fördjupning undergräver vårt samhälles förmåga att handskas med verkliga problem, sådana som kräver kunskap och svåra avvägningar.

Exempelvis har insatta observatörer under många år slagit larm om islamisk radikalisering och svenska terrorresenärer, utan att problemen fått den uppmärksamhet de förtjänar. Nu i elfte timmen har det blossat upp en hetsig debatt om vårt ansvar för svenska IS-krigare och deras barn som strandsatts i eländiga läger. Önsketänkande om att vi helt enkelt kan vägra släppa in krigarna i lan-

Insatt och frågvis: Bernard Pivot.

FOTO: GETTY IMAGES/RAPHAEL GAILLARD

det igen, trots att flera är svenska medborgare, blandas med vårdslöst framkastade krav på blixtsnabbt ingripande från svenska staten för att hämta hem barnen.

Tänk om vi i god tid hade haft ett seriöst och samtidigt fantasifullt offentligt samtal mellan folk som kan någonting i ämnet – och beslutsfattare och medborgare som var beredda att lyssna. En diskussion av det slag som vecka efter vecka fördes i *Apostrophe* och *Bouillon de culture* hade kunnat göra verklig skillnad.

Lite fransk esprit – är det för mycket begärt?

Charlotta Levay är docent i företagsekonomi vid Lunds universitet.

Bildsättarnas epok

Samhällsdebatten handlar alltmer om bilder och narrativ. Sättet hur verkligheten beskrivs blir viktigare än vad som faktiskt händer i den.

Av Adam Cwejman

För hundra år sedan pågick fortfarande det ryska inbördeskriget och det var ännu osäkert om den bolsjevikiska revolutionen skulle överleva.

Men exakt vad Vladimir Lenin, som drog i merparten av kommunistpartiets tjockaste trådar, tyckte och ville rådde ingen tvekan om. Åsikterna och politiken rullades ut på löpande band. De styrande klasserna skulle avpoletteras, mark exproprieras och besvärliga oppositionella fängslas eller utvisas.

Politiken var brutal. Men den var i varje fall tydlig och, för de flesta, begriplig. Idéerna som bolsjevikerna grundade sin politik på befann sig i det man idag skulle beskriva som köttvärlden.

Annorlunda är det idag. Verklig politisk konflikt är utbytt mot ett postmodernt fäktande där det som står på spel är narrativ och representationer av fysiska fenomen. I de sociala medierna är poserandet, den rätta hållningen och bildsättningen ofta överordnad idén eller sakfrågan. Svensk samhällsdebatt befinner sig ständigt i ett metapolitiskt tillstånd nedtyngt av postmodernism. Där är den inte ensam.

Frånvaron av den fysiska verkligheten gör sig särskilt påmind på universiteten. Hur många generationer studenter har inte examinerats på uppsatser där ”bilden av” ett eller annat fenomen har studerats? Sättet verkligheten beskrivs på har för många blivit viktigare än vad som faktiskt händer i den.

Ett område som i högsta grad borde handla om vetenskapligt mätbara frågor där orsak och verkan går att observeras är miljöfrågan. Kopplingen mellan politik, ekonomi, teknik och natur är visserligen inte okomplicerad, men energislagens och teknikens påverkan på naturen går att observera. Borde inte följaktligen samhällsdebatten befinna sig i den reellt existerande verkligheten av policy, teknik och naturvetenskap?

Det verkar enklare sagt än gjort. Miljöpolitiken är nästa svenska samhällsdebatt där avståndet mellan verklighet och samtal är milsvid och där samtalen rör sig i ett kvasireligiöst fält fyllt med undergångsmentalitet och skuldretorik. Politiken befinner sig i kulisserna, men huvudrollen spelar ändå känslorna.

Vad vill Greta Thunberg och hennes många tillskyndare? Vi har förstått att det är bråttom. Kanske försent. Något måste ske nu. Agera! Men exakt vad, vilken åtgärd som behövs är lite oklart. Är det prioritering av ett energislag framför ett annat? Är det genom lagstiftning eller subventioner utsläppen av växthusgaser ska hindras? Svårt att veta.

Inte långt tillbaka i tiden befann sig svensk invandringsdebatt i samma tillstånd. Faktiska observationer av tillståndet i Sverige med segregation och ett knapphändigt förberett flyktingmottagande bemöttes antingen av brunsmetning eller uppmaningar att inte ”svartmåla” Sverige. Samtal om köttvärldens förutsättningar var sällsynta och misstänkliggjordes.

Den här verkligheten är långt ifrån 1900-talets politiska bataljer mellan socialister och liberaler om maktens placering samt relationen mellan stat och individ eller kollektivets ansvar. De kommunistiska revolutionärerna var tydliga med vad de ville. Så tydliga att kravlistorna i regel kunde skrivas ned på ett flygblad med några punkter som alla handlade om radikal omfördelning av makten i samhället. Det var lätt att förhålla sig till sådan politik.

Idag får man byta ut de tydliga kravlistorna mot det som inom vänstern kallas för individualiseringen av kollektiva problem. Vit medelklass ska skämmas och politikerna borde något göra. Men med vilken konkret praktisk politik och hur den ska uppnås är frågor som rundas.

Det som saknas i svenskt idéklimat är därmed paradoxalt nog det som vi hade i överflöd på 1900-talet: Att samtalet kretsar kring makt – vem som har den, vem som saknar den och vilka konsekvenser det får för den förda politiken. Det råder brist på idépolitiska ontologier som tar sin utgångspunkt i dessa objektiva materiella omständigheter som formar våra liv och vår miljö. Tråkiga sakfrågor som kräver vår uppmärksamhet, år efter år.

Postmodernismens främsta påverkan på svensk offentlighet är inte sanningsrelativismen – att alla utsagor är lika giltiga och att ingen sanning är mer korrekt än någon annan – det är fixeringen vid bilder och representationer av verkligheten. Debatten om migrationen var kanske det första riktiga exemplet på detta. Att miljödebatten har fått en liknande ton visar att det inte handlade om något undantag. Debatten om bilden av verkligheten och vem som egentligen är mest god fortsätter i oförminskad takt.

Adam Cwejman är politisk redaktör i *Göteborgs-Posten*.

”Svensk samhällsdebatt befinner sig ständigt i ett metapolitiskt tillstånd nedtyngt av postmodernism.”

Mycket känslor här.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

Var är nyfikenheten?

Man lär sig oftast nya saker genom att ha fel. Vi behöver fler berättelser om folk som ändrar sig och drar lärdomar om varför de hade fel.

Av Henrik Höjer

Följande gick nyligen att läsa i *DN*:s kulturbilaga: ”Jordens undergång har på vissa sätt redan ägt rum.” Och i *Expressens* kultursidor efter branden i Notre-Dame, i en text som på fullt allvar hävdade att ”ikväll brinner Notre-Dame efter över 700 år ner till grunden”. Ungefär samtidigt förklarade *Aftonbladet* på sina kultursidor Ebba Busch Thors framgångar med att hon är ”så satans snygg”.

Kanske är detta elakt valda exempel men likafullt publicerades de inom ett kort tidsspann inom svensk så kallad kultur- och idédebatt i de stora medierna.

Dessa exempel visar också varför jag alltmer sällan läser kultursidor för att orientera mig i världen och lära mig något nytt.

Vad är det då jag saknar?

Vad gäller förhållningssätt saknar jag ofta den rena nyfikenheten – förmågan att ta sina meningsmotståndare på allvar och att på allvar försöka förstå dem, och argumentera emot dem istället för att brännmärka dem. Och bara hos den sant nyfikna finns förmågan att ha fel, att erkänna det och ändra sig. Det är oftast så man lär sig nya saker – genom att ha fel. Vi behöver fler berättelser om folk som ändrar sig och drar lärdomar om varför de hade fel.

”Man kan ju till exempel nyfiket fråga sig varför så många andra länder väljer andra förhållningssätt än Sveriges i dagens stora frågor.”

Vad gäller ämnen så saknas ofta ett större intresse för omvärlden. Vi lever i en global värld men det syns inte alltid i våra medier. Man kan ju till exempel nyfiket fråga sig varför så många andra länder väljer andra förhållningssätt än Sveriges i dagens stora frågor.

Utöver detta saknas många berättelser från andra länder och kulturer. Svensk utrikesbevakning består – mellan tummen och pekfingret – till stora delar av storyer från USA och Mellanöstern samt en minutiös bevakning av Donald Trumps Twitterkonto. Men över 35 procent av jordens befolkning bor i antingen Indien eller Kina. Vad dessa över 3,5 miljarder människor gör eller lägger sina pengar på har en mycket stor betydelse för hur vår värld ser ut och för planetens framtid. Detta bevakas inte särskilt noga i våra medier.

Samtidigt som världens ekonomiska gravitationspunkt rör sig österut i takt med att Kina och Indiens ekonomier blir starkare, så förskjuts den demografiska tyngdpunkten i världen söderut. Afrikas befolkning växer snabbt och beräknas enligt FN växa från 1 till 4 miljarder under detta sekel. Till detta ska läggas en snabbt ökande global urbaniseringstrend. Det var bara drygt 10 år sedan antalet människor som bor i städer blev fler än de som bor på landet. Och inom ett par decennier beräknas världens stadsbefolkning vara dubbelt så stor som landsbygdsbefolkningen. Samtidigt lever fler människor än någonsin i andra länder än de är födda i.

Dessa globala megatrender kommer sannolikt att påverka vår värld på många sätt decennierna framöver. Men var får vi läsa mer detaljerat om detta – och vad kan detta kan tänkas innebära för oss?

Jag var själv på en konferens om familjeplanering i Rwandas huvudstad Kigali i höstas och lärde mig massor om vad som sker på denna enorma kontinent – men det bestående minnet är den återkommande frågan jag fick från taxichaufförer och hotellreceptionister: ”Är det sant att man får pengar av staten utan att behöva jobba i Sverige eller Europa?” Det är förstås en anekdotisk upplevelse – men jag funderar förstås på vilka bilder av livet i Europa som sprids i Afrikas snabbt växande länder. Vi behöver få veta betydligt mer, och den stora frånvaron handlar i stort om den globala frånvaron.

Jag saknar däremot inte postmodernism och identitetspolitik – och istället för kultursidor läser jag numera gärna till exempel forskarbloggar som *Ekonomistas* och *Politologerna*. Där presenteras nya forskningsrön inom nationalekonomi och statsvetenskap begripligt och snärtigt.

Och slutligen, apropå kultursidornas envetna mässande om den pågående apokalypsen – om jordens undergång verkligen skulle ske under min livstid så tror jag inte att jag behöver upplysas om detta faktum av en kulturskribent. Det ligger så att säga i sakens natur.

Henrik Höjer är fil dr i historia och författare.

Notre-Dame i lågor.

FOTO: GETTY IMAGES

Friheten står på spel

Kulturskapare anpassar sig till politiska påbud – och stympas.

Av Erik Helmerson

Det är den 28 oktober 2018, filmregissören Isabella Eklöf intervjuas i *Sydsvenskan*. Hennes debutfilm *Holiday*, gjord i Danmark, har hyllats på Sundance-festivalen och av danska kritiker. Snart är det dags för svensk premiär. Så varför åker en svensk regissör över Öresundsbron för att göra film?

”Danmark är friheten”, säger Eklöf. ”Det var länge osäkert om *Holiday* ens skulle få en svensk biografdistribution. Flera har sagt att filmen aldrig hade kunnat göras idag i Sverige.”

”Det tror jag inte heller, tyvärr”, svarar Mattias Oscarsson, tidningens rutinerade filmskribent.

Så besynnerligt, kanske läsaren tänker nu. Varför är en film fullt möjlig att göra i Köpenhamn men inte i Stockholm? Är en bärande del av historien att den utspelas i Christianias haschdimma? Är huvudpersonen besatt av H C Andersens tidiga sagor och vandrar i hans fotspår?

Nej, huvudskälet är detta: Huvudpersonen, Sascha, blir i en nyckelscen våldtagen av sin pojkvän. Ändå lämnar hon honom inte. Våldtäkten ger inte upphov till hämnd, den resulterar inte i en kraftfull uppgörelse med patriarkatet. Eventuella slutsatser av det inträffade lämnas – här drar varje ansvarsfull läsare skräckslaget efter andan – åt publiken själv.

Det pågår ett kulturellt uppfostringsprojekt i Sverige, och det bedrivs med det starka maktmedlet skattepengar. Människor i filmbranschen berättar, liksom Isabella Eklöf men företrädesvis anonymt, om hur Svenska Filminstitutet, mäktigt som Dödsstjärnan, tvingar dem att skriva om sina pågående projekt så att de bättre överensstämmer med önskvärda politiska budskap: Den här rollfiguren borde spelas av en rullstolsburen person, denna scen känns kanske överdrivet patriarkal och har du tänkt på att hålla genusbalansen så du inte tippar över?

För två år sedan gick dramatikern Isabel Cruz Liljegren runt på Scenkonstbiennalen i Norrköping med en känsla av olust. ”Majoriteten av de teaterverk jag såg hade en tydlig agenda och inslag av undervisning i något ämne (fascism, mens, en teatergrupps arbetsmetod, fittan, feminism, fäbodar och så vidare)”, skrev hon i *Expressen*. ”Detta är en oroande trend som hänger ihop med ett nyttotänkande.”

I höstas fick Sveriges Radios Mårten Arndtzén nog vid ett besök på Moderna museet: ”Årets Modernautställning kräver ganska lite av egen tankeverksamhet. Vi förstår snabbt att kolonialism och konsumism är dåligt, att det är synd om flyktingar och att hoppet står till barnen, kvinnorna och naturen. Det hemska och det hoppfulla är för säkerhets skull placerat i olika salar”, konstaterade han med märkbar irritation i Kulturnytt den 22 oktober.

En person som regelbundet kritiserar kulturens likriktning inifrån är dramatikern Stina Oscarson. I *Svenska Dagbladet* (28/2 2018) redogör hon för hur hon vid kollationeringen för en pjäs var tvungen att gå igenom ”Svensk scenkonsts och Teaterförbundets mångfalds- och jämställdhetscheck”. Bland annat måste hon intyga att ensemblen inte ”bidrar till att konservera eller utmana rådande normer och föreställningar om människor”.

Oscarsons reaktion är rolig: ”Jag får en barnslig lust att svara fel svar på varenda fråga och hädanefter enbart göra pjäser som reproducerar stereotyper.”

Men hon reagerar i alla fall. Liksom Isabella Eklöf, Isabel Cruz Liljegren och Mårten Arndtzén. Annars är det vanliga svaret från den svenska kulturvärlden en tystnad djupare än Bermudatriangeln. Som vid många andra olyckor tittar man bort och sköter sitt, rädd för att bli indragen.

Detta är lika tragiskt som märkligt. För likt samma Bermudatriangel riskerar de beskäftiga politiska samtidskraven från politiker, tjänstemän, Twitterstormar, radikala recensenter och allehanda fingerpekare att dra med sig filmer, pjäser, tavlor och andra konstnärliga verk i djupet och krossa dem.

Skrev jag tragiskt? Ja, en tyst, foglig kultursfär är en stympad kultursfär. Ett bonsaiträd, snöpt och tuktat och bundet och klippt, snarare än en vildvuxen ek. Kulturkaparna tar makten från

Från filmen *Holiday*.

FOTO: PRESSBILD FRÅN TRISTAR

”Kulturkaparna tar makten från kulturskaparna.”

kulturskaparna. Det är förstås inte dåligt i sig med konstnärliga verk som brinner av radikalitet, feminism, antifascism och solidaritet – verk som får publiken att tänka annorlunda, lägga om sitt liv – men dessa konstnärliga beslut ska aldrig fattas av någon annan än upphovspersonen.

Skrev jag märkligt? Ja, på ett sätt. Svenska kulturskapare är inga fredligt bräkande lamm, sällan tvekar de att bilda front och ta ställning. Nu står deras själva konstnärliga frihet, deras livsluft, på spel. Kulturen har förvandlats från livets dryck till en blaskig vätska för att vattna den politiska människan – vilken veritabel mardröm för varje skapande själ. Varför protesterar de inte skriande och ihärdigt? Varför välter de inte Rosenbad?

På ett annat sätt är det inte märkligt alls. Skriker de för högt kommer politikerna och tjänstemännen bara att stänga fönstren. Och plånboken.

Erik Helmerson är ledarskribent i *Dagens Nyheter*.

Lär av historien

Kulturarvet och vår kulturella historia borde vara en självklar inspirationskälla. Men vi är dåliga på att minnas.

Av Håkan Lindgren

Först när man jämför sig med någon annan kan man börja upptäcka vad som saknas.

Jag skulle vilja börja med ett helt vanligt nyhetsfoto som fick mig att häpna. Utanför den estniska regeringsbyggnaden pågår en liten protest mot populistpartiet EKRE. Det här är grejen: demonstranterna har den estniska flaggan i händerna. Att människor som demonstrerar mot nationell populism skulle vifta med flaggan som om det var fullständigt naturligt hade jag aldrig kunnat föreställa mig – och det visar hur svensk jag är.

Inför valet 2010 spreds ett videoklipp med en sverigedemokratisk kommunalpolitiker som uppmanades att definiera svensk kultur. Han blev fullständigt svarslös. Efter lång betänketid fick han fram något om fornminnen, julen och midsommarafton. Den pinsamma tystnaden i hans svar avslöjade vad vi alla saknar. Vi är lika rotlösa som om vi själva hade invandrat.

Det intressanta är att Mona Sahlin har svarat samma sak. ”Jag har ofta fått den frågan men jag kan inte komma på vad svensk kultur är. Jag tror att det är lite det som gör många svenskar så avundsjuka på invandrargrupper. Ni har en kultur, en identitet, en historia, någonting som binder ihop er. Och vad har vi? Vi har midsommarafton och sådana ’töntiga’ saker”, sade hon till det turkiska ungdomsförbundets tidning *Euroturk* (2002).

”I decennier har inflytelserika personer upprepat att vår kulturhistoria är ett reaktionärt, nationalistiskt snobberi som bara tjänar till att behålla överklassen vid makten.”

Varför är Mona Sahlin överens med en sverigedemokrat om att det inte finns någon svensk kultur? Jag har ägnat ett par månader åt att läsa om grundskolans historia, och tror att en del av förklaringen ligger i den syn på kulturarvet som har dominerat inom pedagogik och idédebatt. I decennier har inflytelserika personer upprepat att vår kulturhistoria är ett reaktionärt, nationalistiskt snobberi som bara tjänar till att behålla överklassen vid makten.

Det som har saknats i Sverige är en folklig opinion som i det läget protesterar: kulturarvet är inte *deras*, det är *vårt!*

Kulturhistorien borde vara en självklar, heterogen inspirationskälla för en mängd saker – inte minst för ett motstånd underifrån, oavsett om motståndet riktar sig mot sossar, borgare eller SD. Varför är vi så dåliga på att minnas personer som tryckfrihetshjälten Anders Lindeberg, som dömdes till döden 1834 och försatte myndigheterna i ett pinsamt läge när han vägrade låta sig benådas?

”De samhällen som vägrar minnas sitt eget förflutna och som hos de unga försöker utplåna de kollektiva minnena och känslan för den egna identiteten” riskerar att upptäcka att det får obehagliga konsekvenser, skrev Ana Maria Narti i tidskriften *Artes* 1983; en artikel som framstår som profetisk när man läser den idag. ”På lång sikt leder sådana attityder och handlingar till irrationella motreaktioner – nationell fanatism, rasism, häxjakt på syndabockar av alla slag.” Fem år senare bildades Sverigedemokraterna.

I *Orden som formade Sverige* (2018) förklarar Elisabeth Åsbrink att det mesta som vi tror är typiskt svenskt, från torshammare till ”Den blomstertid nu kommer”, är lån, missförstånd eller efterhandskonstruktioner. Intrycket blir att kulturhistorien inte innehåller något av värde: det går inte att sörja förlusten av något som aldrig fanns. Jämför med vad Isobel Hadley-Kamptz twittrade när Notre-Dame brann. Hon var tacksam för sin franska skolgång, som inpräntade att hela den franska kulturen tillhör *alla:* ”Jag tror att detta ligger bakom den enorma självklara franska sorgen nu (och att motsatsen i svensk skola ligger bakom en del hånfulla Twitterkommentarer jag ser).”

För övrigt vill jag tillägga att Sveriges uppenbara brister är samma som alla jämförbara länders.

Den stora frånvaro som jag tror är karaktäristisk för alla moderna samhällen är bristen på goda auktoriteter. Under 1900-talet gjorde vi oss av med en mängd föråldrad och förtryckande auktoritär bråte, men vi har fortfarande inte hittat något bättre att sätta i dess ställe. Detta är det centrala tomrum som alla tassar så försiktigt kring; det spöke som

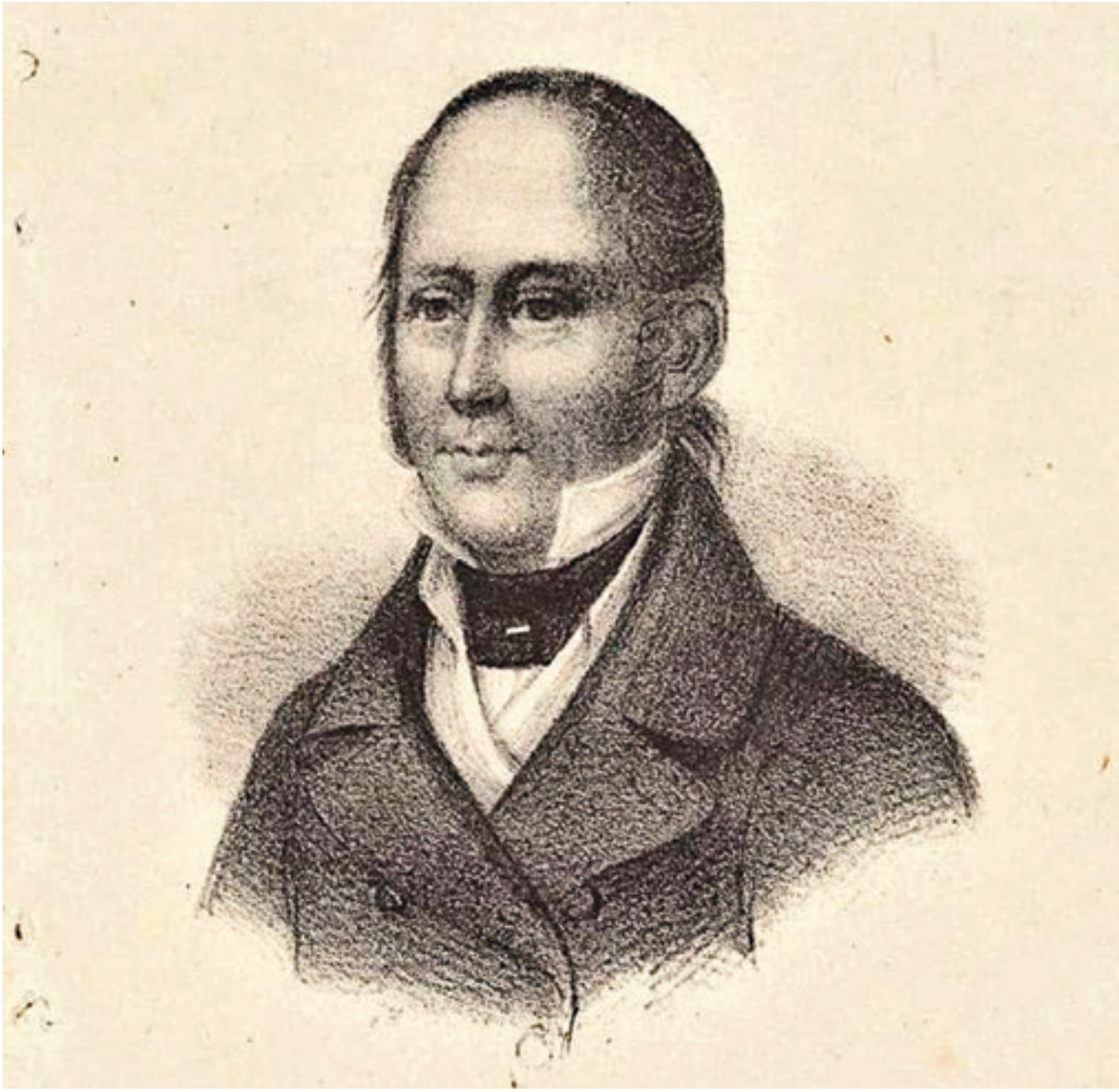

Bortglömd tryckfrihetshjälte: Anders Lindeberg.

FOTO: KUNGLIGA BIBLIOTEKET

sitter med på scenen under så många debatter utan att någon nämner det vid namn.

Hur ska en god auktoritet vara? Ingen vet, men den tid av välstånd, samhällsfred och internaliserad självkontroll som gjorde att vi hade råd att skjuta frågan på framtiden är slut. När ryggradslösa människor som har vägrat vara auktoriteter hamnar i akuta konflikter och plötsligt får lust att visa sig hårda kan de bli besinningslöst våldsamma.

En annan iögonfallande samtida brist är okunskapen om hur man löser sociala problem. Vi vet mer om kärnfysiken inuti avlägsna stjärnor än om hur vi ska hantera våra egna sociala konflikter, från mobbning till krig.

Ta en förort med arbetslöshet, pessimism och kriminalitet. Samhället provar lite olika strategier på måfå (fler poliser? mer bidrag? blunda och hoppas att det löser sig själv?), som om vi aldrig hade mött en konflikt förut. Det är som att se en medeltida läkare försöka behandla ett sår.

Vi behöver utveckla vår förmåga att lösa sociala konflikter lika långt som vi har utvecklat teknik och vetenskap – men hur det ska gå till, det är ett ämne för en annan artikel.

Håkan Lindgren är journalist.

Den största tomheten

Förlusten av kristen allmänbildning får konsekvenser. Ett vakuum breder ut sig där kulturens stöttepelare borde stå.

Av Joel Halldorf

Det är vår – en tid full av helgdagar som blivit obegripliga för allt fler. Möjligen hör påskens budskap fortfarande till allmänbildningen, men kunskaperna om Kristi himmelsfärd och pingsten är skrala. Joakim Hagerius på tidningen *Dagen* beskrev nyligen hur han satt i en frisörstol och fick förklara sambandet mellan högtiderna för kvinnan som förde saxen: ”Samtalet blev en påminnelse om att vi lever i en tid när den mest grundläggande kunskapen om kristen tro inte längre kan tas för given.” (26/4).

Detta gäller nu inte bara frisörer, utan också kulturskribenter. Författaren Kerstin Ekman suckade redan för femton år sedan över frånvaro av kristen allmänbildning: ”Vi lever i ett samhälle som vilar på ett arv som de flesta människor har svårt att ens upptäcka fragmenten av. Och ändå är de utströdda överallt där vi rör oss och invävda i vår historia.”

Säg kristen konst och de flesta tänker på Bach, Michelangelo och gotiska katedraler. Men även det svenska 1900-talet dryper av teologi: Pär Lagerkvists mor vänder sitt bibelblad medan Ingmar Bergman går till storms mot sin far, prästen. Lars Ahlin förlöses av mötet med Luther, och Tomas Tranströmer försöker ge ord åt den mystika erfarenheten.

Och det verkar inte avta, åtminstone inte i den takt man kunde vänta. Bibelns berättelser har en fortsatt förmåga att locka författare. Före *Min kamp* skrev Karl Ove Knausgård en roman om änglar, och gav boken namn efter Predikaren: *En tid för allt*. Nu funderar han på att skriva om gnosticismen (*Expressen* 9/4 -19).

Men för vilka läsare? ”Jag märker regelbundet hur människor inte längre verkar förstå bibelreferenser, inte kopplar mer än de mest uppenbara Hollywoodblinkningar”, konstaterar författaren Isobel Hadley-Kamptz. Hur ska de då förstå Knausgård – eller 1900-talets stora svenska författarskap. Är de begripliga i ett land där den religiösa analfabetismen grasserar?

Förlusten av kristen allmänbildning har inte skett över en natt. Kerstin Ekman berättar hur nervös hon var när hennes bok *Stad av ljus* kom ut år 1983. Vad skulle recensenterna säga om bokens religiösa tematik, komplett med mystika upplevelser och bibelreferenser? Men oron visade sig obefogad: Ingen recensent noterade ens allusionerna – och den religiösa mystikern uppfattade de som en psykotisk kvinna.

Vi befinner oss i slutfasen av ett mentalitetsskifte, för att tala med de långa linjernas historieskrivare (*la longue durée*). Den kristna bildningen har tunnats ut långsamt. Förändringen har varit ideologiskt motiverad, men konsekvenserna går djupare än ideologi: de rör fundamenten i vårt tänkande – det förgivettagna.

Vad blir följderna? Ingen vet, eftersom detta är nytt och oprövat. Vi är på väg att förlora det språk som burit generationer från vaggan till graven – och med det också kontakten med dessa generationer, det vill säga våra rötter.

”Så länge kunskap om kristen tro hörde till allmänbildningen formade den etiken långt utanför kyrkans gränser.”

Och det stannar inte där, vid existentiella utmaningar. Frånvaron av kristen bildning har också etiska konsekvenser. I essän ”Myth became fact” funderar författaren C S Lewis på den kristna berättelsens betydelse för ateister: ”En person som inte tror på den men ändå lever av den som myt kan vara andligare än en som tror men inte tänker mycket på saken.” Berättelsen ger näring till alla läsare – oavsett om de tror på dem eller inte.

Så länge kunskap om kristen tro hörde till allmänbildningen formade den etiken långt utanför kyrkans gränser. Även de som ville vara sekulära hade fått en kristen uppfostran. Immanuel Kant, upplysningens store etiker, ville bygga sin moral på förnuftet allena, utan referenser till vare sig Bibel eller kyrka. Men som Schopenhauer skrev är han som en man som flörtar med en okänd kvinna på en maskeradbal – bara för att när maskerna faller upptäcka att det var hans fru.

Den rationella moral Kant förordar är förunderligt lik den småborgerliga protestantism som han uppfostrats i. Samma sak med Sverige: vi är sekulära lutheraner.

Men håller det i längden? Kan de kristna värderingar som en del politiker numera öppet hyllar överleva av

Kerstin Ekman oroade sig i onödan.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

ohejdad vana och pragmatism? Jag är tveksam. För det första för att de inte är så praktiska. Alla värderingar har ett pris, och kristna kostar ohemult mycket. Idén om livets okränkbarhet är inte billig i ett högteknologiskt samhälle. Och dyra ideal behöver vila på ett fast fundament för att inte förhandlas bort när räkningen kommer.

Vilket för oss till det andra skälet till min pessimism, nämligen att jag tror att en kultur måste bygga på något som åtminstone påminner om filosofisk koherens. Man kan invända mot mycket i påståendet ”Människan är skapad till Guds avbild, därför är hon helig”, men det är koherent. Det är däremot inte satsen: ”Människan är ett djur bland andra djur, därför har hon ett unikt och okränkbart värde.”

Detta är den största tomheten: Sekulariseringen repar upp samhällets etiska väv, och ett vakuum breder ut sig där kulturens stöttepelare borde stå. Vi försöker lappa med värdegrundsdokument, men få tar i tu med problemet – och ännu färre vågar stirra tomheten i vitögat.

Joel Halldorf är docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet.

Konservativism behövs

Svensk borgerlighet har inte insett vikten av bildning, kultur och tradition. Sådana värden måste vi odla och vårda om det ska bli något av samhällsbygget.

Av Josefin Holmström

Vad saknar jag i svenskt idé- och kulturliv? Som författare saknar jag en konservativ litteratur. Då menar jag inte en som intresserar sig för ekonomi, skattesänkningar, den fria marknaden eller sådant vi oftast förknippar med konservatism i den politiska debatten, utan en som engagerar den konservativa idértraditionen. Det är kanske lite för ambitiöst att ropa efter en ny svensk George Orwell eller Fjodor Dostojevskij (eller för den delen C S Lewis eller J R R Tolkien), men man kan väl önska? Jag vill ha författare som läst Edmund Burke, inte bara Karl Marx. Jag menar naturligtvis inte att vi behöver programmatiska, uppfostrande texter (typ Göran Greider), men istället litteratur som genomsyras av ett annat slags världsbild, en som handlar om människovärde utan identitetspolitik. Jag längtar efter en varm, livsbejakande konservatism, gärna en som inte hela tiden måste positionera sig i förhållande till vad den tar avstånd ifrån. Det kan också uttryckas som en längtan efter en litteratur som tar de stora frågorna på allvar. Just nu har vi en mångfald av kristna röster i debatten, och jag hoppas på fler kristna författarskap.

”Just nu har vi en mångfald av kristna röster i debatten, och jag hoppas på fler kristna författarskap.”

Vad fattas då som inte finns? När jag ser mig omkring i Litteratur-Sverige är det tydligt att de allra flesta författare och poeter är vänsterorienterade. Jag kan respektera en intellektuell marxist, de går oftast att diskutera med, men slentrianvänstern har jag svårt för, de som gjort politik till en livsstilsmarkör och skriver på upprop i *Aftonbladet* var och varannan dag. Samtidigt har vi oss själva att skylla för mycket av konstens tillstånd i det moderna Sverige. Det finns – tyvärr – en andlig och kulturell fattigdom inom svensk konservatism, särskilt inom politiken.

Jag minns med fasa när Fredrik Reinfeldt sade att han lyssnade på Da Buzz. Efter det kunde jag inte ta honom på allvar. Jag skämdes för att rösta höger. Höga konservativa partiföreträdare kan olyckligt nog ge ett ganska obildat intryck. Och om jag säger borgerlig kulturpolitik, vad säger du då? Du har förmodligen svårt att komma på ett enda rimligt exempel. Svensk borgerlighet – *present company excluded!* – har inte insett vikten av bildning, kultur och tradition. Dessa ting är ju bärare av samhället, och vi måste odla och vårda dem om det ska bli något av samhällsbygget.

Axess är ju en plats där den här typen av utbyte sker, men jag vill gärna se mer. Det finns vid det här laget gott om plattformar för konservativ idédebatt, men färre som riktar in sig mer exklusivt på konservativ *kultur*. Vidare saknar jag seriösa, skönlitterära konservativa författarskap. Det finns sådana tendenser i Norge och Danmark, men i Sverige är det ännu för ängsligt och grunt och trångt. Jag tror att vi skulle må bra av vår egen Michel Houellebecq, någon som rör om lite i grytan, som tänker stort och inte bara skriver autofiktion om relationer. Sådana autofiktiva, personliga böcker kan förstås vara fantastiska, men det är inte bra om marknaden drunknar i dem. Och de blir sällan klassiker. Var är vår tids John Milton och Dante? Hur fostrar vi dem? Delvis fostrar vi dem genom att skapa mötesplatser, men det här hänger också ihop med universitetsvärlden och bildningsidealen där. Här finns mycket att göra. Universiteten måste vara levande aktörer i samhället, och de måste frigöra sig från den kvävande genusdebatten som skapar så mycket oro och självcensur. Sverige behöver en mångfald av röster, tankar, perspektiv, litteratur och poesi. Vi måste börja ta oss själva på allvar.

Josefin Holmström är författare och kritiker och fil dr i litteraturvetenskap.

C S Lewis.

FOTO: BURT GLINN/TT

Vi kommer inte undan

Bibeln är en ofrånkomlig referenspunkt. Utan den står vi oss slätt.

Av Martina Björk

Under Bergmanåret ser jag Gudstrilogin *Såsom i en spegel* (1961), *Nattvardsgästerna* (1963) och *Tystnaden* (med arbetsnamnet *Guds tystnad,* 1963). I hopp om att förstå mer av filmernas religiösa tema lyssnar jag på samtal som arrangeras med anledning av jubileet. Men lika påtaglig som tystnaden *från* Gud är i Bergmans verk, är tystnaden *om* Gud hos deras uttolkare.

Hur är det möjligt? Det är ingen okänd sak att Ingmar Bergman brottades med Gud i sina filmer. Tycker man att ämnet är färdigbehandlat? Anses det kanske vara för simpelt? Förminskar det Bergmans konstnärskap att han ägnade sig åt kristna existentiella frågor? Eller handlar det rätt och slätt om ointresse, ovilja eller okunskap?

I förordet till *Rastlös sökare och troende tvivlare. Existentiella frågor i filmer av Ingmar Bergman* (2017) uttrycker Caroline Krook en sorg över att ”det vi förr kallade kristendomskunskap” försvagats och att därmed ”mycket av tolkning och associationer i konst och kultur inte längre är självklara”. Okunskap, med ett annat ord. I hennes bok hittar jag en intressant utläggning om trilogins religiösa innehåll. Måste det verkligen till en biskop för att göra en sådan analys? Det verkar inte bättre.

”Till min förfäran erfor jag att det inte ansågs självklart att inkludera Bibeln i litteraturhistorieundervisningen.”

Ungefär samtidigt läser jag Ibsens *Peer Gynt* för första gången, detta i samband med att pjäsen sätts upp på Dramaten. Jag slås av den kristna allegorin och förvånas över att jag inte kände till den. Den äregirige Peer Gynt irrar runt i världen, brännmärks av trollen och råkar ut för diverse vedermödor och frestelser. I sitt hemland är han hela tiden väntad och älskad av den trofasta Kristusgestalten Solveig, som möter honom med öppen famn när han slutligen återvänder hem. Det är pingstdag, kyrkans födelsedag, och hon är på väg till kyrkan med psalmboken i hand. I recensioner av den aktuella uppsättningen återfinns kloka och lärda kommentarer om genren vandringsdrama, om människans livsval och om parallellerna till Goethes *Faust.* Om de kristna inslagen råder däremot tystnad. Jag vänder mig till de akademiska texterna och finner vad jag söker i en magasinerad skrift från början av 1970-talet, författad av en dominikansk munk.

Det var när Lars von Triers *Dogville* (2003) kom som jag första gången blev varse denna oförmåga till kristet perspektiv. I *Dogville* är de bibliska referenserna övertydliga: kasta om ett par av bokstäverna i stadens och filmens namn och det blir *Godville*, Guds stad. Den Kristuslika huvudpersonen Grace (*Nåd*) är tjänarinna åt invånarna, men får dem emot sig efter att ha blivit anklagad för ett brott hon inte har begått. Hon offrar sig för folket som plågar henne till döds. Ändå är hon ständigt förlåtande och försvarar dem inför sin far, den hämnande gammaltestamentliga Guden. Hade detta verkligen gått förbi filmkännarna? Recensionerna var fulla av lovord, men gapade häpnadsväckande tomt beträffande filmens kristna symbolik.

Vid samma tid arbetade jag som gymnasielärare i svenska. Till min förfäran erfor jag att det inte ansågs självklart att inkludera Bibeln i litteraturhistorieundervisningen. ”Det får religionsämnet ta hand om”, som en kollega sa. Men Bibeln som litterär text då? Berättelserna? Symbolerna? Idéerna? Kulturarvet! Säg den text som har påverkat Västerlandet i samma utsträckning. Ovidius, Dante och Shakespeare i all ära, men utan Bibeln står vi oss slätt när vi närmar oss de verk som vår kultur har frambringat.

Genom århundraden har människor insupit bibelord, bibliska berättelser och psalmsång med modersmjölken. Det är dessa personer som har delat med sig av sin föreställningsvärld till vår eftervärld. Hur mycket vi moderna sekulära personer än vill göra upp med den kristna traditionen, kan vi inte komma undan dess inflytande.

Bergman brottas med sin Gud. Gunnar Björnstrand och Ingrid Thulin i *Nattvardsgästerna*. FOTO: ALAMY

Emellanåt vänder jag mig till Hjalmar Gullbergs *Fem kornbröd och två fiskar* (1942). Det är ett diktverk som ter sig otänkbart idag, med sina hänvisningar till allt från Genesis till Uppenbarelseboken. Så får jag Kristian Lundbergs senaste diktsamling i handen, *Requiem över en förlorad son*, och förundras över de många insprängda bibelreferenserna. Nåväl, dessa kommer väl att förtigas av recensenterna, tänker jag missmodigt. Men riktigt så ensidigt blir det faktiskt inte. I något fall ignoreras aspekten helt, men hos andra lyfts den bibliska tematiken fram som central för verket – och förståelsen av det. Det finns hopp.

Martina Björk är docent i latin vid Lunds universitet.

INTERVJU

Vi måste förhålla oss skeptiska till artificiell intelligens, säger **Ulf Danielsson**, professor i teoretisk fysik. Det finns inga som helst belägg för att datorer skulle ha ett medvetande.

Av Håkan Lindgren

Tro inte på spöken

Ulf Danielsson konstaterar: ”När jag räknar sitter jag oftast med papper och penna.” Det är en replik som inte låter särskilt förvånande – om man bortser från att den sägs av en professor i teoretisk fysik år 2019. Danielsson befinner sig vid den vetenskapliga spekulationens frontlinje, där man utvecklar nya idéer om mörk energi, universums ursprung och de grundläggande naturlagarna, som det sedan krävs avancerade experiment för att vederlägga eller bekräfta. Jag besöker honom i hans rum på Ångströmlaboratoriet utanför Uppsala för att intervjua honom om artificiell intelligens (AI), ett koncept som han är starkt skeptisk till. Min första fråga är hur stor nytta han själv har AI i sitt arbete. Om jag hade tittat mig lite bättre omkring när jag kom in i rummet hade jag genast märkt att ena väggen täcks av en fullskriven grön tavla med svamp och kritor.

Ulf Danielsson (**UD**): Det är klart att det är väldigt mycket knepig matematik som jag håller på med, men den fundamentala, riktigt teoretiska delen av fysiken har nog förändrats mindre genom historiens gång beroende på tekniken än andra delar av naturvetenskapen. Det vill säga, det är fortfarande en svart tavla, och det är fortfarande några personer som står och viftar med armarna och försöker övertyga varandra. I och för sig har jag en dator med skrivbar skärm, men den använder jag bara som ett elektroniskt ritblock, där jag fortfarande skriver för hand. Det finns en intressant fara inom mitt område, och det är någonting jag ser hos mina doktorander. Många av dem är mycket duktiga på att använda de här symbolhanteringsprogrammen, som Mathematica, och det är en otrolig hjälp, men samtidigt ser jag att man kan utveckla ett beroende av programmen. Man kan brottas med ett dataprogram som levererar svar på ens frågor, men man kommer ingen vart förrän man glömmer bort det där, sätter sig ner och verkligen försöker förstå. Grejen är att man måste göra det själv, man sätter sig med penna och papper, och då förstår man plötsligt vad allting handlar om!

Håkan Lindgren (**HL**): Säger du det här till dina doktorander?

UD: Javisst. Som teoretisk fysiker finns det risk att man fördummas av tillgången till elektroniken. Det är tråkigt att behöva säga det som naturvetare och teknikoptimist, men ändå måste jag säga att man inte får ha en övertro på tekniken. Många gånger är det inte resultatet för en viss beräkning som är det viktiga, det viktiga är att man faktiskt *förstår*. Det är klart att tekniken ger öppningar, men där finns också faran att man inte längre behöver tänka de här kreativa tankarna själv. Man tar bara all den här informationen, stoppar in den i en dator som levererar någon form av resultat, och så räcker det. Man behöver inte försöka hitta de sammanhang som faktiskt betyder någonting, som gör att det som kommer ut inte bara blir information som man har att förhålla sig till, utan där man också förstår ett resonemang som gör att man själv kan växa, och inte bara blir en passiv mottagare av den här informationen.

HL: Du tvivlar på att datorer kan bli medvetna, hur snabba och kraftfulla de än blir. Varför då?

UD: Jag är övertygad om att medvetandet

> *Som teoretisk fysiker finns det risk att man fördummas av tillgången till elektroniken.*

”Det är klart att tekniken ger öppningar, men där finns också faran att man inte längre behöver tänka de här kreativa tankarna själv.”

Androiden Erica.
FOTO: ALAMY

är ett naturalistiskt fenomen, men de naturlagar jag känner till ger inte någon som helst indikation på att ett medvetande skulle kunna existera. Eftersom det trots allt existerar, innebär det att min förståelse av de grundläggande naturlagarna inte är fullständig, vilket inte är särskilt överraskande. Om vi nu tittar på en dator istället, då är situationen helt annorlunda. Den fysik som behövs för att kunna förklara hur en dator fungerar in i minsta detalj, det är fysik som vi helt och hållet har kontroll över. Det finns inga gåtor där, det är ingenting mystiskt med hur en dator fungerar. Av det skälet litar jag på den fysik som jag känner fullt ut när jag ska beskriva vad datorn gör, och där ser jag ingen som helst roll för det här medvetandet. Att dra slutsatsen att det skulle kunna finnas något slags medvetande, någon subjektiv närvaro inuti datorn, det är lika dumt som att tro på spöken.

HL: Något jag skulle vilja ta upp är att information och informationsteknologi har blivit vår tids viktigaste metafor. De har blivit den idé genom vilken vi förstår allting. Tidigare kunde man säga att universum var ett urverk, för att det var den mest avancerade teknologi man kände till. Nu säger man att universum är information; dit hör Max Tegmark med flera. Ännu tydligare blir det inom biologin, där datatekniken har blivit den modell genom vilken man förstår levande celler. Det viktigaste i varje system är informationen, i det här fallet generna, och resten är bara dum hårdvara. Är information en bra metafor? Vilka mentala korridorer öppnar den och vilka stänger den?

UD: Alla metaforer är begränsade. Metaforer är många gånger användbara, de kan fånga någonting i ett visst givet sammanhang, men när man upphöjer dem till någonting mer än en metafor, när de blir något slags dogm, då är det klart att man kan begå stora misstag. Man borde kunna lära sig av tidigare generationers misstag, och göra bruk av metaforerna, men man ska vara medveten om att det kommer en dag då vi kommer förbi dem och vi kommer att se någonting nytt, så har det alltid varit. Jag gjorde ett TED Talk i Lund för några månader sedan, om att det inte finns några naturlagar; i den meningen är jag konsekvent materialist. Lagar, det är någonting som vi konstruerar för att beskriva världen. Världen följer inte lagarna, det är våra lagar som försöker fånga världen.

HL: Wittgenstein har sagt: Om ett lejon kunde tala skulle vi inte förstå det. Man borde fråga sig om samma sak också gäller en medveten maskin. Föreställ dig att du ställs inför en maskin som aldrig har sovit, ätit, ramlat och slagit sig, som aldrig har varit barn, som aldrig har lärt sig någonting om världen på det sätt som en människokropp lär sig om världen, genom att gripa saker, genom att röra sig i världen som en människa rör sig. Ett medvetande som inte har några sådana erfarenheter skulle kunna vara mycket främmande för oss. Skulle vi alls kunna kommunicera med det?

UD: Jag skulle vilja gå mycket längre. Först kan man försöka göra en jämförelse med de andra medvetna varelserna som finns på den här planeten, och det är andra djur. Där kan vi nog vara rätt övertygade om att de är medvetna, eftersom det finns ett kontinuum, vi har samma ursprung. Och där har vi ju Thomas Nagel, filosofen som ställer frågan hur det är att vara en fladdermus. En fråga som förmodligen är helt omöjlig att besvara, eftersom det enda sättet att förstå svaret är just att vara en fladdermus.

HL: Fast frågan är spännande. Den uppmanar mig att tänja min inlevelse lite längre än det går. Det kan vara nyttigt att göra den ansträngningen.

UD: Ja, man kan göra ett försök. När man upptäcker svårigheten att besvara den här frågan har man kommit en lång bit på väg. Men det du säger om hur vårt medvetande formas av vår fysiska närvaro – det är det som är det centrala, och min misstanke är att det är just det som krävs för att vi överhuvudtaget ska kunna ha ett medvetande.

HL: Att vi har en kropp, menar du?

UD: Att vi är en kropp. Min grundläggande inställning är naturalistisk, jag tror inte alls på någon form av dualism. Den cartesianska dualismen med den här själen som passivt observerar världen från en upphöjd position, och som kan förstå världen utan att själv vara en del utav den – det är precis den bilden som har övertagits av många av dem som hyllar artificiell intelligens, och som tror att medvetandet kan uppkomma i en dator. Man underskattar den biologiska kroppens avgörande betydelse för medvetandet. Då kommer också den här absurda slutsatsen att vårt medvetande skulle kunna laddas upp i en dator. Man tror sig ha gjort sig av med en religiös ryggsäck, men vad det i grund och botten handlar om är att man hittar tillbaka till den här dualismen igen, från ett annat håll. Man har den här torftiga, dödliga människokroppen som vi är fångade i, och som vi vill bli fria från. Vi vill bli de här själarna som flyger upp i himlen och får evigt liv, och nu kan vi skapa det själva med hjälp av tekniken och datorkraften.

”Man ska vila i gåtfullheten. Inte ställa sig utanför världen, utan faktiskt uppleva att man befinner sig mitt i universum.”

HL: När vi har kommit så här långt skulle jag vilja sabotera hela resonemanget. Ju mer jag läser och skriver om AI, desto mer tror jag att hela frågan om intelligenta och medvetna maskiner är en återvändsgränd eller ett villospår. För det första behöver maskiner inte vara medvetna för att vara överlägsna människan. Redan en miniräknare är snabbare och säkrare än jag, och ingen skulle påstå att den är medveten. Man kan utan problem föreställa sig ännu mer avancerade maskiner som är överlägsna, användbara och möjligen farliga, och som inte behöver vara ett dugg mer medvetna än en brödrost. Vi förmänskligar våra maskiner och det är inte säkert att varken de eller vi vinner något på det. En dator behöver intelligens eller medvetande lika lite som ett ånglok behöver två ben att springa med. För det andra ligger det djupt i människans sociala natur att vi kan läsa in ett medvetande i allt som omger oss. Vår inlevelseförmåga är så stor att det är fullständigt normalt för oss att ge liv åt döda ting.

Vi kan tycka att en bil eller ett hus har personlighet. Om vi redan kan göra det med en bil, varför skulle vi inte göra det med en dator?

UD: Ja, det är vår tendens att tillskriva medvetande som kommer att påverka hur världen kommer att utvecklas framöver. ”Medvetande eller inte?” är en fråga som är intressant för filosofer, det kan till och med vara intressant för fundamentala fysiker som jag, men rent praktiskt för samhällsutvecklingen är frågan egentligen sekundär.

HL: När man diskuterar det här hamnar man till sist i det söndertjatade Turingtestet. Turing löser inte frågan om maskiner kan ha ett medvetande, hans resonemang är ett elegant alexanderhugg, där han förklarar att frågan om maskinens medvetande är irrelevant. Allt som betyder något är input och output. Kan maskinen simulera ett mänskligt medvetande måste vi börja betrakta den som om den hade ett medvetande. Många missar vad som händer med den andra parten i testet, människan. Om en maskin kan härma våra reaktioner perfekt förvandlas vi i praktiken till en maskin av samma sort. Vårt inre liv upphör att existera. Turingtestet börjar med en människa och en maskin, och slutar med två likadana maskiner – och med en försöksperson som inte längre kan avgöra vem som är levande och vem som är död. De långsiktiga konsekvenserna av det borde vi fundera över, etiskt och juridiskt. Kanske blir vi tvungna att ge maskinerna medborgerliga rättigheter, men det kan lika gärna leda till att det är okej att behandla människor som maskiner. De är ju inget annat, det har Turing förklarat för oss.

”Den fysik som behövs för att kunna förklara hur en dator fungerar in i minsta detalj, det är fysik som vi helt och hållet har kontroll över. Det finns inga gåtor där, det är ingenting mystiskt med hur en dator fungerar.”

UD: Det är de riskerna jag ser kopplade till artificiell intelligens. Det är egentligen vad det gör med oss – och synen på oss – som är den stora faran. Jag skulle vilja att man i en lagtext formulerade att det här är maskiner, de har inget medvetande, de har inga rättigheter. Det är oerhört viktigt att man inpräntar det här. Det borde till och med vara förbjudet att bygga robotar som ser ut som människor. De skulle se ut som miniräknare. Man borde med alla till buds stående medel se till att känslomässiga relationer inte uppstår.

HL: Ska man bygga in fel eller konstigheter så att maskinerna påminner oss om att de är maskiner?

UD: Ja, kanske det! Någonting som hela tiden gör att det blir en distans i alla fall. Men risken är ju att det kommer att gå åt precis rakt motsatt håll i utvecklingen, för här finns naturligtvis en möjlighet att tjäna pengar, och spara pengar. Och är man itutad att allting bara handlar om yta, att vad som verkligen är på riktigt inte spelar någon roll, då tycker man att det här är okej, då ser man inte skillnaden. För mig är skillnaden väsentlig, därför att jag är övertygad om att det här är just bara robotar. Det är någonting genuint, någonting som är på riktigt, med att vara närvarande i den organiska, verkliga världen. Även om man lever ett ändligt, dödligt liv så är det på riktigt.

HL: Nick Bostrom, som leder Future of Humanity Institute i Oxford, hamnade en gång på samma konferens som Geoffrey Hinton, en av Googles ledande experter på självlärande system. Hinton varnade för att om AI blev verklighet skulle de första kunderna vara organisationer som NSA, FBI och CIA. I pausen undrade Bostrom varför Hinton i så fall jobbade så hårt för att AI skulle bli verklighet. ”I could give you the usual arguments”, svarade Hinton. ”But the truth is that the prospect of discovery is too sweet.” Det är ett svar som jag ofta funderar över. Vilka är de emotionella drivkrafterna hos dem som utvecklar AI, tror du?

UD: Jag tror att det där var ett ärligt svar. Det handlar om den här nyfikenheten, utmaningen att lösa de här problemen, att se: Går det här? Det handlar inte om att man vill åstadkomma någonting för mänsklighetens bästa, sådant tror jag ofta är en konstruktion. Det handlar om att vara den som verkligen lyckas genomföra det här.

HL: Är det samma drivkraft som finns i din egen verksamhet?

UD: Ja, absolut. Jag är övertygad om att det jag gör är meningsfullt på lång sikt, därför att det bidrar till att förstå vår plats i universum, rent existentiellt. Det är många som är nyfikna på det, och jag kan hjälpa till att tillfredsställa den nyfikenheten, det är någon form av kulturell gärning. Och jag kan hitta alla de här skälen till varför det jag gör är meningsfullt och rimligt, men samtidigt är det egentliga skälet på sätt och vis djupt egoistiskt, att tillfredsställa en nyfikenhet och en upptäckarglädje. Mitt område är just nu en ganska oskyldig sysselsättning, men hade jag istället varit verksam för låt oss säga 70 eller 80 år sedan, mitt i utvecklingen av kärnfysiken, då hade jag hamnat i en betydligt knepigare situation. Och då är frågan om man i det läget har civilkurage nog att se faran i det man gör, och sedan ta ansvar för det.

HL: Om man tror att idéerna om AI är farliga, hur ska man argumentera mot dem?

UD: Du menar förutom att göra det vi gör nu? Föra det här samtalet och hoppas att någon läser det, och inser att det ligger någonting fundamentalt fel i de tankar som styr den här utvecklingen.

HL: Det går aldrig att stoppa människor från att göra något genom ett förbud. Vill man få människor att släppa något, måste man erbjuda något nytt som lockar dem ännu starkare.

UD: Finns det något som är mer lockande än löftet om evigt liv? Det är ju det som den här tekniken lockar med.

HL: Vi borde utveckla en konkurrerande framtidsvision. Eller flera. Det som stör mig är att vi uppmanas att tro att framtiden redan är avgjord. AI är på väg vare sig vi gillar det eller inte, och det enda vi kan göra är att vara duktiga konsumenter och anpassa oss i förväg, trots att det vi anpassar oss till inte har blivit verklighet och kanske aldrig blir det. Man talar om AI som om det redan fanns, som om det väntade i framtiden och längtade efter att ta sig in i vår tid. Kort sagt: vi uppmanas att tänka på AI som ett foster som vi inte har rätt att abortera.

UD: Det här handlar om science fiction-drömmar, dystopier i grund och botten, som går tillbaka till ren och skär dödsångest, till ett elitistiskt sätt att se på tillvaron och världen, som jag tycker är helt avskyvärt. Det verkar ju vara så att grundlösa illusioner om evigt liv, det slår liksom allting om man tittar i den mänskliga historien. Det som jag personligen sätter upp som motvikt till det här, det är nog känslan av att vara del av ett universum som jag faktiskt inte förstår mig på.

HL: Har fysiker som du själv en uppgift i så fall? Ni skulle kunna visa på den här sortens förundran.

UD: Ja, istället för att se oss som världens herrar på något sätt, att sträva efter att bli övermänniskor, för det är vad allt det här handlar om. En föreställning om att vi är på väg upp mot en tron där vi ska härska över universum, om inte i våra biologiska skepnader så i det som kommer efter oss, när vi laddas upp och blir en del av den här tekniken. Istället ser jag det som att vi befinner oss i ett alldeles vansinnigt gåtfullt och underbart universum, som vi är en del av, i och med den här organiska materien som bär med sig så många gåtor om vad den egentligen är för någonting. Man ska vila i gåtfullheten. Inte ställa sig utanför världen, utan faktiskt uppleva att man befinner sig mitt i universum. Att ha en genuin känsla av att vara en del av kosmos, så att man får någon sorts existentiell upplevelse och kick av det. Och när det gäller frågan om evigt liv så kanske det handlar om att värdesätta det som inte är evigt och perfekt, utan det som är sårbart och ändligt istället.

Den första bloggaren

1500-talsförfattaren Pietro Aretino kan beskrivas som den första moderna publicisten och rentav som en tidig bloggare.

Av Margareta Melén

Pasquino kallas en illa medfaren staty, en antik torso i marmor, som står i ett oansenligt gathörn vid Palazzo Braschi nedanför Piazza Navona i Rom. Denna marmorklump är stadens mest välkända ”talande staty”, som tjänade som offentlig anslagstavla för Roms latinstudenter i början av 1500-talet. De tävlade i att skriva epigram i den romerske poeten Martialis anda och brukade sätta fast sina bidrag på statyns sockel eller på väggen bakom den och ibland hängdes de helt enkelt upp på Pasquino själv. Med tiden förvandlades dessa latinska lärdomsprov till satiriska kommentarer på italienska om aktuella skandaler och politiska intriger, inte sällan med udden riktad mot det påvliga hovet. Än idag händer det att Pasquino ”tar till orda” för att provocera eller bara för att skoja till det.

Men redan under 1520-talet fördes Pasquino till en nivå som inte skulle överträffas varken förr eller senare. För den prestationen stod den unge toskanaren Pietro Aretino (1492–1556), rimsmidare och kvickhuvud, som genom att skriva sina vasst humoristiska ”pasquinader” på folkspråket och fräckt lägga sig till med Pasquino som sitt *nom de guerre* lyckades skapa något liknande det som vi idag kallar blogg. Den typen av anakronistiska jämförelser kan lätt leda fel men ibland också kasta nytt ljus över ett fjärran förflutet och ge överraskande perspektiv på nutiden. Få historiska gestalter kan sägas representera sin epok i så hög grad som ”bloggaren” och den litteräre mångfrestaren Aretino. Det framgår inte minst av vännen Tizians berömda Palazzo Pitti-porträtt från 1545. Där kommer han oss till mötes som en karaktär större än livet självt, modellerad efter antikens satyrer och furstligt draperad i satäng, sammet och brokad i en färgskala som tycks bekräfta myten om renässansen som en dröm i guld och purpur.

”Hans penna var nyckeln till hans framgång men den hade också skaffat honom fiender som var lika mäktiga som hans välgörare.”

Idag är Aretino mest känd för sina erotiska texter men under senare år har också andra aspekter av hans generöst vittfamnande livsverk fått allt större uppmärksamhet. I *Aretino’s Satyr* (2004) har litteraturforskaren och renässansspecialisten Raymond B Waddington tecknat ett fullödigt porträtt av en komplicerad och rikt fasetterad personlighet mot en bakgrund av

Margareta Melén
är översättare och kulturskribent.

Pietro Aretino.
FOTO: TT

samtidens politiska, religiösa och kulturella omvälvningar. Nära ett decennium senare gav Waddington ut essäsamlingen *Pietro Aretino* (2013), som liksom hans föregående arbete utgör ett viktigt bidrag till den fortlöpande omvärderingen av Aretinos betydelse och inflytande i senrenässansens intellektuella och konstnärliga liv. Man kan också lära sig en hel del om fenomenet Aretino genom att ta del av den italienske journalisten Alessandro Magnos livfulla skildring av Venedigs myllrande boktryckarvärld, *Bound in Venice* (2013). Under detta genombrottsskede för ett nytt och revolutionerande medium arbetade Aretino, liksom många andra renässansförfattare, nära sina boktryckare.

Aretino var inte bara typisk för sin epok, han överskred den med sin egenhändigt skapade framtoning som fri man och skribent i ett samhällssystem baserat på olika former av vasallskap. Redan samtiden insåg att denne livsnjutare i kolossalformat inte kunde mätas med normal måttstock; han tycktes snarare ha klivit direkt ur pärmarna på någon av den samtida författarkollegan François Rabelais burleskt satiriska romaner om jättarna Gargantua och Pantagruel. Aretino förevigades också av en annan samtida författarkollega och vän, Ludovico Ariosto, som i sitt huvudverk *Orlando furioso* kallade honom ”den gudomlige” och ”furstarnas gissel”. Det var epitet som låg helt i linje med den ››

publika bild som Aretino mycket medvetet byggde upp som sitt varumärke. Med sin skarpa iakttagelseförmåga, sitt skickliga nätverkande och sin dräpande formuleringskonst blev han den första moderna publicisten, beundrad och fruktad inte bara i Italien utan i hela Europa.

I Aretinos bakgrund fanns inte mycket som talade för en sådan utveckling. Född 1492 i Arezzo i östra Toscana som son till en fattig och hårt arbetande skoflickare fick han en bristfällig formell skolgång, om än inte helt försummad. Hans latinska skolning blev rudimentär, vilket var ett allvarligt handikapp för den som ville delta fullt ut i renässansens intellektuella liv. Få skulle vara i stånd att vända en sådan nackdel till sin fördel.

Redan som pojke kom Aretino underfund med ordets makt. Till en början tycktes den insikten mest skapa problem. Efter att i 14-årsåldern ha avslöjats som författaren till en hädisk sonett vågade han inte återvända hem av fruktan för att fadern skulle använda sitt läder till något annat än att göra skor. Istället gav han sig ut på vägarna och hamnade först i det närbelägna Perugia där han fick arbete hos en bokbindare och studerade konst. Men också därifrån fördrevs han på grund av ett vanvördigt *practical joke* – han hade målat dit en luta i händerna på Jungfru Maria, vars porträtt hängde väl synligt på stadens största torg.

”Aretino var inte bara typisk för sin epok, han överskred den med sin egenhändigt skapade framtoning som fri man och skribent i ett samhällssystem baserat på olika former av vasallskap.”

Därefter förvandlades hans liv till en pikareskroman med ständiga förflyttningar och tillfällighetsjobb. Han drog sig fram som gatusångare och försäljare i Vicenza, som värdshusvärd i Bologna, klädde ut sig till tiggarmunk, arbetade som procentare (eller som assistent till en sådan eftersom han inte hade några medel), mulåsnedrivare och hästskötare, hallick och lakej. Han skall till och med ha avtjänat ett galärstraff och varit hjälpreda åt en bödel. Uppgifterna bör tas med en nypa salt eftersom de huvudsakligen härrör från Aretinos fiender. Men även om man räknar med illvillighetens överdrifter råder det knappast något tvivel om att Aretinos vandringsår var föga uppbyggliga. Det hindrar inte att de skulle komma att bära riklig frukt i hans texter som vittnar om en stor människokännedom och intim förtrogenhet med de mest skilda miljöer.

24 år gammal fick Aretino en plats i Rom hos bankiren och konstmecenaten Agostino Chigi, som även var Rafaels arbetsgivare. Kanske var det också Rafael som skaffade honom platsen, eftersom de båda kan ha lärt känna varandra i Perugia. Aretinos arbetsuppgifter i Chigis hushåll visade sig dock vara betydligt mindre upplyftande än Rafaels. Till dem hörde nämligen med hans egna ord ”att städa toaletter, skura nattkärl, tända ljus och utföra diverse tarvliga sysslor åt kockar och hovmästare”. Givetvis siktade han högre än så och ägnade därför varje ledig stund åt att bättra på sina kunskaper och utveckla sitt skrivande. Pojkstrecken i Arezzo och Perugia hade trots konsekvenserna övertygat honom om att pennan var det vapen som snabbast skulle föra honom framåt och uppåt.

Hans första offentliga framträdande i Rom bär fortfarande drag av pojkstreck, vilket troligen spelade en viss roll för det lyckliga utfallet. Det handlade om en kort pamflett som salufördes i gathörnen som *Elefanten Hannos sista vilja och testamente* och som fick läskunniga romare att vrida sig av skratt. Kvickt och ofta i oanständiga vändningar drevs där gäck med Roms celebriteter och makthavare, påven inte undantagen. Hanno hade varit påvens favorithusdjur och hans plötsliga hädanfärd hade förstås gjort hans ägare djupt nedstämd. Men den hade också tjänat som förevändning för Aretino att släppa loss sitt satiriska skämtlynne. Upphovsmannens identitet röjdes snart och en darrande Aretino infann sig hos påven för att ta konsekvenserna. Pojkstrecket visade sig dock vara ett lyckokast. Leo X var road och visade det genom att ta den unge oförskämt kvicke toskanaren i sin tjänst. Nu befann sig Aretino mitt i kyrkostatens maktcentrum. Det gjorde det möjligt för honom att samla på sig allt slags information om tidens mäktiga och de förhållanden som reglerade deras inbördes relationer som släktskap och vänskapslojaliteter, liksom ekonomiska och känslomässiga bindningar.

Aretinos nästa tillfälle att briljera som satiriker kom under den konklav som följde på Leos död i december 1521. Som den strateg han var hade han i god tid sett till att förbereda sig för den stundande maktkampen om påvetronen genom att byta arbetsgivare och ta tjänst hos Giulio de’ Medici, den mäktigaste kardinalen. Som Medicis hovskald kom Aretino i praktiken att fungera som hans kampanjledare. I syfte att främja sin herres upphöjelse bemäktigade han sig ”väggtidningen” Pasquino, som snart dekorerades med en serie ”pasquinader” av hans penna. På italienska kallades de *sonetti codati*, sonetter som precis som skorpionen var försedda med en giftig svans. Aretinos enastående förmåga att hålla sig à jour med pågående intriger och pyrande skandaler om höga prelaters och deras rådgivares kulinariska, erotiska och andra excesser gjorde att han förfogade över ett lika rikligt som explosivt material att ladda sina sonettsvansar med. Det är denna aspekt av hans publicistiska verksamhet som har fått den amerikanske historieprofessorn Robert Darnton att i artikeln ”Blogging, Now and Then” (*European Romantic Review* 2013) beskriva Aretino som en föregångare till stora skvallerbloggar som *PerezHilton* och numera nedlagda *Gawker*. Det som gjorde Aretino till en innovatör var att han skrev dem på folkspråket och kastade av sig anonymitetens täckmantel genom att bygga upp sitt varumärke som satiriker kring den talande marmorklumpen. Ännu så sent som på 1540-talet, då han var i femtioårsåldern, skulle han referera till sig själv som Pasquino.

Utgången av konklaven 1521–22 blev inte den önskade för Aretinos arbetsgivare och därmed inte heller för honom själv. Med tanke på sitt vildsinta och ärekränkande kampanjande för fel kandidat fann han det för gott att rymma fältet och ansluta sig till en annan Medici, kondottiären Giovanni de’ Medici. På påvetronen satt nu den puritanske Hadrianus VI som hotade att kasta Pasquino i Tibern. Men efter Hadrianus död endast ett år efter tillträdet valdes Aretinos förre arbetsgivare till påve som Clemens VII och Aretino kunde återvända som dennes hovskald. Det dröjde emellertid inte så länge förrän han befann sig på flykt igen. Anledningen denna gång var ett knippe oanständiga dikter, kallade *Sonetti lussuriosi* (Vällustiga sonetter), inspirerade av en serie offentliggjorda erotiska stick av kopparstickaren Marcantonio Raimondo, som i sin tur hade baserat sitt arbete på målningar av Giulio Romano. Sammanförandet av bilderna och sonetterna i boken *I Modi* (Sätten) 1527 var en innovation på området som skulle komma att förknippas mer med Aretino än med hans båda konstnärsvänner och göra honom till den moderna pornografins fader i eftervärldens ögon.

När svallvågorna lagt sig efter sonettskandalen kunde Aretino återvända till Rom men nu hade staden förlorat mycket av sin lockelse för honom. Hans penna var nyckeln till hans framgång men den hade också skaffat honom fiender som var lika mäktiga som hans välgörare. Hoten duggade tätt och den slutliga droppen kom när han utsattes för ett mordförsök som nästan kostade honom livet. Han insåg att han inte längre kunde lita på att påven skulle skydda honom och lämnade Rom i all hast i juli 1525 för att aldrig

mer återvända annat än som besökare. Efter en period vid furstehovet i Mantua där man också tycks ha traktat efter hans liv, steg han i land i lagunstaden Venedig, som Edward Hutton i *Pietro Aretino: furstarnes gissel* (1923) entusiastiskt beskriver som ”den största självständiga metropolen i Europa, övermodigt och konstnärligt, den stora asylen för biltoga, för proskriberade, det lärda proletariatet, de fördärvade och sedeslösa”. Han anlände den 27 mars 1527 bara några veckor innan Il Sacco di Roma, Roms skövling, då staden plundrades och brändes av den tysk-romerske kejsaren Karl V:s okontrollerbara legosoldater.

Vid 35 års ålder hade Aretino äntligen hittat hem, såväl rent fysiskt som andligen, i all synnerhet som han i dodgen Andrea Gritti, innehavare av den fria handelsrepublikens högsta ämbete, fann den mäktigaste beskyddare han kunde önska sig. En annan faktor bidrog till stadens attraktionskraft för honom: möjligheten till en framgångsrik litterär karriär på folkspråket.

Boktryckarkonsten föddes i Tyskland men det var i Venedig, med sin intellektuella öppenhet och sitt rika kulturella och kommersiella utbyte med omvärlden, som den fick sin tidigaste blomstring. Vid sekelskiftet 1500 fanns där omkring 150 tryckerier som sysselsatte ett tusental arbetare. För Aretino blev Venedig därför också platsen för hans symboliska pånyttfödelse: han förvandlades från hovpoet till fri skriftställare, från furstetjänare till furstegisslare, även om det inte skedde utan en hel del vacklande mellan de båda positionerna. Men han delade fullt ut den äldre kollegan Ariostos syn på furstetjänst som en form av slaveri och efter ett decennium i lagunstaden jämför han med illa dold förnöjelse sin tidigare existens med sin nuvarande. Ingen kan avundas en hovman ”som inte får sätta sig ned när han är trött, som inte får äta när han är hungrig och som utmattad av sömnbrist ändå måste hålla sig vaken”. Själv lyckönskade sig Aretino till att han nu kunde göra vad han ville när han ville eftersom han ägde sin egen tid. Venedig hade gjort honom till polygraf, en mångskrivare som skrev i alla genrer och ämnen, ibland på beställning eller som respons på en anad efterfrågan, och som skickligt utnyttjade de möjligheter som boktryckarkonstens utveckling mot mekanisk produktion förde med sig.

”Med sin skarpa iakttagelseförmåga, sitt skickliga nätverkande och sin dräpande formuleringskonst blev han den första moderna publicisten, beundrad och fruktad inte bara i Italien utan i hela Europa.”

Aretino skrev sonetter, madrigaler, religiösa verk, muntert oanständiga dialoger kryddade med en robust humor och ett brutalt överrumplande bildspråk, liksom underhållande komedier som pekar fram mot Molière och en tragedi som i alla fall inte är sämre än andra italienska blankverstragedier från den här tiden. Men framförallt skrev och mottog han brev som redan från början ingick i hans litterära verkstad och därför sparades, gallrades och bearbetades. *Lettere I*, hans första brevsamling i en serie av sex, utkom 1537 och var också den första som utkom på ett modernt språk. Succén var omedelbar och verket trycktes om sju gånger på ett år.

Det är en prosaförfattare av rang som för pennan, en nyskapande stilist med ett äkta journalistiskt driv och en enastående förmåga att skifta perspektiv och tonläge allt efter adressat, ämne och miljö. Han är krigskorrespondent i skildringen av vännen och kondottiären Giovanni de’ Medicis död i fält, en insiktsfull konstkännare och samlande kraft i tidens konstliv (Michelangelo lyckades han dock inte charma), en gourmet med starka åsikter om vad som är bra mat och hur den bör tillagas, en klok rådgivare till unga författare i början av karriären som påminns om att ”det är en stor skillnad mellan att vara influerad av någon och att plagiera någon”, och en politisk medlare som manade sin kanske främste sponsor Karl V att inta en försonlig hållning till sina fallna fiender Frans I av Frankrike och påven Clemens VII som även de hörde till hans hov av finansiärer. I utbyte mot sina tjänster – förutom politisk rådgivning kunde det röra sig om smickrande omnämnanden i hans ”brevblogg”, dedikationer och poetiska hyllningar – mottog Aretino pensioner och gåvor från sin tids mäktiga. Men han mottog dem inte som en underdånig hovpoet utan som deras jämlike i sin egenskap av en ordets furste. Hans reaktion på en utebliven betalning lät heller aldrig vänta på sig, ett poem riktat till Frans I avslutas utan omsvep med ”Pietro Aretino, väntandes kontanter”. Ett urval av dessa brev – 262 av de 3 000–4 000 som lär existera – har översatts till engelska av litteraturkritikern Thomas Caldecot Chubb (*The Letters of Pietro Aretino*, 1967).

Voltaire kallade sig ”Europas värdshusvärd” men hade faktiskt förekommits av Aretino som föga blygsamt kallade sig ”världens sekreterare”. I ett brev skriver han att hans trappa blivit blanksliten av ständiga steg från en aldrig sinande ström av besökare. ”Faktiskt tror jag inte”, fortsätter han, ”att självaste Rom någonsin sett en sådan anhopning av människor av olika nationaliteter som kommer störtande in i mitt hem.” Förutom av italienare av alla samhällsklasser söktes han upp av turkar, judar, fransmän, tyskar och spanjorer med alla slags hjälpbehov. ”Ja”, tillägger han, ”jag är världens sekreterare och så titulerar man mig också i utanskrifter på brev.” I hans egna brev möter vi också den private Aretino lekande med sin lilla dotter, som oförsynt petar sin imposante pappa i ögonen och drar honom i hans hår och skägg, vi ser honom framleva sina dagar i sitt venetianska palats som en obändigt livsglad renässansfurste utan land (fast hans vän kondottiären de’ Medici hade faktiskt planer på att göra honom till härskare av födelsestaden Arezzo) men med en ruinerande livsstil, omgiven av sina kvinnor, kallade Aretinskor, sekreterare och oräkneliga snyltgäster.

Med sin realism och detaljrikedom, med språkets friska naturlighet i de träffsäkert återgivna dialogerna och miljöerna utgör Aretinos brevböcker en ovärderlig källa till kunskap om den europeiska, och då givetvis inte minst den italienska, senrenässansens myllrande världar och halvvärldar. Detta till trots har eftervärldens bild av Aretino förblivit egendomligt endimensionell. Redan hans fiender brukade i syfte att solka ned hans rykte beskriva honom som en erotisk allätare med omåttlig aptit, något som han själv snarare underblåste än försökte förneka. Det är därför inte särskilt förvånande att det är den aspekten av hans liv och gärning som har kommit att dominera hans eftermäle också på våra breddgrader.

År 2008 gav bokförlaget Vertigo ut den första delen av Aretinos *Ragionamenti* med titeln *Samtal* i en moderniserad utgåva av 1930-talets förbjudna översättningar. Texten, som består av dialogerna *Nunnornas liv, De gifta kvinnornas liv och Glädjeflickornas liv*, har försetts med en informativ efterskrift av Carl-Michael Edenborg, där han bland annat tar upp de mer eller mindre bristfälliga utgåvor av Aretinos erotiska texter som gavs ut under 1960-talets porrexplosion då namnet Aretino hade ett visst marknadsvärde. Utan tvekan utgör Aretinos autentiska texter i ämnet en viktig del av hans produktion. Samtidigt ingår de i en helhet och det är bara när man närmar sig Aretino i all hans mångsidighet som det blir uppenbart att hans verkliga storhet inte endast ligger i att han var ett bedårande barn av sin tid utan framförallt i att han överskred den och var långt före den. I Aretino kan vi skönja konturerna till en modern författartyp.

CIVILISATION

De frispråkiga irländarna
64 Maxim Grigoriev läser unga irländska författare

Utan skygglappar
66 Svante Nordin läser om det moderna 30-åriga kriget

Den levande Pusjkin
68 Maria Engqvist om en ständigt aktuell 1800-talspoet

Den poänglösa revolutionen
69 Erik W Larsson om Emiliano Zapata

Den nya konststaden
70 Jenny Danielsson skriver från Los Angeles

Krönika
71 Katarina O'Nils Franke synar den som syns och inte syns

I korthet
71 Jakob Sjövall om det digitaliserade kulturarvet

IDÉHISTORIA

Näringsrik bok i snålt urval

Robert Burton ville sammanfatta allt som hade skrivits om melankolin. Nu finns hans klassiska verk i en svensk utgåva, skriver **Tobias Dahlkvist**.

AFORISTIKERN OCH MELANKOLIKERN Emil Cioran konstaterar i sin bok *Écartèlement* att Robert Burtons *The Anatomy of Melancholy* är den vackraste av alla boktitlar: ”Vad spelar det sedan för roll att boken är mer eller mindre osmältbar!” En gång ägnade jag nästan två månader åt en grundlig läsning av Burtons verk: en lyx som väl få andra än humanioradoktorander kan kosta på sig. Även om jag är beredd att ge Cioran rätt vad gäller titelns skönhet måste jag anmäla en avvikande åsikt om dess smältbarhet. *The Anatomy of Melancholy* är en av mitt livs stora läsupplevelser, dess föreställningsvärld har jag under de femton år som har gått sedan dess ständigt återkommit till. I den mån min erfarenhet är något att gå efter, och om jag tillåts brodera ut Ciorans matsmältningsmetaforik en smula, är det inte bara en smältbar bok, den är också i högsta grad närande.

Att nu litteraturvetaren Arne Melberg översatt ett urval av Burtons väldiga skrift i en liten vacker volym är därför mycket glädjande. *Melankolins anatomi* (Atlantis) gör på många sätt Burton tillgängligare för en svensk läsare, även om ett fylligare urval hade varit att önska.

Diagnosen melankoli har sina rötter i den hippokratiska medicinen: ett överskott av svart galla förorsakar svartsyn och stegrad men missriktad fantasi hos den drabbade. Redan under antik tid uppstod ett kluvet synsätt på melankolin, som på samma gång en patologisk och förlamande dysterhet och ett de intelligentas och kreativas adelsmärke. Denna tvetydighet hör till förutsättningarna för *Melankolins anatomi*. Burton ville, som en ofta citerad fras i förordet lyder, ”undvika melankoli och skriver därför om melankoli”. Att skriva om sin melankoli för att hålla den i schack är ett traditionellt medel för att avvinna melankolin dess kreativa potential utan att störta ned i dess patologiska avgrunder.

Burtons särskilda sätt att skriva om melankolin bestod i att han försökte sammanfatta allt vad hans föregångare hade haft att säga om den. I ett avseende är hans verk en kommenterad citatkatalog, där snart sagt allt som antikens, medeltidens och den tidigmoderna epokens läkare och filosofer haft att säga om melankolin citeras eller parafraseras och sedan kommenteras. Melberg karaktäriserar i sin introduktion Burtons text som en cento, en text som helt eller huvudsakligen består av citat, en genre av viss popularitet under 1500- och 1600-talen. Men trots att *Melankolins anatomi* alltså i grunden är en citatmosaik är Burtons personlighet starkt framträdande i den.

DEN FÖRSTA UTGÅVAN av *Melankolins anatomi* publicerades 1621 och bestod av 880 foliantsidor. Författaren, som förde en stillsam tillvaro som teolog i Oxford och i all synnerhet i universitetsbiblioteket Bodleian Library, arbetade till sin död 1640 träget vidare på sitt verk. Han hörde till det slags författare som lade till men inte gärna tog bort. Han erkände att han hellre skrev hundra ord för mycket än ett för lite, och för varje utgåva blev *Melankolins anatomi* följaktligen alltmer omfångsrik och alltmer motsägelsefull.

> *The Anatomy of Melancholy är en av mitt livs stora läsupplevelser, dess föreställningsvärld har jag under de femton år som har gått sedan dess ständigt återkommit till.*

Robert Burton.
MÅLNING AV GILBERT JACKSON / WIKIMEDIA COMMONS

Det kanske mest karaktäristiska draget hos melankolin, sådan Burton skildrar den, är dess rikedom på symtom. Sjukdomen ser helt olika ut om melankolin orsakas av svart galla som är varm eller kall, om den svarta gallan kompletteras av rökartade utdunstningar som uppkommit när andra substanser förbränts i kontakt med ett överhettat organ eller om huvudet, hypokondrierna eller hela kroppen är angripna. I ett av de avsnitt som Melberg inte återger talar Burton om hur variationsmöjligheterna hos alfabetets tjugofyra bokstäver inte räcker till för att skildra den mångfald av symtom som melankolin kan skapa, och att man lika gärna kan försöka sy en ny rock åt månen som att ge en sann beskrivning av en melankolikers karaktär. Motsägelsefullheten i framställningen fyller en viktig funktion för Burton: hans anspråk är att beskriva alla former av melankoli och erbjuda botemedel mot dem alla. Detta får naturligtvis konsekvenser för möjligheterna att göra ett representativt urval av texten.

Att göra ett urval som gör helheten rättvisa är alltid ett svårt företag; att göra det av text som gör anspråk på fullständighet och odlar motsägelsefullheten som en dygd är kanske hopplöst. Melberg skriver i sin inledning att han översatt omkring en fjärdedel av Burtons text. Det måste vara en bra knapp fjärdedel, även om man som Melberg rimligt nog väljer bort större delen av Burtons tusentals noter och de längre, ibland flera sidor långa, citat från antika auktoriteter som han återger på latin. Den utgåva som Melberg utgår från uppgår totalt till 1 382 sidor; det svenska urvalet består av 256 betydligt glesare sidor.

Man kan inte säga annat än att den svenska utgåvan återger många av de viktigaste delarna av Burtons text, till exempel en god del av förordet, där Burton ikläder sig pseudonymen Demokritos junior och skapar en utopi där melankolin jagats bort. (Befolkningen i denna utopi garanteras friskt vatten genom vattenledningar och advokater och läkare arvoderas av det allmänna, men straffen är i sanning drakoniska: mened bestraffas med att man får tungan utskuren, horeri med döden och stöld med livstids straffarbete i gruvor eller galärer.) De ofta citerade kapitlen där dietens betydelse för melankolins uppkomst och botande diskuteras – mörka och kraftiga livsmedel främjar bildandet av svart galla, men mat som hare eller öl som normalt är melankoliframkallande kan dock motverka melankoli om de intas i festliga sammanhang – finns medtagna. Det gör Burtons spekulationer om hur mensblod hos nunnor, änkor och ogifta kvinnor ansamlas, med melankoli som resultat.

DÄREMOT GÅR EN stor del av originalets symmetri förlorad i detta urval. Dieten är bara en av de sex faktorer som diagnosticeringen och behandlingen av melankolin utgick från i den humoralpatologiska medicinen, de fem andra så kallade icke-naturliga tingen skymtar knappt fram. Burtons spekulationer om mensblodet hos de sexuellt icke-aktiva kvinnorna är i sin absurditet och sin uppenbara blandning av fascination och äckel mycket underhållande; men de har sin motsvarighet i ett avsnitt som inte återges om hur sädesvätska hos munkar ansamlas och förruttnas med samma slags följder. Mycket går förlorat när man väljer bort den symmetri som de sex icke-naturliga kategorierna rymmer. Utan den fungerar *Melankolins anatomi* inte som ett intellektuellt verktyg; utan den förblir den föreställningsvärld som boken rymmer knappast mer än antydd. Naturligtvis är det ekonomiska och praktiska hänsyn som har fått styra. Tyvärr innebär dessa hänsyn att den svenska utgåvan möjligen kan vara en ››

aptitretare, men knappast ett alternativ till det engelska originalet. Men kanske är det gott så: originalet finns trots allt kvar för sysslolösa melankoliker som har ett par månader till övers.

BURTON BRER KOKETT ut sig om hur fult och slarvigt han skriver, hur mycket hellre han hade velat använda latinet än ”prostituera min musa på engelska”. Nog hade man önskat att översättaren eller förlaget lagt ned den omsorg om den svenska utgåvan som Burton inte kunde förmå sig, eller låtsades inte kunna förmå sig, att offra på originalutgåvan. En innehållsförteckning saknas, och hade verkligen behövts för den läsare som vill behålla orienteringen. Texten hade avgjort förtjänat en redigeringsomgång till: en hård gallring av de många överflödiga ”så” som nu trytferar texten hade särskilt bidragit till att försköna stilen. Inte minst hade en utförligare kommentar till Burtons terminologi försvarat sin plats i inledningen eller i noterna. Det är inte självklart att ord som ”vanvett”, ”galenskap” och ”sinnesslöhet” har samma valör och samma inbördes förhållande som de termer de motsvarar i Burtons original (*madness, frenzy* respektive *dotage*). Melberg gör en utläggning om termer som *scholar* och *idleness*, men lämnar läsaren utan hjälp med de betydligt knivigare medicinska termerna.

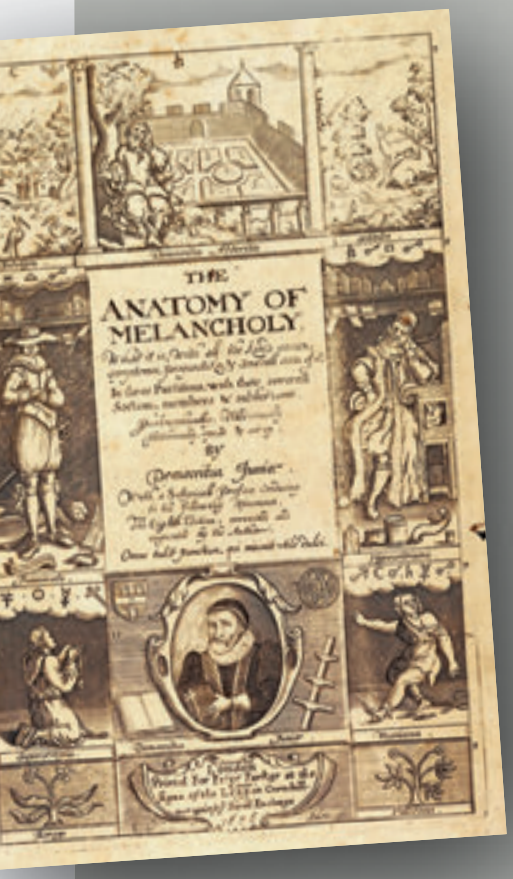

LITTERATUR

De frispråkiga irländarna

Det unga irländska litteraturen håller en påfallande hög nivå, skriver **Maxim Grigoriev**.

IRLAND ÄR, SETT till landets storlek, överrepresenterat i den europeiska litteraturens kanon. Det räcker att nämna diktare som Jonathan Swift, William Butler Yeats, Oscar Wilde, George Bernard Shaw, James Joyce, Samuel Beckett och Flann O’Brian. Författare från det lilla landet har fått Nobelpriset i litteratur fyra gånger – senast var det Seamus Heaney 1995 – vilket är lika många som Ryssland och mångfaldigt fler än jämförbara länder som Portugal eller Österrike.

Senast man talade om en irländsk litterär våg var i slutet av nittiotalet, i samband med landets ekonomiska uppsving. Stephen Farran-Lee och Ola Larsmo lyfte fram den i sin fina intervjubok *Joyce bor inte här längre* från 1999. Då handlade det om en ganska konventionell, realistisk prosa med stort intresse för landets historia. Nu, tjugo år och en ekonomisk kris senare, syns de irländska författarna åter igen *en masse* bland priser och utnämningar och det finns skäl att tala om ytterligare en våg – men denna gång är det den modernistiska traditionen som har fått en renässans.

DEN NYA GENERATIONEN har uppmärksammats i flera antologier på senare år och av det internationella *middlebrow*-konglomeratet *Granta* i ett specialnummer från 2016. Flera av böckerna har fått nya stora förläggare. Framväxten av den nya, inte alltid marknadstillvända litteraturen har emellertid kunnat ske främst tack vare mindre skönlitterära tidskrifter som *The Dublin Review* och *Stinging Fly* samt lokala småförlag. Nästan alla betydande samtida författare från Irland har inlett sina banor på mindre förlag, medan de större varit mer marknadsanpassade.

Den senaste antologin, *The Other Irish Tradition*, utkom förra året på ett annat oberoende och för den internationellt orienterade samtidslitteraturen viktigt förlag: Dalkey Archive Press. Redaktören Rob Doyle vill placera de nya irländska rösterna i en längre historisk kontext, med svart humor och språkliga experiment som huvudteman. Det är en irländsk tradition som går hela vägen tillbaka till Swift och Sterne, vilka naturligtvis finns med, liksom såväl Joyce som Beckett. Den stora behållningen kommer snarare i slutet av antologin, när den når fram till samtiden. Här presenteras nämligen ett flertal yngre författare som de senaste åren inte bara gjort starka debuter, utan möjligen också knuffat litteraturen en liten bit framåt.

SIST OCH YNGST i antologin är June Caldwell, vars debut *Room Little Darker* kom ut 2017. Novellsamlingen är en språkligt virtuos gestaltning av diverse perversioner och själsligt mörker, skrivna inifrån medvetandeflöden och inte utan den närmast varumärkesstämplade irländska svarta humorn. I en av de mer minnesvärda novellerna – det är också den som Rob Doyle har valt till antologin – träffar en masochistiskt lagd kvinna en före detta soldat som gör lama försök att agera hennes mästare, men båda slutar snabbt som fångar i en hundbur ute på vischan hos ett mer förfaret par. På några sidor följer vi hur deras karaktärer bryts ner under fångenskapen. Ett slags uppgiven melankoli dominerar stämningen i hela novellsamlingen, en känsla av instängdhet och resignation. I maj i år utkom Caldwells första roman: *Little Town Moone*.

> *McBrides text är som ett splittrat härdat glas, som granulerat i tusentals små delar, men alltjämt sitter ihop.*

Till de äldre representanterna för den nya vågen hör Mike McCormack, som debuterade så tidigt som 1996. Medan hans generation var mer fokuserad på rea-

listiskt berättande utan tekniska krusiduller anslöt sig McCormack redan från början till den så kallade experimentella traditionen. Han har förblivit den trogen, men det är först nu med *Solar Bones* från 2016 som han fått ett större genombrott och bland annat förlänats det brittiska Goldsmithpriset. (Tre av dess fyra första pristagare var för övrigt irländare.)

Solar Bones är en elegisk betraktelse i en enda mening av en död man – ett spöke, kan man säga. Everyman Marcus, en ingenjör som just har dött av en hjärtattack, klagar på nyheterna och lokalpolitikerna, skämtar klämkäckt med sonen och älskar Irland och ingenjörskonsten. Mer associativt än kronologiskt berättar den livlöse huvudpersonen om sitt enkla men likväl inte betydelselösa liv i Luisbourgh i västra Irland. *Solar Bones* är en landsortsroman som stöpts om med flera tekniska grepp, vilka vid det här laget dock känns lite föråldrade. Det snusförnuftiga innehållet står i bjärt kontrast med den småexperimentella formen, vilket skapar en märklig stämning. Boken har vunnit stort erkännande och utgör ytterligare ett exempel på den moderna irländska prosans intresse för icke-realistiska berättarperspektiv.

Som vanligt är det intressantaste dock sådant som lyser med sin frånvaro i tidskrifter som *Granta* och allehanda antologier. Den absolut centrala romanen i den nya irländska vågen är Eimear McBrides mästerliga debut *A Girl is a Half-Formed Thing*. Det tog hela nio år att hitta en förläggare till boken. Men när den utkom 2013 var tiden mogen och intresset blev så stort att det lilla förlaget Galley Beggar Press såg sig tvunget att sälja rättigheterna till bjässen Faber and Faber. Även den boken belönades med det fina Goldsmithpriset.

Eimear McBride.
FOTO: CHRIS MCANDREW / TT

MCBRIDES ANDRA ROMAN, *Lesser Bohemians*, kom ut 2016 till nästan lika stora hyllningar och utgör en direkt fortsättning. I ett slags språklig perceptionsström försjunker vi i berättarmedvetandet på en ung flicka som växer upp i en katolsk familj på Irland, respektive en ung kvinna som flyr undan denna familj till London där hon ger sig hän åt storstadens bohemiska lockelser. Även här ställs frågor kring relationen mellan erotik, identitet och självtillblivelse. Men det som verkligen slår en är den minutiösa uppmärksamheten på den subjektiva upplevelsen och hur den kan uttryckas på ett inre, inte talat utan tänkt språk. McBrides text är som ett splittrat härdat glas, som granulerat i tusentals små delar, men alltjämt sitter ihop.

Författarens stora bedrift är att presentera läsaren för ett nytt, elliptiskt språk men ändå behålla läsarens uppmärksamhet och intresse, vilket formexperiment ofta misslyckas med. Läsaren tvivlar aldrig på vad som händer och med vem. Skulle vi få en tredje del i denna *tour de force* kan man säga att den klassiska uppväxtskildringen nu äntligen har fått en modern, uppdaterad form där själva språket framväxer tillsammans med sin bärare. McBride är i färd med att skapa en *Bildungsroman* för 2000-talet.

VÅLD OCH SEX, samt deras relation till identitetsskapande, är huvudfrågor i denna nya irländska litteratur. Den rör sig gärna i utkanten, såväl socialt som psykologiskt. Den kan naturligtvis läsas politiskt om man är lagd åt det hållet. Man noterar både att den övervägande majoriteten av de bättre unga författarna är kvinnor och att de gärna intresserar sig för samhällets så kallade avigsidor. Om man är så naiv att man tror att skönlitteraturen speglar verkligheten kan man få uppfattningen att Irland idag består av ett sjudande hopkok av själsligt tomma knarkare, skuldridna sexbrottslingar, katolska våldsmän och hopplösa tonåringar. Det har också lästs som uttryck för efterdyningarna av den ekonomiska krisen. Men det kan lika gärna ses som ett tematiskt sökande efter det avvikande och det abnorma – den moderna litteraturens klassiska spelfält.

HUR DET ÄN är, är det inte på grund av sina spekulativa motiv som den irländska litteraturen just nu hör till det bästa som skrivs i Europa. Det är främst tack vare den virtuosa språkhanteringen som den når särskilt höga litterära höjder. Medan så mycket annan engelskspråkig skönlitteratur idag låter som *Young Adult Fiction*, varför även världsbilden hos den emellanåt framstår som en tonårings, kan man inte låta bli att förundras över dessa irländares förmåga att smälta samman jargong och höglitteratur, att kontrastera ett provokativt motiv mot en mångtydig världsbild. Det är då inte förvånande att det är just irländare som fortsätter att plocka hem diverse litterära priser.

Engelska soldater under första världskriget.
FOTO: TT

HISTORIA

Utan skygglappar

I en aktuell bok argumenterar Klas-Göran Karlsson för att andra världskriget kan ses som en fortsättning på det första, skriver **Svante Nordin**.

FÖRSTA VÄRLDSKRIGET 1914–1918 var kriget som skulle göra slut på alla krig, enligt en populär uppfattning. Istället gav det upphov till nya. Inte minst kan andra världskriget 1939–1945 betraktas som en sorts fortsättningskrig. Detta är också den tes lundahistorikern Klas-Göran Karlsson driver i *Det moderna trettioåriga kriget. Europa 1914–1945* (*Natur & Kultur*).

En omständighet som ibland utmärker krig och i vart fall utmärkte första världskriget var att dess segrare utgick som förlorare och förlorarna som segrare. När tjugo år förflutit efter 1919 framstod de nominella segrarmakterna Frankrike och Storbritannien som maktlösa. USA hade lämnat ringen och tycktes numera helt ointresserat av det europeiska maktspelet. Förlorarna stod däremot rustade till tänderna, med siktet inställt på revansch.

Från psykologisk synpunkt är detta kanske inte svårt att förklara. Frankrike och Storbritannien hade förlorat en generation unga män i de blodiga slagen på västfronten, bara med uppbådande av sina yttersta krafter hade de undgått nederlag. Och vinsterna av denna ansträngning var obetydliga: några kolonier i Afrika och Mellanöstern, som mest ställde till bekymmer, ett krigsskadestånd som inte på långt när täckte utgifterna. I USA hade krigsinsatsen 1917–1918 allmänt kommit att värderas som ett fatalt misstag. Överallt bland segrarmakterna ropades ”Aldrig mera krig!”. Vid Münchenöverenskommelsen 1938 demonstrerade Storbritannien och Frankrike hur långt man numera var beredd att gå i ensidiga eftergifter för att bevara freden.

HOS DE BESEGRADE var stämningarna helt andra. Där kände man bitterhet över förlusten, hat mot freden. Man var i stor utsträckning inställd på att slå det fredsverk som genomförts i Versailles 1919 i spillror, upprustning ställdes på dagordningen. De båda besegrade makterna Tyskland och Sovjetunionen skulle snart gadda sig samman. Den så kallade Rapallopakten, som slöts mellan länderna 1921, hade en tydligt revisionistisk innebörd.

FÖR SOVJETUNIONEN HADE världskriget inneburit en geopolitisk katastrof. Man förlorade Finland och Baltikum, de ryska delarna av Polen och landområden som gått till Rumänien. För Tyskland var landavträdelserna mindre omfattande, men ett gigantiskt krigsskadestånd innebar ett hot mot landets ekonomi. Varken Sovjetunionen eller Tyskland var representerade vid fredskonferensen i Versailles, de hade blivit Europas pariastater. Vad som inte minst

stack dem i ögonen var upprättande av en serie randstater som närmast var allierade med Frankrike. Viktigast bland dem var Polen som skurits ut ur vad som tidigare varit tyskt och ryskt territorium.

Lenin tröttnade aldrig på att framhålla hur otillfredsställande och omöjlig den fred var som upprättats i Versailles. Han sade: ”Vår existens beror först och främst på existensen av en djup klyfta inom de kapitalistiska makternas läger och på det faktum att ententens seger och Versaillesfreden har kastat den stora majoriteten av den tyska nationen in i ett tillstånd där den inte kan leva.” Med tillfredsställelse noterade han de tyska nationalisternas entusiasm 1920 när Röda armén närmades sig Warszawa i ett första försök att krossa det nyupprättade Polens självständighet. Den gången misslyckades det. Men överenskommelsen i Rapallo blev början till ett hemligt militärt samarbete mellan Sovjetunionen och den tyska armén.

Stalin fullföljde Lenins politik. När Tyskland 1925 slöt en överenskommelse i Locarno med västmakterna framkallade det Sovjetunionens intensiva missnöje. Den klyfta mellan Tyskland och västmakterna som de sovjetiska ledarna hade byggt sina förhoppningar på kunde i värsta fall försvinna. Med utomordentlig intensitet riktades Stalins vrede mot den tyska socialdemokratin som stött Locarno-överenskommelsen och mot hela Weimardemokratin. De tyska kommunisterna instruerades att betrakta socialdemokraterna som sin huvudfiende, nationalsocialismen sågs som ett mindre ont. Stalin var med andra ord inte missnöjd när Hitler och hans rörelse tog makten 1933. Visserligen var Hitler allt annat än gynnsamt inställd mot Sovjetunionen, men hans målsättning var först och främst att riva upp överenskommelserna i Versailles och Locarno. En konflikt, kanske ett krig, med västmakterna skulle bli det oundvikliga resultatet. Därmed skulle Sovjetunionen få en möjlighet att spränga ramarna för fredsslutet efter första världskriget.

DET SKULLE DRÖJA till 1939 innan samförståndet mellan de båda revisionistiska makterna Tyskland och Sovjetunionen kunde återupprättas. Men när Molotov–Ribbentrop-pakten slöts i augusti handlade det om att krossa och dela upp Polen och öppna dörrarna för ett nytt europeiskt krig där de sista resterna av Versaillesfreden skulle utplånas. Mindre än ett år senare, sommaren 1940, hade de båda före detta förlorarna delat upp kontinenten mellan sig. Spåren efter nederlagen i första världskriget var borta.

Det som följde sommaren 1941 var på många sätt ett nytt krig. Det blev ett segrarmakternas krig om bytet, även om det oavslutade kriget mellan Tyskland och Storbritannien var en av förutsättningarna.

> *Kommunistiska folkmord har ansetts om inte godtagbara så åtminstone motiverade av ädla bevekelsegrunder. Förbudet mot att jämföra dem med nazisternas folkmord har upprätthållits med stor energi.*

Västmakterna skötte till en början kriget som de skött freden. Frankrike och Storbritannien vidtog bara obetydliga krigsåtgärder mot Tyskland. De nöjde sig med att ha förklarat krig. Det var Tyskland som började det anfall på västfronten som ledde till att Frankrike slogs ut ur kriget. USA behöll under tiden sin neutralitet, först sent kom de amerikanska operationerna igång.

Det är en stor förtjänst hos Karlsson att han så tydligt sett den tysk-ryska (eller tysk-sovjetiska) bakgrunden till andra världskriget och dess rötter i det första. Förhållandet mellan Hitler-Tyskland och västmakterna Storbritannien och Frankrike har givetvis fundamental betydelse. Men det skymmer ändå sikten när det förhållandet helt tillåts överskugga vad som hände i relationen Tyskland–Sovjetunionen eller i det område som låg mellan dessa stormakter. Tjeckoslovakienkrisen 1938–1939 reduceras ofta till en berättelse om Münchenöverenskommelsen och Chamberlains politik. Polenkrisen 1939 görs intressant bara från synpunkten hur Hitler-Tysklands förhållande till västmakterna påverkades. Karlsson har inte fallit i denna grop utan försöker göra rättvisa åt hela berättelsen.

En felkälla i historikernas gängse sätt att betrakta Europas 1900-talshistoria är att Västeuropa snarare än Östeuropa upptar större delen av intresset. En annan, delvis sammanhängande, är den ursäktande syn på kommunismen som utmärkt de flesta historiker, inte minst i Sverige.

Det har inneburit att man i stor utsträckning har godtagit den sovjetiska synen på Sovjetunionens utrikespolitik. Högerdiktaturer har betraktats som ondskefulla men vänsterdiktaturen som ganska godtagbara, detta även av dem som inte skyr att hycklande uppträda som försvarare av ”demokratin” så länge det är fråga om ett försvar från vänster. Kommunistiska folkmord har ansetts om inte godtagbara så åtminstone motiverade av ädla bevekelsegrunder. Förbudet mot att jämföra dem med nazisternas folkmord har upprätthållits med stor energi.

Klas-Göran Karlsson vägrar klokt nog att godta detta sätt att resonera. Hans kapitel om periodens folkmord är utan skygglappar. Skulle jag på någon punkt invända är det när han talar om Stalinterrorns ”irrationalitet”. Det är lätt att uppfatta repression och terror som förnuftslösa företeelser. Men ur förövarnas synpunkt är de ofta rationella. Det gäller Hitlers terror inom ramen för en antisemitisk världsåskådning. Men det gäller ändå tydligare Stalins.

STALIN HÖRDE TILL dem som försökte lära sig av historien, inte minst de ryska erfarenheterna från första världskriget. Då hade Ryssland förlorat kriget mot Tyskland och Österrike och tvingats till den förödmjukande freden i Brest-Litovsk. Tsardömet hade störtats. Orsaken var tsarregimens svaghet, som tillät en månghövdad opposition att växa fram i arméernas rygg. Arméerna hade brutit samman, disciplinen upplösts. Stalin var fast besluten att ingenting i den stilen skulle hända igen. Tänkbara förrädare, bland dem officerare och generaler, röjdes ur vägen. Alla tänkbara oppositionsgrupper inom kommunistpartiet och administrationen likaså. Under själva kriget avrättades hundratusentals desertörer. Tsartidens hemliga polis hade ersatts av det ojämförligt mer skoningslösa NKVD. Stalins terror visade sig vara effektiv och rationell. Den bidrog till att uppnå det som var hans mål, nämligen så mycket makt som möjligt åt honom. Vid tiden för sin död var han planetens mäktigaste man.

Den stora förtjänsten med Karlssons bok är att han vågat ställa de grundläggande analytiska frågorna, och även vågat besvara dem. Naturligtvis gör han inte anspråk på att svaren skulle vara ofelbara. Det viktiga är själva ambitionen att ställa tydliga frågor och ge tydligt formulerade svar. *Det moderna trettioåriga kriget* är en tankeväckande bok.

LITTERATUR

Den levande Pusjkin

Trots att Aleksandr Pusjkin fortfarande är Rysslands nationalpoet är kunskapen om honom liten i Sverige, skriver **Maria Engqvist**.

I DAGENS RYSSLAND är Aleksandr Sergejevitj Pusjkin (1799–1837) fortfarande en mycket levande författare. Detta märks till exempel genom att poeten spontant återuppstår i gatukonst runt om i landet och att ryssar uppmuntrar varandra i sociala medier att klottra hans dikter på landets gator. Pusjkin lever vidare och fungerar som en ständig referenspunkt i rysk litteratur, kultur och politik.

Aleksandr Pusjkin.
FOTO: ALAMY

I Sverige säger namnet dock fortfarande inte så mycket. Trots att Pusjkin under snart två århundraden innehaft rollen som nationalpoet, och haft flera mycket kompetenta presentatörer i den svenskspråkiga världen, tycks förståelsen av hans betydelse för den ryska kulturen vara bristfällig. Den främsta förklaringen till detta är problemen med att översätta honom, men det krävs också en såväl historisk som samtida kontext för att han ska bli begriplig.

Den första svenska översättningen av Pusjkin gjordes redan under hans livstid av finländaren Frederik August von Platen, och Pusjkins *Minne af Kaukasien* utkom också i storfurstendömet Finland 1824, som då var autonomt under det ryska imperiet. I ett inledande poem i översättningen tillägnat Pusjkin luftar von Platen vad som till synes är en universell känsla av otillräcklighet av att ställas inför hans språk och värld. I förordet till den senaste nytolkningen av Pusjkins *Bronsryttaren* från 2017 skriver Lasse Zilliacus att det sannolikt är omöjligt att ”återge välljudet i Pusjkins ordkonst på svenska utan att i oskälig mån förvanska dess sakinnehåll […] Det tror jag de flesta översättare är överens om.” Ryskans ljudmässiga oefterhärmlighet och stora referensrikedom är omvittnad, men det är Pusjkins säregna stil och språk som är avgörande i sammanhanget; de var för tiden banbrytande. Genom att harmonisera ryskans många stilnivåer från heliga kyrkslavismer till rena vulgariteter lägger Pusjkin inte bara grunden för ett nytt gemensamt språkrum, utan också för den ryska skönlitteraturen – före honom går det egentligen inte att tala om en nationell rysk litteratur.

NÄSTAN OMEDELBART EFTER sin död i en duell år 1837 blev Pusjkin hyllad som Rysslands nationalpoet framför andra, och studiet av Pusjkin och hans produktion utgör närapå en egen vetenskaplig disciplin i sig. Inom den ryska litteraturvetenskapen är det svårt att finna ett lika väl utforskat eller prestigefyllt ämnesområde. I den forna huvudstaden S:t Petersburg finns också en av den ryska litterära forskningens kronjuveler – Pusjkinhuset, där den mest specialiserade forskningen äger rum. Forskningens omfång har sin upprinnelse i Pusjkins tematiska bredd och ofattbara produktionstakt; fram till sin död hade han hunnit producera uppåt 40 000 dikter förutom pjäser, berättelser, versromaner och längre poem. Om Pusjkins avgörande betydelse vittnar också flera av Rysslands största författare. Lev Tolstoj, Fjodor Dostojevskij, Anna Achmatova och Vladimir Nabokov – alla hade ett mycket personligt förhållande till Pusjkin. ”Mycket lär jag av Pusjkin, han är min far, och man måste lära av honom”, sade Tolstoj.

Pusjkin hade en fascinerande förmåga att oscillera mellan olika roller under sin livstid, från den censurerade och till landsorten förvisade skalden, till tsartrogen panslavistisk propagandist och utrikespolitisk debattör. Själv ansåg han sig totalt missförstådd av sin samtid, en inställning som framstår som en smula motsägelsefull. En sådan ordens betvingare som Pusjkin måste väl ändå ha reflekterat över hur hans verk skulle kunna uppfattas av en läsare, och särskilt en med makt? Det har till och med spekulerats i huruvida Pusjkin begick ett slags självmord genom duell i protest mot samtidens politisering av honom. Han lär ha avskytt tsarmaktens bruk av den litteratur han producerade, likaväl som nationalistiska tendenser i Ryssland och andra delar av imperiet. Pusjkins geni, men också hans förbannelse, består i hans ofattbara bredd och innovationsförmåga.

UNDER SOVJETKOMMUNISMEN FUNGERADE litteraturen delvis som ett verktyg i ideologins namn, och man insåg vikten av att hålla fast vid vissa utvalda, redan etablerade nationella ikoner. Samtidigt levde litteraturen ett parallellt liv, där den fungerade som ett medel för protest och opposition. Den konserverande effekt som mycket av den sovjetiska kulturpolitiken fick har samtidigt möjliggjort att man i Ryssland har ett mycket levande förhållande till Pusjkin. I Putins Ryssland gör staten, precis som under tsaren eller Sovjettiden, eget bruk av Pusjkin i egenskap av ”Rysslands poet”. Exempelvis har den episka dikten ”Ruslan och Ludmila” från 1820 förvandlats till isshow, sponsrad av kulturministeriet.

Pusjkins roll i den ryska kulturen och litteraturen är motsägelsefull, men när man närmar sig såväl honom som Ryssland gäller det att inte kapitulera inför detta. Pusjkin har under århundradena inte enbart blivit till vare sig poet eller politiskt instrument, utan en symbol för ett Ryssland i ständig förändring.

HISTORIA

Den poänglösa revolutionen

I år är det 100 år sedan Emiliano Zapata mördades. Det finns inga skäl att inspireras av honom, skriver **Erik W Larsson**.

”HISTORIA ÄR BARA den ena djävla händelsen efter den andra”, lär historikern Arnold Toynbee någon gång ha muttrat. Sådan veklagan är inte ovanlig bland dem som söker följdriktigheten i historiska skeenden, eller poängen med olika aktörers handlande. Ibland kan en sådan poäng vara svårfunnen – ibland finns den inte alls. Vad gäller just poänglöshet står nog mexikanska revolutionen 1910–1920 i en klass för sig. Till skillnad från franska revolutionen störtade den ingen monark, till skillnad från den amerikanska födde den ingen nation, och till skillnad från den ryska kom den inte med några löften om en klasslös utopi. Efter tio års blodiga strider och en dryg miljon dödsoffer var mexikanerna långt fattigare, och inte så värst mycket klokare, än de hade varit förut.

Jag förvånades därför över att Mexikos socialistiske president Andres Manuel Lopez Obrador (förkortat AMLO) nyligen tillägnade hela år 2019 åt revolutionären Emiliano Zapata. Som för att visa att han verkligen menade allvar gjorde AMLO sitt uttalande iförd en jättelik *sombrero* av det slag som Zapata själv bar tills han mördades i april 1919. Presidenten lovade att hans egen regering skulle göra verklighet av de revolutionära ideal som drev señor Zapata och dennes kumpaner. Men vilka var egentligen idealen?

Emiliano Zapata. FOTO: TT

DEN MEXIKANSKA REVOLUTIONEN började när en handfull stormän (så kallade *caudillos*) reste sig mot landets ”president på livstid”, generalen Porfirio Diaz. Särskilt färgstark var just Emiliano Zapata, som ledde en armé av arga småbönder som fått sin jord konfiskerad av mäktiga godsägare. President Diaz vek sig tämligen fort, och ovan nämnda *caudillos* ägnade resten av ”revolutionen” åt att utplåna varandra. Statsmakten konsoliderades så småningom under det ökänt korrupta *Institutionella revolutionspartiet* (PRI) som styrde Mexiko fram till 1990-talets slut.

Att tala om ideal i ett sådant blodigt kaos är förstås vanskligt. I den mån de fanns var det nog just Zapata som tog dem på störst allvar. Till skillnad från övriga *caudillos* avstod han från att roffa åt sig av revolutionens byte, och han var sina principer trogen ända till slutet. Zapata liknar här en annan latinamerikansk martyr – den chilenske presidenten Salvador Allende. Även Allende förblir en vördad gestalt i Sydamerika, fastän hans marxism idag verkar lika förlegad som Zapatas krav på en radikal jordreform. Helgon kanoniseras ju för mod och självuppoffrande, inte för något så tidsbundet som ett partiprogram.

EN GRUPP SOM tagit Zapatas idéer på största allvar är *Zapatistarmén för nationell befrielse* (förkortat EZLN). Under ledning av den mytomspunne Subcomandante Marcos ställde EZLN-gerillan till med rejäl oreda under mitten av 1990-talet, då man ockuperade ett par städer i den sydmexikanska delstaten Chiapas. Marcos – som vanligen lät sig filmas rökande en pipa genom en skidmask – anklagade PRI för att ha svikit revolutionen och istället omfamnat den globala nyliberalismen. Zapatisternas kamp blev efter hand allt mindre väpnad, och Marcos ägnade slutet av millenniet åt att låta sig intervjuas av devota vänsterjournalister från Europa. Den maskerade underkommendanten har sedan länge lagt skidmasken på hyllan, men EZLN lever fortfarande, om än på sparlåga.

Man skulle kunna tro att zapatisterna nu gläds åt att deras idol hyllas av självaste presidenten. Men icke. I ett pressmeddelande har EZLN kallat Andres Manuel Lopez Obrador för en ”lurendrejare”, som försöker slå mynt av Zapatas arv utan att genomföra några av hans reformer. Denna analys är sannolikt riktig. AMLO, som redan har fullt upp med att ödelägga Mexikos kommersiella infrastruktur, har nog varken tid eller lust med några genomgripande, agrara experiment. Och lika bra är väl det. Begrepp som ”radikal jordreform” tenderar trots allt att förekomma sida vid sida med ”massvält” och ”inbördeskrig” i historieböckerna.

FÖR ALLAS BÄSTA får vi därför hoppas att presidentens vurm för Emiliano Zapata stannar vid svulstiga utspel och hattprovningar, och att inga grandiosa visioner tar form under sombreron.

RESEBREV

Den nya konststaden

Många konstnärer har på senare år sökt sig till Los Angeles, skriver **Jenny Danielsson**.

DET VERKAR SOM att Los Angeles håller på att förvandlas till en utpräglad konststad, på senare år har många konstnärer flyttat hit. Konstscenen är lika utspridd som staden och erbjuder en sympatisk mångfald. Här finns allt från etablerade museer till utställningar i någons garage.

Shana Lutker, konstnär och del av redaktionsstyrelsen på tidningen X-tra, tar sig själv som exempel. Hon flyttade till Los Angeles från New York för 15 år sedan och blev kvar efter examen på University of California (UCLA). Det fanns bra kolleger och en möjlighet att inrätta ett liv med ateljé och hus. Nu håller tillgången av billiga lokaler på att sina. Men, poängterar hon, Los Angeles har en fantastisk förmåga och känsla för omvandling och förnyelse.

Fiktion ingår i Los Angeles dna, genom Hollywoods mediefabrik. Produktionen av populärkultur går som en nerv genom hela staden. För konsten betyder det att man har tillgång till industrins produktionsapparat och hantverksskicklighet. Det är därför knappast förvånande att en rapport över de kreativa näringarna i Kalifornien, publicerad av Otis College of Art and Design, kunde slå fast att man med specialutbildning inom medier kan tjäna över genomsnittet i Los Angeles. Industrin har behov av kunskaper som ofta ingår i konstnärlig utbildning och många konstnärer jobbar extra i branschen.

I USA köps och säljs mest konst i hela världen. Enligt en rapport från Art Basel och USB Global Art Market, publicerad tidigare i år, står man för 44 procent av den totala försäljningen. Kina och Storbritannien är de andra två stora spelarna. De tre länderna står tillsammans för 84 procent av all handel globalt.

DET MESTA AV försäljningen sker i New York. Auktionshusen är viktiga aktörer. Los Angeles har ingen utpräglad andrahandsmarknad, men flera stora kommersiella gallerier har under senare år öppnat filialer här. Det handlar om gallerier som till största del arbetar med konst som har skapats av nu levande konstnärer. Hauser & Wirth, med säte i Zürich, härbärgerar ett komplex i en före detta kvarn i delen av Downtown som döpts till Arts District.

Givetvis finns det på konstmarknadens världsscen också gallerier som har etablerats i Los Angeles. Blum and Poe som startade 1994 i Santa Monica måste nämnas. Idag driver man också verksamhet i New York och Tokyo.

LOS ANGELES HAR inte samma tradition av filantropi som till exempel Chicago eller New York, men till största del är det privata pengar som ligger bakom all konstverksamhet. Ytterst lite finansieras med bidrag från stat eller kommun. Ett av stadens mest ansedda museer, Museum of Contemporary Art (MOCA), drivs i princip uteslutande av privata medel. År 2018 hade man en budget på 19 miljoner dollar.

För konstnärerna betyder avsaknaden av bidrag att man aldrig förväntar sig att någon annan ska göra någonting. Istället arrangerar man på egen hand. Det finns tonvis med organisationer som drivs av volontärer och skapar platser för konst i alla former. Ofta är de icke vinstdrivande organisationer med stark lokal förankring. Human Resources lägger stor vikt på *performance*. Now Instant Image Hall driver en bokaffär, visar filmer och har en plats för utställningar.

Los Angeles County Museum of Art (LACMA) etablerades i början av 1960-talet och är Kaliforniens största. Ett av få amerikanska museum som visat intresse för den konst som ofta benämns som folkkonst. Föremål som människor skapat, men som inte lättvindigt kan kategoriseras. Just nu genomgår museet en omfattande ombyggnation. Staden Los Angeles står med bakom förändringen, en ekonomisk satsning som många menar inte alls vore självklar för bara ett par decennier sedan.

Nyligen visade LACMA en utställning med Robert Rauschenberg. Det framgick tydligt att konstnären närt en stor kärlek till staden. Varför han aldrig tog tjuren vid hornen och flyttade är oklart. Kanske handlar det om att när Rauschenberg (1925–2008) var mitt i karriären, och en given del av popkonsten, var det viktigt att befinna sig i centrum? Han bodde i New York. Idag bryr sig konsten mindre om geografisk placering.

Skulptur av Michael Heizer i Los Angeles County Museum of Art.
FOTO: ALAMY

KRÖNIKA

Den som syns och inte syns

Katarina O'Nils Franke är redaktionssekreterare i *Axess*.

I dag är det allra viktigaste för många att synas och bli sedda. Med vår moderna teknik kan vi enkelt lägga ut oss själva i text, bild och video för andra att beskåda. Våra liv influerar andras liv. Men redan 300-talets ikonmåleri gjorde att vi kunde känna oss sedda var i rummet vi än befann oss.

Ikonens stora, mandelformade ögon har en blick som tycks följa en var man än befinner sig i rummet där tavlan hänger. Ögonens storlek står i kontrast till den oproportionerligt lilla munnen. Ikonen blir därmed själva sinnebilden av att ”tala är silver, tiga är guld”. På den här tiden var kanske inte syftet att stärka den betraktades självkänsla. Snarare skulle ikonens betraktande blick ingjuta eftertänksamhet och lära oss att tänka efter mer och tala mindre.

2009 hade *Svenska Dagbladet* en serie artiklar om ögon för kontakt, läkning och betraktande. Där finns många läsvärdheter, bland annat om ikonmåleri, en konst som på senare tid fått ett uppsving. Marja-Liisa Alm i Romakloster på Gotland fick i uppdrag att måla ikoner till den finsk-ortodoxa kyrkans nya ikonostas i Stockholm. I samband med detta lär vi oss att ikonen ska förmedla ”en bild av Guds närvaro i människan”. Ögonen, själens spegel, har på många sätt stor betydelse. Biskop Johannes som håller ikonmålarkurser vid grekisk-ortodoxa kyrkan i Vårberg säger att ”på gatorna hälsar folk inte utan tittar stramt med döda blickar. Blickarna lever inte! Ögonkontakten har nästan försvunnit under mina 45 år här i Sverige.”

Just ögonkontakt är populärt att diskutera: Hur möter vi egentligen våra medmänniskor?

När man tränar skådespelare och föredragshållare i scennärvaro behöver man möta blickarna i publiken. ”Man måste ta risken att möta vad som pågår därute”, säger frilansregissören Tord Pååg (*SvD* 2009). Enligt honom avskärmar vi oss för mycket i Sverige. Antingen bär vi stora solglasögon eller lyssnar på musik, eller både och. I värsta fall är alla våra sinnen avstängda medan vi är uppkopplade någon annanstans.

DET ÄR EN rätt obehaglig bild av samtiden som målas upp. Redan för tio år sedan. Det räcker att gå ut på stan för att bekräfta att det är ännu värre idag. I högtrafikerad stadsmiljö blir man halvt om halvt nedsprungen av sms:ande eller fotograferande människor som avskärmar sig med sina mobiler och lurar. Detta tillsammans med de tysta elbilarna, som susar fram längs gatorna, gör det extra viktigt för oss att hålla korpgluggarna öppna.

Förvisso behövs alla människans fem sinnen – syn, hörsel, smak, lukt och känsel – på olika sätt för att vi ska ta oss fram och navigera i vår omvärld. I jämförelse med djuren är våra sinnen mer eller mindre underkända, men något vi människor utmärker oss på som djuren inte har är *Fingerspitzengefühl*. Vår fingertoppskänsla är det finmotoriska som genom tiderna hjälpt oss att tillverka känsliga redskap och kunna läsa blindskrift. På det sättet *ser* vi även med fingrarna.

Men framförallt är det just genom ögonen vi tar in de flesta intrycken från vår omgivning. Ögonen är det första vi söker, vilket gäller för såväl ikoner som målade porträtt och – det som bör vara viktigast för oss – andra människors blick. Men om de flestas blickar är riktade ned i mobilskärmar eller dolda bakom solglasögon blir det svårt att ta in varandra och nå ut. Ironiskt nog är det ofta just i sökandet efter yttre bekräftelse som vi kopplar upp oss mot vår sköna nya skärmvärld och missar varandra *irl*.

I korthet

Unika verk blir tillgängliga

De negativa inslagen med internet – rysk desinformation, åsiktsbubblor och pornografi – uppmärksammas ofta. Men man får inte glömma allt positivt som har kommit med nätet. Till exempel har en stor del av världens kulturarv blivit digitaliserat.

När konstnärligt utförda böcker läggs ut på nätet kan det inte helt ersätta vad det innebär att bläddra i en riktig bok. Men det är bättre än att inte kunna titta i dem alls. Särskilt när det gäller den enorma bokskatt som består av rikligt dekorerade, konstnärligt utsmyckade medeltida böcker har digitaliseringen varit viktig. De flesta av dessa verk är dyrbara och ömtåliga. De förvaras inlåsta och har därför under seklernas gång bara varit tillgängliga för en liten, exklusiv skara av forskare och pekuniärt starka samlare. Några få, exempelvis Sveriges äldsta bok, det så kallade Skaramissalet, har tillgängliggjorts genom faksimilutgåvor – kopior – som ofta också de har varit dyra och svårtillgängliga.

Idag har flera medeltida handskriftssamlingar av hög kvalitet, bland dem franska nationalbibliotekets och British Librarys, tillgängliggjorts online för allmänheten, som regel tillsammans med texter skrivna av institutionernas experter. Den höga kvaliteten på bilderna innebär också att de små detaljerna, som medeltida böcker svämmar över av, kan studeras på ett sätt som egentligen aldrig tidigare har varit möjligt.

De senmedeltida illuminerade handskrifterna utgör en viktig konsthistorisk länk mellan medeltidens konst och det tidiga nordeuropeiska renässansmåleriet. Det är i utsökta små bönböcker – utförda av i allmänhet nästan okända mästare som Jean Pucelle och Limburgbröderna – som de första spåren av genuin realism framträder i nordeuropeisk konst.

I århundraden har man kunnat beskåda de berömda renässansmålningarna av konstnärer som van Eyck, Bosch och Brueghel på världens museer. Äntligen kan vi vanliga dödliga nu också få ta del av deras föregångare inom bokmåleriets juvelskimrande småkonst.

Jakob Sjövall

FACKBÖCKER 2019

Sverige vid avgrunden, blockpolitikens död, Bo Grandien, kyrkomusik, falsk och äkta liberalism, Verner von Heidenstam och Kate Bang. Det är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner* i *Axess* tar upp internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 13 intressanta svenska fackböcker.

73 Tommy Möller om Hanne Kjöllers *Blockpolitikens död. Mandatperioden som förändrade Sverige*

74 Nils Johan Tjärnlund om Dag Sebastian Ahlanders *Sverige vid avgrunden 1808–1814*

75 Lars Anders Johansson om Martin Kylhammars *Ett hemligt liv. Verner von Heidenstam och Kate Bang*

77 PJ Anders Linder om Erik Ringmars *Befria universiteten! Om akademisk frihet och statlig styrning*

78 Josefin Holmström om Stefan Bohmans *Skelett i garderoben. Svåra museer*

79 Christian Abrahamsson om Nils Uddenbergs *Skallmätaren. Gustaf Retzius – hyllad och hatad*

80 Lars Lönnroth om Per Wästbergs *Bo Grandien. Diktare, reporter, forskare. En minnesteckning*

82 Mattias Svensson om Andreas Håkanssons *Mat, myter & maskiner. Industrimatens ärorika historia*

83 Erik Hedling om Marcus Walléns *Naziguldet och de invigdas hemlighet*

84 Tove Paulsson Holmberg om Jan Trofasts *Jacob Berzelius. Klarhet och sanning*

85 Blanche Jarn om Lena Anderssons *Om falsk och äkta liberalism*

86 Martina Björk om Carl Sjögrens *Kyrkan lovsjunger. En bok om gudstjänstens och musikens teologi*

87 David Andersson om Ann-Sofie Dahls *Nato. Historien om en försvarsallians i förändring*

Annie Lööf och Jan Björklund.
FOTO: URBAN ANDERSSON / TT

Om läget i vår demokrati

SAMHÄLLE

Hanne Kjöller har skrivit en krönika över tillståndet i svensk politik, som kan sammanfattas: rörighet gränsande till kaos. Bokens avstamp är valdagen 2014 då Fredrik Reinfeldt överraskande och i mångas ögon oansvarigt avgår. Därefter får vi följa den händelserika process som leder fram till den regeringsbildning som äger rum i januari 2019 och motiverar bokens titel. *Blockpolitikens död* är en sorts loggbok där författaren, stundom med skarpsinniga kommentarer, enbart genom att i kronologisk ordning återberätta vad som hänt frammanar ett perspektiv som förklarar denna blockpolitikens hädanfärd.

Om den nu är död. Blockpolitiken har ju trots allt en längre historia än den som omfattas av allianssamarbetet. Upp- och nedgångarna har varit många och av skiftande slag: övergången till enkammarriksdag, partiledarskiften, enskilda partiers ideologiska utveckling och nya konfliktytor har påverkat förutsättningarna. Så kommer det naturligtvis att förbli. Koalitioner av olika fasthet och beständighet kommer och går. Partierna kommer att reagera på olika sätt inför ännu okända utmaningar. Som så ofta är alltså oskrivet bäst, även om det i rådande läge är lätt att ansluta sig till Kjöllers tes. Inom överblickbar framtid framstår ett förnyat allianssamarbete avlägset.

För oss som följer svensk politik någorlunda noggrant är det mesta som avhandlas i boken välbekant. Efter att ha tuggat i sig denna koncentrerade sammanställning av en förhållandevis kort tidsperiod är det svårt att inte drabbas av missmod över tillståndet i vår demokrati. Rösträttsmotståndarna för hundra år sedan hade skadeglatt kunnat säga ”vad var det vi sa” om de kunnat blicka in i framtiden. De fasade för konsekvenserna av ”partiväldet”: när kortsiktiga partiintressen sätts före nationens väl slutar det illa.

Den parlamentariskt och demokratiskt märkliga Decemberöverenskommelsen som ingicks i slutet av 2014 var dömd att misslyckas. Formellt avträddes den efter nio månader, men DÖ har i praktiken fortsatt att hedras av de partier som nu ingått Januariöverenskommelsen. I denna har man funnit en ny konstruktion för att åstadkomma det som var hela poängen med DÖ: att isolera Sverigedemokraterna. Kjöller radar därefter upp dramatiska händelser som följer under den förra mandatperioden: flyktingkris, terrordåd, en eskalerande ökning av grova brott (som med tiden gör oss så avtrubbade att vi finner skjutningar och hedersrelaterad brottslighet som något normalt); olika skandaler med Transportstyrelsehärvan som kronan på verket. Och slutligen det riktiga lågvattenmärket i svensk lagstiftning: gymnasielagen 2018.

Då har jag inte ens nämnt den utdragna regeringsbildningsprocessen som resulterade i att vi nu har fått en regering som ska genomföra andra partiers politik, en politik som de båda regeringspartierna sade sig ogilla starkt under valrörelsen.

››

Denna regering inleder nu, för andra gången sedan den tillträdde, med att regera landet med oppositionens budget. Och ledarna för de båda borgerliga stödpartierna, som alltså ska budgetsamverka med regeringen under denna mandatperiod, har meddelat att de siktar på att återupprätta allianssamarbetet inför nästa val. Oavsett om detta lyckas, vilket det som sagt inte lär göra, får inte väljarna något lätt jobb när de ska utkräva ansvar 2022.

Ehuru stämningssänkande är boken läsvärd. Kjöller skriver sylvasst som alltid, engagerat men sakligt. Samtidigt som hennes utsikt oundvikligen är präglad av att hon ingår i huvudstadens opinionsbildande elit är perspektivet i framställningen, själva tonen i berättelsen, befriande klarsynt och självständig. Att Kjöller är en av landets mest läsvärda ledarskribenter beror på att hon kritiskt reflekterar och just därför sällan är förutsebar.

Det går att anmärka på detaljer. Enligt baksidestexten ”enades riksdagen om att utse Stefan Löfven till statsminister” i januari (om man ska vara noga var det fler som röstade nej än ja – 153 mot 115). Blockpolitiken – som är en konsekvens av en borgerlig maktstrategi – betraktar Kjöller något förvånande som en ”maktdelningsprincip”.

Och begreppet vågmästare är förvisso Kjöller inte ensam om att använda slarvigt. En vågmästare styr skeendet från en minoritetsställning med hoppande majoriteter – poängen är att man styr med den *egna* politiken. Att Sverigedemokraterna därmed inte är vågmästare betyder ju inte att partiet saknar inflytande. SD har tvärtom en extremt central roll i svensk politik eftersom partiets blotta existens i så hög grad bestämmer de andra partiernas agerande. Det är för att undvika SD:s inflytande i mer konkret mening som parlamentariska innovationer av de slag vi har sett prov på kommer till stånd. Och det är tack vare SD som bokens titel är motiverad.

Tommy Möller

BLOCKPOLITIKENS DÖD
MANDATPERIODEN SOM FÖRÄNDRADE SVERIGE
HANNE KJÖLLER
Timbro

Karl XIV Johan.
FOTO: TT

Sveriges allvarligaste kris

HISTORIA

Om vi har fått vänja oss vid tvära kast och omläggningar i den svenska politiken på senare år så är det ändå inget som kommer i närheten av de förbluffande händelserika åren 1808–1814. Inom loppet av dessa få år utspelades flera krig, kungen störtades genom en militärkupp, vi fick en ny författning och förlorade Finland. En tronföljare dog plötsligt, riksmarskalken mördades, en ny tronföljare från Frankrike valdes som oväntat ingick en vänskapspakt med arvfienden Ryssland och såg till att skapa en politisk union med Norge, vilket för all framtid undanröjde det gamla danska hotet.

Var för sig har dessa händelser ofta skildrats och utforskats, men diplomaten och författaren Dag Sebastian Ahlander tar ett nytt grepp och för samman de ödesmättade åren till en överblickbar berättelse. Resultatet blir en underhållande och livfull resumé med de tongivande personerna i centrum. Det är individerna som intresserar Ahlander, deras förtjänster och svagheter, och han använder gärna tidens diplomatiska rapporter, dagböcker och brev som källor.

I mångt och mycket är *Sverige vid avgrunden 1808–1814* en berättelse om ledarskap och dess brister. Från början står revolutionärerna i centrum, 1809 års män, och främst de båda ledande militärerna, Georg Adlersparre och Carl Johan Adlercreutz. De var villiga kuppmakare och önskade en förändring, men förefaller ha saknat genuint intresse för den politiska utvecklingen efter att kung Gustav IV Adolf väl var avsatt. Ahlander tecknar bilden av en omoralisk och korrupt elit som saknade verklighetsförankring och satte sina egna intressen främst.

Efter förlusten av den östra rikshalvan 1809 stod Sverige inför sin allvarligaste kris någonsin, under hotet om att bli ett komplett byte för stormakterna, i det här fallet Napoleons Frankrike och tsar Alexander I:s Ryssland. Den absoluta botten når Sverige med lynchningen av rikets främste ämbetsman Axel von Fersen mitt på blanka dagen. De ledande militärernas tvekan att resolut ingripa och slå ner den tygellösa mobben på Riddarhustorget – liksom att mordutredningen slarvades fram och att ingen egentligen dömdes för det avskyvärda brottet – har gett grogrund för konspirationsteorier.

Ahlander infogar ett nyupptäckt

dokument om mordet. Den finländske adelsmannen Albrecht de la Chapelle blev ögonvittne till händelsen och skrev ner sina iakttagelser. Skriften låg länge bortglömd på en herrgårdsvind och blev känd för forskningen först våren 2018.

Hjälten i Ahlanders bok är en av Napoleons främsta marskalkar, som oväntat valdes till svensk tronföljare 1810. Jean Baptiste Bernadotte, som kronprins Karl Johan, såg det geopolitiska läget med helt friska ögon och ägde en auktoritet och stjärnstatus som fick omgivningen att lystra. Många svenskar förväntade sig ett politiskt närmande till Frankrike, men bakom kulisserna var Napoleon och Karl Johan bittra rivaler. Han gjorde istället det oväntade: slöt en pakt med arvfienden Ryssland och gav upp alla planer på en återerövring av Finland. Det beseglade också Napoleons öde eftersom ryssarna fick möjlighet att sätta in alla sina styrkor för att hejda de franska truppernas frammarsch. Karl Johan kunde sedan själv vara med och utdela nådastöten genom att leda nordarmén vid Leipzig 1813.

Karl Johans strategi att skilja Norge från Danmark lade grunden till en fredlig utveckling i Norden, vilket slutligen kom att utmynna i självständighet för samtliga nordiska stater. Genom hans insats skapades också en långvarig fred i Europa.

Kanske hade Karl Johan helst av allt velat skörda frukten av sin framgång genom att överta den franska tronen efter Napoleons fall. Sverige var i så fall endast en språngbräda i karriären. Men Bourbonernas återtåg krossade alla sådana drömmar.

Ahlanders nya bok är en medryckande introduktion till ett avgörande skede i Sveriges historia. Dessutom är det en bra repetition för de mest historieinbitna läsarna och ger upphov till reflektioner om de vägval landet stått inför. Mellan raderna kan man ana en viss frustration även när det gäller vår egen tids politiska tillkortakommanden.

Nils Johan Tjärnlund

SVERIGE VID AVGRUNDEN 1808–1814
DAG SEBASTIAN AHLANDER
Historiska media

Kate Bang och Verner von Heidenstam.
FOTO: ÖVRALIDSARKIVET

Maktkampen om Övralid

LITTERATURHISTORIA

Det är idag svårt att förstå hur populär Verner von Heidenstam var i breda folklager runt sekelskiftet 1900. Han var en av de sista som kunde göra anspråk på hederstiteln ”nationalskald” och som samlade anhängare över hela det politiska spektret. Under rösträttskampen deklamerade Hjalmar Branting Heidenstams dikt ”Medborgarsång” i riksdagens talarstol: ”Det är skam, det är fläck på Sveriges baner, att medborgarrätt heter pengar.”

Själv var Heidenstam liberal, medgrundare till Frisinnade klubben i Stockholm, embryot till dagens Liberalerna. Han var demokrat och republikan, teknikoptimist, kosmopolit och vurmade för den orientaliska kulturen. Ändå har han fått ett eftermäle som nazi- ››

anstucken, reaktionär nationalist. Hur kan det komma sig?

En del svar får man i den nya boken *Ett hemligt liv. Verner von Heidenstam och Kate Bang* skriven av Martin Kylhammar, professor i litteraturvetenskap vid Linköpings universitet. Kylhammar skildrar skaldens sista tjugo år i livet och den passionerade relationen till den 33 år yngre danskan Kate Bang. I centrum för berättelsen står även det hem vid Vättern som de byggde tillsammans – Övralid – och den bittra strid om gården som utspelade sig efter Heidenstams död.

Få svenska författare har i samma utsträckning som Heidenstam kommit att användas som slagträn i debatten. Han har blivit en symbolisk gestalt som många velat göra anspråk på och fylla med eget innehåll eller teckna en nidbild av och positionera sig emot. Den tidigare vännen August Strindbergs förtalskampanj 1909–1910 utvecklade sig till den uppslitande kulturdebatt som fått benämningen Strindbergsfejden. Om fejden och hur den påverkade Heidenstams eftermäle kan man läsa i Per I Gedins biografi *Heidenstam. Ett liv* (2006).

Kylhammars bok handlar om ett senare skede i Heidenstams liv. Den inleds med att H och Kate, som protagonisterna genomgående kallas i boken, träffas på kurorten Mösseberg 1916, samma år som H tilldelas Nobelpriset i litteratur. Utmärkelsen är belöningen för, men markerar också slutet på, en framgångsrik författarkarriär. Efter *Nya dikter*, som publicerades året innan, skriver Heidenstam ingenting av större litterär betydelse. *Ett hemligt liv* handlar därför inte om Heidenstams författarskap. Det är berättelsen om Heidenstams liv efter författarskapet, men framförallt om en passionerad kärlekshistoria och om ett hem, Övralid.

Bakgrunden till boken är en sensationell donation till Övralidsstiftelsen för några år sedan, i form av en vinlåda full med dagböcker, fotografier och brev som Kate Bang hade sparat från åren med H. Gåvan från Bangs barnbarn togs om hand av Kylhammar, en av Sveriges främsta kännare av Heidenstam och sedan 1998 ledamot av Övralidsstiftelsen. *Ett hemligt liv* är resultatet av hans efterforskningar i vinlådans innehåll, men inte bara det: Kylhammar använder sig av ett enormt källmaterial i form av dagböcker, brev och juridiska handlingar för att lägga det pussel som resulterar i berättelsen om den åldrade nationalskaldens passionerade relation med den 33 år yngre danskan, deras separation och striderna om Övralid efter H:s död.

Boken utgör ett mellanting mellan litteraturhistorisk undersökning och

Bang och Heidenstam.
FOTO: ÖVRALIDSARKIVET

populär biografi riktad till en bredare publik. Det är en hybdridform som ibland är problematisk, som populärvetenskap är den för detaljerad, men som forskning är den för flyhänt. Men resultatet är framförallt imponerande. Kylhammars berättarglädje håller intresset uppe boken igenom, samtidigt som den gedigna materialgenomgången lämnar få frågor obesvarade.

På tre områden är Kylhammars bok verkligt klargörande: kärleksrelationen mellan H och Kate, Heidenstams inställning till Hitler-Tyskland och maktkampen om Övralid efter Heidenstams död. Boken är kronologiskt upplagd och följer Kates dagboksanteckningar från 1916 fram till separationen, med några tematiska utvikningar för att fördjupa vissa problemställningar, som de nazistiska påverkansförsöken och de juridiska turerna kring Heidenstams testamente.

Under de första nio åren tillsammans lever H och Kate på resande fot. De är båda ekonomiskt oberoende och kan göra vad som faller dem in. De vistas långa tider utomlands: på franska och italienska Rivieran, i Paris, i Rom, i de schweiziska alperna. Efter hand börjar dock tanken på en fast punkt i tillvaron, ett eget hem i Sverige, att slå rot. Heidenstam längtar efter sina barndomstrakter runt Vättern.

Valet faller på gården Övralid, med en magisk utsikt över vattnet. Heidenstam ritar själv huvudbyggnaden och följer bygget noggrant via korrespondens från kontinenten.

Berättelsen om Övralid är tätt sammanflätad med kärlekshistorien, både i Kylhammars bok och i de två böcker som Kate Bang själv skrev i ämnet efter Heidenstams död. Dessa böcker kom under många år att sätta bilden av Heidenstams liv på Övralid. Men de utgjorde, som Kylhammar övertygande visar, partsinlagor i en pågående maktkamp om gården.

Heidenstams inställning till politiken avhandlas i ett separat kapitel, med särskilt fokus på hans förhållande till det nazistiska Tyskland. Bilden av Heidenstam som nazisympatisör är frukten av en intervju som han 1933 gav den litteräre agenten Paul Grassman, senare kulturattaché vid den tyska delegationen i Stockholm. Grassman avslöjades efter kriget som hemlig agent och avled i brittisk fångenskap.

I intervjun lägger Grassman åsikter i Heidenstams mun, som ett led i en medveten påverkansoperation. Att Heidenstam inte var nöjd med resultatet framgår av den omfattande korrespondens med Grassman och andra som Kylhammar har gått igenom, men också av den intervju som Heidenstam kort senare lät göra för *Dagens Nyheter* där han redde ut missuppfattningarna. Den enda gång Heidenstam gjorde ett politiskt utspel under denna tid var i form av ett upprop mot de tyska judeförföljelserna. Något som inte sågs med blida ögon av Grassman och hans uppdragsgivare i Berlin. Grassmans påverkansoperationer hade dubbelt syfte. Dels ville han få den framträdande kulturpersonen Heidenstam att ta ställning för den tyska saken i den svenska offentligheten, dels vill han framställa Heidenstam som tyskvänlig inför de egna uppdragsgivarna, som ett kvitto på att hans arbete hade varit framgångsrikt.

Heidenstam uttalade sig emellertid aldrig positivt om vare sig Hitler eller nazismen, utan var sina demokratiska ideal trogen livet ut. Däremot skrev han under 1920-talet positivt om Mussolini och den tidiga fascismen, som han hoppades skulle rädda Italien från en kommunistisk revolution. Bolsjevismen var nämligen Heidenstams och många andra kulturpersonligheters (inklusive Astrid Lindgrens) stora skräck.

Bilden av Heidenstam som Hitlersympatisör var alltså något som en tysk agent hittade på och som snabbt ebbade ut i samtiden, framförallt på grund av Heidenstams egna uttalanden i motsatt riktning. Under det radikala 1970-talet skulle Grassmans intervju emellertid få nytt liv, då en kampanj igångsattes för att stämpla den gamle nationalskalden som nazian-

stucken. Till ”bevisen” för detta anfördes också att Rudolf Hess hade besökt Övralid (på anmodan av Heidenstams gode vän prins Eugen) och att Grassman tillsåg att en krans från Hess skickades till Heidenstams begravning. Att vare sig H eller Kate imponerades av Hess framgår av den korrespondens som Kylhammar har gått igenom.

Trots att faktoiden om Heidenstams nazistsympatier flera gånger motbevisats, av bland andra Gedin och av Kylhammar själv, har den levt kvar. Med denna nya, omfattande empiriska genomgång borde den kunna avföras en gång för alla. Var och en som fortsätter att sprida denna felaktiga bild agerar således omedvetet som en nyttig idiot åt en nazitysk hemlig agent.

Kylhammar vill också bilägga den mångåriga konflikten om Övralid och arvet som följde på Heidenstams död, genom att klarlägga vad som i själva verket hände. Med hjälp av dagböcker, vittnesmål och juridiska dokument skärskådar han de partsinlagor som satt bilden av Heidenstams separation från Kate och uteslutande av henne ur testamentet. Slutsatserna blir, kanske inte så förvånande, att ingen av de trätande sidorna har gett en helt korrekt version av vad som hände. Kylhammar avfärdar uppfattningen att Heidenstam under sina sista år skulle ha varit dement.

Den verkliga historien är mycket mer komplicerad, sorglig, fascinerande och framförallt mänsklig. Dramat kring Övralid efter Heidenstams död är en berättelse med gråskalor, utan renodlade skurkar, hjältar och helgon. Forna vänner och förtrogna blir bittra fiender över en arvstvist där alla sidor anser sig vara uttolkare av den dödes innersta vilja. Förhoppningsvis kan Kylhammars gedigna efterforskningar skänka frid över såväl skaldens som hans närmastes minnen.

Ett hemligt liv är något så ovanligt som en empirisk undersökning med banbrytande forskningsresultat som samtidigt är en bladvändare.

Lars Anders Johansson

ETT HEMLIGT LIV
VERNER VON HEIDENSTAM OCH KATE BANG
MARTIN KYLHAMMAR
Albert Bonniers förlag

Lunds universitet.
FOTO: ANDREAS HILLERGREN / TT

Akademisk frihet på riktigt

UTBILDNING

Statsvetaren Erik Ringmar spar inte på krutet i denna rasande uppgörelse med svenskt högskoleliv. Han är inte först med att gissla politisering och småpåvevälde men få har gjort det med samma hetta och frispråkighet.

Han är skoningslös inte minst mot sitt eget ämne: ”Det är hos oss som inskränkningarna i den akademiska friheten, den politiska styrningen och de slentrianmässiga diskussionerna slår till med full kraft. Forskningsresultaten blir också därefter. Gång efter annan bevisar svenska statsvetares forskning att fred är bättre än krig, att demokrati är bättre än förtryck, och att staten måste göra mycket mer för jämställdheten mellan kvinnor och män. Att trivialiteterna sedan kombineras med citat från diverse franska filosofer gör bara saken värre.”

Detta är väl knappast hela sanningen, men ibland kan överdrifter skärpa sinnena och tydliggöra problem.

Den så kallade autonomireformen för högskolan har gett ökad frihet till styrelser och chefer istället för till forskare och lärare. Följden är ännu mer managementbludder och varumärkestänkande, där det högsta goda är att vara lojal och inte säga något självkritiskt som kan få ens lärosäte att framstå i dålig dager.

Staten har i en mening skickat beslutsmakt nedåt i systemet. Men lagen anger i detalj hur högskolor ska organiseras, de forskningsfinansierande råden är statliga och det sker ideologisk ordergivning via inrättningar som Nationella sekretariatet för genusforskning. För att uppnå den av politikerna beslutade ”genusintegreringen” blir beslutsfattare runt om i Högskole-Sverige tenterade av rådets funktionärer så att de inte svävar på målet om den rätta läran.

Ringmar har alls inget mot jämställdhet. Men han är starkt emot kraven på ideologisk renlärighet, den statliga beskäftigheten och lärarnas svaga ställning. Han konstaterar att *Lehrfreiheit*, den enskilde lärarens rätt att lägga upp undervisningen, är en del av det klassiska Humboldtska universitetet, men att denna frihet saknas i Sverige, där litteraturlistor är sammanträdeskompromisser mellan ämnesföreträdare i grupp och mer eller mindre aktivistiska studenter. Boken inleds med en absurd historia från Lund, där Ringmar hamnade i onåd eftersom han inte ville ha med irrelevant men genuspolitiskt korrekt material på en läslista.

Hans medicin? Egna pengar till universiteten. Större rörlighet mellan dem. Mer internationalisering. Bättre förkunskaper hos studenterna. Jag vet inte i vad mån detta kommer att göra honom populärare i akademien. Men en sak kan man säga om denna inte i alla avseenden nyanserade stridsskrift: Den syftar inte till att göra sin författare omtyckt.

PJ Anders Linder

BEFRIA UNIVERSITETEN!
OM AKADEMISK FRIHET OCH STATLIG STYRNING
ERIK RINGMAR
Timbro

Millesgården. FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Ängsligt och politiserat om museer

KULTUR

I ett politiskt och kulturellt klimat präglat av oro, ängslan och identitetspolitik kan museer vara rena minfält. Skallar insamlade av rasbiologiskt intresserade antropologer tronar i montrar tillsammans med stulna artefakter och krigsbyten. Tavlor ger uttryck för en alltför nationalromantiskt anstruken världsbild. Genusperspektiven saknas. När Nationalmuseum åter öppnade 2018 hade en ivrig kurator ställt ett plasttråg med dissekerade dalahästar framför en Zornmålning.

Debatter om museer och deras problematiska samlingar blossar upp nästan varje år. Ett museum kan inte undvika att vara ett ideologiskt projekt, antingen i hur det framställer sig självt eller i hur det tolkas av omvärlden. Om detta är Stefan Bohman väl medveten. Han har över fyrtio år i branschen och har bland annat varit chef för Strindbergsmuseet. Med boken *Skelett i garderoben* lanserar han en metod för att studera museer, kanske främst dem han kallar för ”svåra museer”. I sin inledning konstaterar Bohman att ”museer och kulturarv inte bara handlar om kollektiva minnen […] Det handlar lika mycket om kollektiv glömska.” Så vad glöms bort, och vad kommer man ihåg?

I *Skelett i garderoben* reser Bohman mellan olika personmuseer. Alla verkar tillägnade personer som befann sig mer eller mindre långt ut på den politiska högerkanten, vurmade för nationalism eller hade något slags samröre med Nazi-Tyskland (ibland i betydelsen att de var allmänt tyskvänliga): Verner von Heidenstam, Zarah Leander, Carl Milles, Kaj Munk, Richard Wagner, Evita Perón, och så förstås den amerikanska historiens två *bad boys*, det konfedererade Söderns general Robert E Lee och general Stonewall Jackson. Bohman utgår från en serie kategorier för att tolka museernas förhållningssätt gentemot sina personer, till exempel redovisning, utelämnande, minimering, dubbel bokföring, relatering och objektsbyte. Ett objektsbyte betyder till exempel att museet egentligen inte handlar om en viss person utan om hur människor levde på hans tid, om arkitekturen i det hus där han bodde, och så vidare. Relatering är relativisering: personen kanske hade obehagliga åsikter, men anses ändå vara en stor konstnär, och det väger tyngre.

Bohmans kategorier väcker många ytterst intressanta frågor om vad som är ett kulturarv och hur det ska definieras, och huruvida vi ska förändra våra museer och vår historieskrivning i takt med att politiska debatter kommer och går i samhället. Tyvärr försöker Bohman inte på allvar svara på de frågorna, även om han i själva museibeskrivningarna ibland redovisar hur de nationella debatterna gått kring personer som den danske motståndsmannen och sedermera nationalhjälten Kaj Munk, eller för den delen den finländske statsmannen Gustaf Mannerheim.

Alltför ofta blir *Skelett i garderoben* en lätt nervös inventering av kulturskapare som på ett eller annat sätt har glidit för långt åt höger. I Robert E Lee-museet i Lexington förfärar sig Bohman över en fingerdocka föreställande Lee, ”generalen i ett av världens blodigaste inbördeskrig förvandlad till en mjukisleksak för barn”. Här blir det lite hispigt. Fingerdockan är inte alls någon barnleksak, utan kommer från det populärkulturella livsstilsföretaget The Unemployed Philosopher’s Guild, som också tillverkar dockor av exempelvis Karl Marx, Sigmund Freud, Frida Kahlo, Charles Darwin och Barack Obama. Sådana passager gör det tydligt att inte ens den akademiker som studerar museum kan uppnå något slags objektiv blick.

Robert E Lee-museet.
FOTO: 123RF

De politiska ställningstagandena nästlar sig in överallt. Om hur vi kan undvika detta – och om det ens är möjligt – skulle jag gärna läsa en bok.

Josefin Holmström

SKELETT I GARDEROBEN
SVÅRA MUSEER
STEFAN BOHMAN
Carlsson Bokförlag

Gustaf Retzius till vänster.
FOTO: TT

Beröringsskräcken är borta

BIOGRAFI

Mellan åren 1913 och 2013 delade Svenska sällskapet för geografi och antropologi ut Anders Retzius medalj i guld till ledande kulturgeografer och antropologer. Medaljen instiftades 1910 med medel från Anna Hierta-Retzius, Anders Retzius svärdotter och gift med en av grundarna av SSAG, Gustaf Retzius. År 2015 beslutade styrelsen för sällskapet att sluta dela ut medaljen med hänvisning till den betydelse Anders Retzius hade för den framväxande rasbiologin. Ett tecken i tiden så gott som något. Nu föreligger Nils Uddenbergs omfattande biografi över Gustaf Retzius, *Skallmätaren*, som förtjänstfullt bidrar till att komplicera historien kring både far och son Retzius. Kanske det också är ett tecken i tiden att det äntligen kommer en omfattande biografi över en av Sveriges mer kontroversiella vetenskapsmän.

Gustaf Retzius var, som Uddenberg framhåller, född in i vetenskapen. Hans far Anders Retzius var själv son till en professor och kom tidigt att bli en av Sveriges internationellt ledande vetenskapsmän med en professur i anatomi vid det då nystartade Karolinska institutet. Att Gustaf skulle följa i sin fars fotspår stod tidigt klart. Faderns eftermäle skulle vara centralt för sonen under hela livet. Vilket blir tydligt i sådana initiativ som instiftandet av SSAG:s guldmedalj.

Uddenberg försöker teckna en bild av sitt objekt i sin egen tid, en strategi som bör vara varje levnadstecknares. När Gustaf Retzius föddes 1842 var Sverige fortfarande ett fattigt jordbruksland i Europas periferi. Vid hans död 1919 var det ett modernt land.

Det är svårt att här redogöra för alla hans aktiviteter lika ingående som Uddenberg gör, Retzius var omväxlande banbrytande anatom, antropolog, mecenat, centralgestalt inom vetenskapsakademin, ägare och redaktör för *Aftonbladet*. Han var samtidigt delaktig i grundandet av en mängd olika föreningar och sällskap, och en av den tidens svenska forskare med det största internationella nätverket. Mot slutet av sitt liv var han genom sina stolar i Kungliga Vetenskapsakademien och Svenska Akademien inblandad i utdelandet av tre av de nyligen instiftade Nobelprisen, mycket makt koncentrerades i en enda individ.

Uddenberg understryker att Retzius storhet som forskare inte låg i banbrytande teoretiska bidrag. Han var försiktig i att dra slutsatser av det material han analyserade. Istället var det som kartläggare han gjorde sina viktiga insatser. Hans första större vetenskapliga bidrag bestod i att, med hjälp av mikroskop, kartlägga hjärnans nervsystem och dess bindvävnad. När han utnämndes till professor vid KI var det just i mikroskopisk anatomi. Uddenberg redogör i detalj för den stora mängd olika material som hamnade under Retzius mikroskop: hörselgångar, spermier och hjärnor från en mängd olika arter. Retzius framstår på många sätt som en maximalist, vars vilja att redovisa det han studerade var gränslös.

Den viktigaste personen i Retzius liv var utan tvekan hans hustru Anna Hierta-Retzius. På flera sätt är Uddenbergs bok även en biografi över henne, även hennes namn hade kunnat pryda omslaget. Anna var, liksom Gustaf, sin fars barn i alla viktiga avseenden. Annas far Lars Johan Hierta var en av centralgestalterna i den liberala vändning som Sverige var på väg att genomgå under tiden för Gustaf och Annas giftermål. Han hade som *Aftonbladets* ägare, och även som riksdagsman, argumenterat för behovet av liberala reformer. Gustaf och Anna förenades i sin syn på behovet av reformer inom en rad samhällsinstitutioner och kom att i mycket verka sida vid sida. Ett av Annas främsta verksamhetsområden var kvinnosaken, hon stod nära och samarbetade med samtliga vid den tiden ledande kvinnosakskvinnorna i Stockholm. Med tillägget att Anna var dålig på att samarbeta med dem som inte fullt ut delade hennes visioner, vilket blev tydligare ju äldre hon blir.

I och med giftermålet blir Gustaf Retzius också ekonomiskt oberoende. Arvet efter Lars Johan Hierta var ett av de största i Sverige. De nygifta makarna flyttar kort efter giftermålet in i det hus, det så kallade Spökslottet, där de kommer att tillbringa resten av sina liv. Det första större projekt de genomför tillsammans är grundandet av en stiftelse till faderns minne, Stiftelsen Lars Hiertas Minne. Syftet var dels att främja forskning och dels att arbeta för reformer som skulle leda till ett bättre samhälle.

Uddenbergs biografi ger en rik bild av den högborgerliga Stockholmssocietet som makarna Retzius var en del av. Många av den tidens viktigare personer passerar revy i framställningen: Gösta Mittag-Leffler, Svante Arrhenius, Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Ellen Key, Carl Snoilsky och Carl David af Wirsén. Men eftersom Uddenberg har begränsat sina källor till att vara framförallt makarna Hierta-Retzius egna arkiv får vi veta alltför lite om den värld som dessa personer befolkade. De blir för mycket av staffagefigurer i framställningen, vilket är synd då det finns en omfattande litteratur om flera av dem.

Huvudanledningen till att Gustaf Retzius och hans far placerats i det vetenskapshistoriska giftskåpet är, som redan nämnts, den roll man tillskrivit dem för den vetenskapliga rasbiologin fram- ››

växt under 1800-talet. Uddenbergs biografi är på intet sätt ett försök att ärerädda dem. Vad han gör är dock vad varje seriös vetenskapshistoriker bör göra, han läser de publicerade texterna. En sak som snabbt blir tydlig är att Gustaf Retzius i mycket stor utsträckning drog sig för att formulera normativa, politiska eller ens spekulativa utsagor utifrån de observationer han gör. Hans vetenskapsideal var det deskriptiva kartläggandet. Likväl är det sant att han, liksom sin far, i allt väsentligt var ett barn av sin tid. Att det i det publicerade materialet återfinns mycket som med dagens ögon är suspekt, felaktigt och oetiskt är knappast förvånande.

Uddenberg beskriver relationen mellan Gustaf Retzius och den svenska rasbiologins verklige företrädare Herman Lundborg. En relation som kortsagt var den mellan en mycket förmögen och internationellt respekterad vetenskapsman och en ung forskare i början av sin karriär, som sökte både ekonomiskt och institutionellt stöd. Stöd som Gustaf delvis var beredd att ge men då utifrån det faktum att liknande stöd gavs till en lång rad personer. När Statens institut för rasbiologi öppnades i Uppsala 1922 hade Gustaf varit död i tre år. Detta innebär inte att Retzius idéer om ras inte bör kritiseras. Men att göra det utan att placera idéerna i sitt historiska sammanhang innebär att vi riskerar att förstå mycket lite.

Jag har länge funderat över varför det saknas substantiella biografier över kontroversiella svenska vetenskapsmän. I mitt bibliotek återfinns flera av Svenska Akademiens minnesanteckningar och samtliga band i Vitterhetsakademins serie Svenska lärde, med volymer om flera av Retzius nära kollegor och vänner. En misstanke är att det i Sverige existerar en besynnerlig beröringsskräck inför de personer som placerats i historiens giftskåp. Att den beröringsskräcken nu är bruten med avseende på Gustaf Retzius är därför välkommet.

Christian Abrahamsson

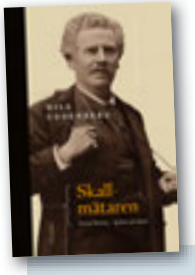

SKALLMÄTAREN
GUSTAF RETZIUS – HYLLAD OCH HATAD
NILS UDDENBERG
Fri tanke förlag

Bo Grandien.
FOTO: FOLKE HELLBERG/TT

Grandiens tre liv

BIOGRAFI

Bo Grandien (1932–2014) genomförde tre helt olika karriärer i sitt liv. Han debuterade som poet redan i början på 1950-talet med egenartade, lätt absurda dikter och berättelser som blev mycket uppskattade. Ändå avslutade han diktarkarriären redan efter ett decennium. Därefter var han i ett tjugotal år reporter och nyhetsredaktör, först på *Svenska Dagbladet*, sedan på *Dagens Nyheter*, där han gjorde sig känd för sina underfundiga Stockholmsreportage och kåserier om allt möjligt som låg vid sidan av allfarvägen. Politik, mord och sexskandaler intresserade honom inte som journalist, däremot eldsvådor, Vaxholmsbåtar och kuriosa. Från och med 1980-talet övergick han till att bli akademisk konstvetare med idéhistorisk inriktning, en karriär som kröntes med att han blev professor vid Stockholms universitet, ständig sekreterare i Konstakademien och författare till betydande vetenskapliga verk, bland annat om 1800-talets forntidshärmande konst och arkitektur i Norden.

Per Wästberg, som har känt honom sedan skoltiden och tillhör samma författargeneration, intresserar sig av

naturliga skäl framförallt för det första skedet, då Bo Grandien ofta uppträdde i sällskap med sin bäste vän Tomas Tranströmer, Wästberg själv och andra unga diktare: Sven Lindqvist, Clas Engström, Bo Lindblom med flera, de flesta numera glömda. Det är en betagande och nostalgisk skildring av denna litterära vänkrets från 50-talet som Per Wästberg ger, en krets som också jag minns med saknad, fast jag själv bara sporadiskt förekom någonstans i kretsens yttersta periferi. Bo Grandien framstod bland övriga tonårssnillen som den gudabenådade clownen, ständigt beredd att förvirra sin omvärld med bisarra skämt men i grunden en ensam och lite kufisk gestalt som tidigt liknade en klurig gubbe. I sällskap med flickor verkade han blyg och osäker, och det kan inte ha varit lätt för honom att som lyriker konkurrera med bästa kompisen Tomas, den blivande Nobelpristagaren. Man anar varför han snart valde att satsa på en annan karriär än diktarens.

Hans egen vid 19 års ålder utgivna debutbok, *Dikter fram och tillbaka* (1951), är dock ingalunda obetydlig utan står sig fortfarande utmärkt vid omläsning i den samlingsvolym med Grandiens texter, huvudsakligen ungdomsverk, som Wästberg gav ut i Svenska Akademiens och Atlantis klassikerserie förra året (*Japanen som försvann och andra berättelser*). Det jag särskilt minns ur debutboken är dess porträtt på lyrisk prosa av glömda men minnesvärda ”minor poets” ur den svenska litteraturhistorien: Bengt Lidner, Gunno Eurelius Dahlstierna, Elias Sehlstedt. Om den sistnämnde skalden, till vardags tullinspektör vid Sandhamn i yttersta skärgården, heter det melankoliskt: ”Knappt större än en fluga syns han ännu i dikten, men man glömmer honom och havet bär snart bort sina tomma böljor.” Här blir Sehlstedts öde en påminnelse om den glömska som i längden drabbar all diktning, inklusive Grandiens egen.

Sin största framgång som diktare hade Grandien med novellsamlingen *Japanen som försvann* (1953), där han först visade sin förmåga att berätta egendomliga skrönor. Titeln syftar på maratonlöparen Shiso Kanakuri som mystiskt försvann under OS i Stockholms 1912 och ”återfanns” först många år senare, men Grandiens berättelser handlar mest om obemärkta svenska särlingar som plötsligt och oförklarligt förvinner ur tillvaron. Min egen favorit från denna tidiga period är dock den poetiska bilderboken *Drömmen om Asien* från 1955, tyvärr ej representerad i Wästbergs urvalsvolym. Här kombineras med naivistisk genialitet korta texter och barnsliga, egenhändigt ritade färgbilder av en asiatisk fantasivärld. En höjdpunkt i dubbel bemärkelse utgörs av bilden där bergsbestigaren sir Edmund Hillary svävar över toppen av Mount Everest, dystert stirrande ut i intet bredvid sin infödde ledsagare. Den korta bildtexten lyder: ”Han har ingenting mer att vinna.” Också i detta fall handlar det, som i Sehlstedtdikten, om berömmelsens fåfänglighet och den med tiden allt uppslukande glömskan.

Per Wästbergs framställning av Bo Grandiens 50-talsvärld kan knappast sägas vara strikt biografisk utan växlar en smula nyckfullt och rapsodiskt mellan egna ungdomsminnen, anekdoter, litteraturkritik, citat ur brev och dagböcker samt inte minst reflektioner om den litterära vänkrets som Grandien och han själv tillhörde. Denna framställningsform gör att huvudpersonen själv ibland försvinner (liksom antihjältarna i *Japanen som försvann*), men passar i det här fallet ganska bra och ger boken en speciell charm: den blir en vindlande personlig essä om ett vittert ungdomsgäng, skildrat ur den åldrade akademiledamotens perspektiv.

Uppenbart är att Bo Grandiens senare karriärer som journalist och konsthistoriker inte intresserar Wästberg lika mycket som ungdomsdiktningen, trots att han själv har ett förflutet som Afrikajournalist, PEN-ordförande och chefredaktör på *Dagens Nyheter*. Men Grandiens journalistiska intressen var i huvudsak andra än Wästbergs, inriktade på den lilla världen och lokala märkvärdigheter, inte på storpolitik och internationella frågor. Ett väsentligt intresse har de dock haft gemensamt: reportage om Stockholms skärgård och huvudstadens äldre byggnader. När Wästberg skriver om sin ungdomsväns insatser på det området skriver han som allra bäst och är helt kongenial med sitt ämne. Mer pliktskyldigt skriver han om Grandien som chef för DN:s inrikesreportage och medarbetare på Namn och Nytt-sidan.

Rätt kortfattad blir också Wästberg när han till slut kommer in på Bo Grandiens akademiska forskning och karriär som konsthistoriker. Just på det området råkar jag själv vara ganska väl underrättad, eftersom hans forskartillvaro delvis sammanföll med min egen. Sålunda var vi båda under en tid sysselsatta med forskning om 1800-talets nygöticism och svärmeri för fornisländsk mytologi. Jag minns med glädje hur vi diskuterade detta på konferenser och hur vi någon gång på 1980-talet vandrade tillsammans genom Göteborgs äldre villakvarter för att i muntert samspråk studera drakslingor och andra föregivet fornnordiska vikingadetaljer på grosshandlarnas 1800-talsvillor. Grandiens lärda studier i den nordiska nygöticismens konst och arkitektur resulterade 1987 i boken *Rönndruvans glöd*, på sitt område ett helt banbrytande verk som jag ofta återvänder till. Strax före sin död lyckades han med hustruns hjälp fullborda en magnifik sammanfattning på engelska om detta ämne för internationell publik, nyligen publicerat i det stora samlingsverket *The Pre-Christian Religions of the North. Research and Reception. Volume I* , red. Margaret Clunies Ross.

Det som fascinerade Bo Grandien och motiverade hans forskning om 1800-talets fejkade ”fornnordiska” estetik var ingalunda dess konstnärliga värde – som var obetydligt – utan den dröm om vikingatiden som lockade oskariska borgare att vilja identifiera sig med sagahjältar, bygga sina villor i missförstådd vikingastil och pryda dem med ”fornnordiska” möbler och bilder med motiv ur Eddan. Av liknande skäl skrev Grandien sin doktorsavhandling om den excentriske medeltidssvärmaren och domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius under rubriken *Drömmen om medeltiden* (1974), samt ett motsvarande verk om den likaledes tillbakablickande arkitekten och konstnären Fredrik Wilhelm Scholander under rubriken *Drömmen om renässansen* (1979).

Trots att Bo Grandiens personlighet förändrades när han slutade vara absurdistisk diktare och istället blev professor, går det en tydlig linje från de sena vetenskapliga verken tillbaka till ungdomsårens *Drömmen om Asien*. Det handlar livet igenom om att drömma sig bort från den omedelbara verkligheten till något annorlunda, mer exotiskt. Men drömmaren vet att han lurar sig själv, eftersom han är fången i sin egen tid och sin egen trivialt närvarande hemmiljö. Insikten om detta gjorde Grandien till humanist och briljant ironiker, oavsett om han skrev dikter, tidningsreportage eller vetenskapliga avhandlingar.

Per Wästbergs biografi visar detta, och det är en av dess främsta förtjänster.

Lars Lönnroth

BO GRANDIEN
DIKTARE, REPORTER, FORSKARE. EN MINNESTECKNING
PER WÄSTBERG
Wahlström & Widstrand

För mycket av det goda?
FOTO: BRIGITTE SPORRER/TT

Ketchupens långa resa

LIVSMEDEL

Min pappa brukade berätta om hur han och en vän blev bjudna till en fin restaurang i Tokyo och hur vännen till sällskapets fasa hade beställt in en flaska ketchup och begravt den serverade maten under den röda såsen.

Helt fel ute var inte vännen med ketchupen. Det inser jag när jag läser Andreas Håkanssons bok *Mat, myter & maskiner*. Den smakrika såsen introduceras nämligen till medeltida européer via Asien, låt vara Indonesien, i slutet av 1600-talet. Britterna imponerades av det asiatiska köket och framförallt av de välsmakande såserna som omtalades med samlingsnamnet *kacap*. Den indonesiska såsen gjordes dock på sojabönor och skulle gå vägen via fiskketchup, valnötsketchup och svampketchup innan amerikanerna börjar göra ketchup på tomat, så småningom addera socker och börja tillverka denna i industriell skala. En tidigare förlaga fanns för övrigt i det gamla Romarriket, men som många andra kunskaper från denna tid hade deras fisksås *garum* fallit i glömska. Därför fick vi åka över Indiska oceanen efter ketchupen.

Andreas Håkanssons bok berättar på liknande sätt om andra vardagliga livsmedel som öl, ärtor, glass, ost, strösocker och bröd. Det är en angenäm bildningsresa med många avstickare i udda karaktärers sällskap, med dramatiska händelser och sakkunniga genomgångar av kemiska och industriella processer.

Före läsningen hade jag exempelvis aldrig funderat över att luft spelar en betydande roll i tillkomsten av glass och bröd. Inget av dessa livsmedel hade haft sin specifika karaktär om inte luft hade bundits och därefter hjälpt till att skapa den angenäma konsistensen. Jag skänker också en tacksamhetens tanke till den franske uppfinnaren M Boland, vars degmaskin från mitten av 1800-talet minskade mängden mjölpartiklar i luften på bagerierna och gjorde att jobbet som bagare inte längre hörde till de farligaste under industrialismen. Jag har jobbat som bagare i ett antal år, men kände inte till att mjöl kunde vara farligt att andas in. De flesta partiklar blir farliga i fel doser och många bagare har genom historien dött av mjöldammlunga.

Att mycket blivit bättre är ett av bokens genomgående teman. Håkansson påminner om att vitt bröd, glass och iskylda drycker före industrialismen var lyx förbehållet det rika fåtalet. Att det nu är vardagsmat tillgängligt för alla är ett fantastiskt framsteg, även om det fått finsmakare och folkhälsofanatiker att rynka på näsan.

Att få avnjuta nybakat bröd är också en påfallande modern företeelse. I själv-

hushållen bakade man bara några gånger per år. Att nybakat bröd smakar så gott beror för övrigt på små molekyler som bildas av surdegen och jästen eller när proteiner och socker reagerar i brödskorpan, molekyler som dock är lättflyktiga.

Just i brödkapitlet skymtar författarens egna tankar och reflektioner lite

M Bolands degmaskin.
FOTO: ENCYKLOPEDIA

extra, med syrliga passningar till samtidens kostpredikanter. De känns igen från Håkanssons tänkvärda bok *Det ängsliga matsamhället* från förra året, och ska jag rikta någon kritik mot uppföljaren är det att redovisningen av fakta och historia stundtals blir lite för mekanisk. Jag hade velat ha mer av författarens läsvärda reflektioner också i detta verk.

Jag undrar också varför urvalet kretsar så mycket kring Skåne. Beror det på att författaren är bördig från dessa trakter och därför mer bekant med innovationer och industrier här eller på att Skåne är ledande när det gäller industrimat? Båda förklaringarna är plausibla, så just därför hade det varit kul att veta. Detta är inte en invändning. Tvärtom är det kul att gamla industrier och betydelsefulla orter får sin upprättelse och roll i matkedjan. Som det förhånade Eslöv, där så många innovationer av betydelse för dagens matbord har sitt ursprung. Inte minst ketchupflaskan i plast som decennier före den globala jätten Heinz kunde dosera ketchupen utan att plötsligt dränka maten i på tok för mycket. Den hade han behövt i Tokyo på 1970-talet, pappas kompis.

Mattias Svensson

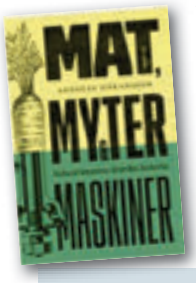

MAT, MYTER & MASKINER
INDUSTRIMATENS ÄRORIKA HISTORIA
ANDREAS HÅKANSSON
Fri tanke förlag

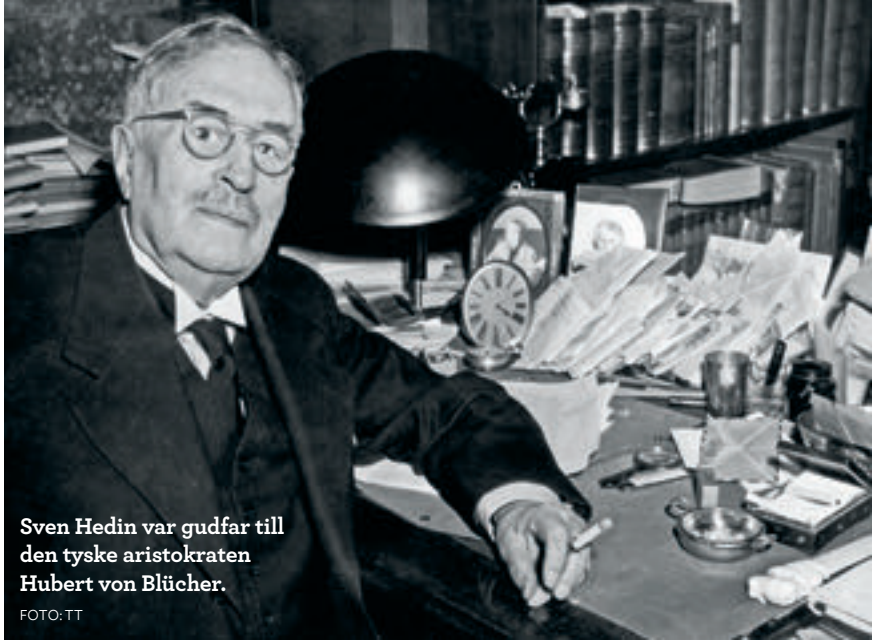

Sven Hedin var gudfar till den tyske aristokraten Hubert von Blücher.
FOTO: TT

Långsökta spekulationer

HISTORIA

Marcus Walléns bok om det så kallade ”naziguldet” – det vill säga den valutareserv, bestående av guld och stora mängder utländsk valuta, som fanns kvar under tysk kontroll under andra världskrigets sista månader – är minst sagt märklig. Visserligen tecknas här berättelsen om hur man försökte, men i princip misslyckades med att gömma undan så mycket rikedomar som möjligt från segrarmakterna. De allierade lyckades snabbt säkra största delen, dock fick man inte tag i allt, vilket gett upphov till diverse spekulationer om guldskatter i Alperna.

Men hela denna berättelse är väldokumenterad sedan tidigare, vilket märks i form av ständiga hänvisningar till standardverken på fältet: till exempel de båda britterna Ian Sayers och Douglas Bottings bok *Nazi Gold* från 1984. Wallén utger sig för att vilja komplettera deras insikter med nytt källmaterial, denna gång från det svenska Riksarkivet. En av de personligheter som figurerar i berättelserna är den tyske aristokraten Hubert von Blücher, som var gudson till ingen annan än upptäcktsresanden och tyskvännen Sven Hedin. Korrespondensen mellan Hedin och von Blücher är det primära källmaterial som Wallén säger sig vilja studera och det är om den senare som boken på olika sätt utger sig handla.

Hubert von Blüchers anknytning till guldet är den skatt som grävdes ner i hans familjs trädgård i Garmisch-Partenkirchen, och Wallén försöker på grundval av långsökt bevisföring visa att von Blücher minsann kommit över pengar, trots att trädgården genomsöktes och tömdes på det som fanns gömt där redan 1945. Men korrespondensen med Hedin ger på tok för lite för att motivera en hel bok, de facto en tegelsten. Vi vet inte särskilt mycket mer om von Blücher efter att ha läst den.

För att ändå motivera en bok i detta format fyller Wallén på med en allmänt hållen berättelse om andra världskriget, fyllt till brädden av de olika standardinslag som brukar förekomma i översiktsverk, i stil med till exempel historien om SS-Oberführer dr Oskar Dirlewanger, som enligt författaren hade få medtävlare avseende ”utstuderad grymhet”. Detta har naturligtvis inget som helst med bokens övergripande ämne att göra.

Trots denna kritik saknar boken inte läsvärde. Walléns berättelse är översiktlig och snärtigt skriven. Och trots alla spekulationer fungerar den som thriller. Dessutom drabbas åtminstone denne läsare av längtan till Alperna.

Erik Hedling

NAZIGULDET OCH DE INVIGDAS HEMLIGHET
DEN SANNA BERÄTTELSEN OM HUR SVEN HEDINS GUDSON GÖMDE DEN TYSKA RIKSBANKSSKATTEN
MARCUS WALLÉN
Albert Bonniers förlag

Jacob Berzelius.
FOTO: TT

Berzelius om Berzelius

IDÉHISTORIA

Kemisten och läkaren Jacob Berzelius (1779–1848) är en av den svenska vetenskapshistoriens fixstjärnor. Med sina internationellt erkända bidrag till utvecklandet av den moderna kemin – exempelvis införandet av en- och tvåbokstavsbeteckningar för grundämnen (grunden till periodiska systemet), teorier för atomuppbyggnad och atomvikt, elektrokemi och katalys – tävlar han i samma kategori som Linné och Polhem. Precis som de tycks den mångsidige Berzelius i hög grad inbjuda till framställningar som skildrar honom som en modern upplysningsman; en förkämpe för sanning och rätt, i strid mot vidskepelse och okunskap.

Jan Trofast – som tidigare bland annat har introducerat Berzelius vetenskapliga gärning i artiklar och översiktsverk samt publicerat hans självbiografiska anteckningar, reseberättelser och professionella korrespondens – fokuserar i detta verk på privatpersonen. Genom Trofasts gedigna och målmedvetna arbete i svenska arkiv föreligger här ett antal tidigare opublicerade transkriberade brev från Berzelius familjekrets, samt andra dokument relaterade till hans privatliv, exempelvis testamente och bouppteckning, kompletterade med ett omfattande bildmaterial. Detta nya historiska källmaterial utökar och berikar inte bara kunskapen om Berzelius och hans samtid, utan utgör också underhållande läsning.

Boken rymmer emellertid två olika infallsvinklar som skaver något mot varandra och drar isär helheten. Antingen kunde verket ha varit en traditionell *life and letters*-biografi som tog ett totalgrepp på Berzelii liv och gärning. I så fall borde huvudpersonens vetenskapliga korrespondens och nätverk samt hans mångåriga framgångsrika verksamhet i Kungliga Vetenskapsakademien ha tagit större plats i skildringen. Författaren har dock valt att presentera föreliggande verk som ett komplement till tidigare publikationer som haft fokus på vetenskapsmannen. Det andra alternativet hade varit att minimera bakgrundsskildringarna och kontextualiseringen och fokusera uteslutande på Berzelius korrespondens, vilket kunde ha skett med utgångspunkt från brevens funktion som egodokument: medvetet formade texter som uttrycker och kultiverar författarens *persona*.

JACOB BERZELIUS
KLARHET OCH SANNING
JAN TROFAST
Fri tanke förlag

Den historiska individen Jacob Berzelius var en mycket skicklig kommunikatör; en forskningspolitisk entreprenör som moderniserade det svenska vetenskapssamhället och vars förmåga att gestalta och förmedla en övertygande och attraktiv självbild i texter av varierande slag var avsevärd. Att hans privata brev ofta var menade att läsas högt bekräftas av vänner som hyllar epistlarna som underhållande och understryker hur ivrigt de emotsågs i kretsen runt mottagarna. Den människa som framträder i dessa brev är därför lika mycket en konstruktion som de självpresentationer som förmedlas på nutidens Facebooksidor och instagram.

Den spänning som uppstår i glappet mellan det konstruerade och det oreflekterade i texter författade av en så begåvad och driven skribent är mycket fascinerande. De brev som här står i centrum härstammar främst från den senare delen av Berzelius liv, då han redan var en berömd och hyllad person i forskarkretsar och bland allmänhet i Sverige och Europa. Hans giftermål år 1835 vid 56 års ålder med den 32 år yngre Elisabeth, dotter till vännen Gabriel Poppius, resulterade i en utvidgad korrespondens med den ”lilla engeln” och hennes familjemedlemmar, bland dessa främst ”goda kära mamma”, svärmor Anna Gustafva, tio år yngre än brevskrivaren själv; brev som kunde avslutas med varma hälsningar till alla berörda i familjekretsen från ”mammas lydiga barn Jöns och Lisa”.

Att Berzelius uppskattade sin nya status som gift man och ville förmedla sin tacksamhet och tillhörighet är mycket tydligt. Breven, inte minst de utvidgade resebrevsberättelserna, utgör ett fängslande vittnesbörd om hur en forskare i 1820–1840-talens Sverige med stor talang för att väva samman stort och smått, anekdotiskt och seriöst, på ett roande och ”oförställt” sätt formar porträttet av den älskvärde och anspråkslöse avsändaren: brevskrivaren själv, ”människan” Jacob Berzelius.

Tove Paulsson Holmberg

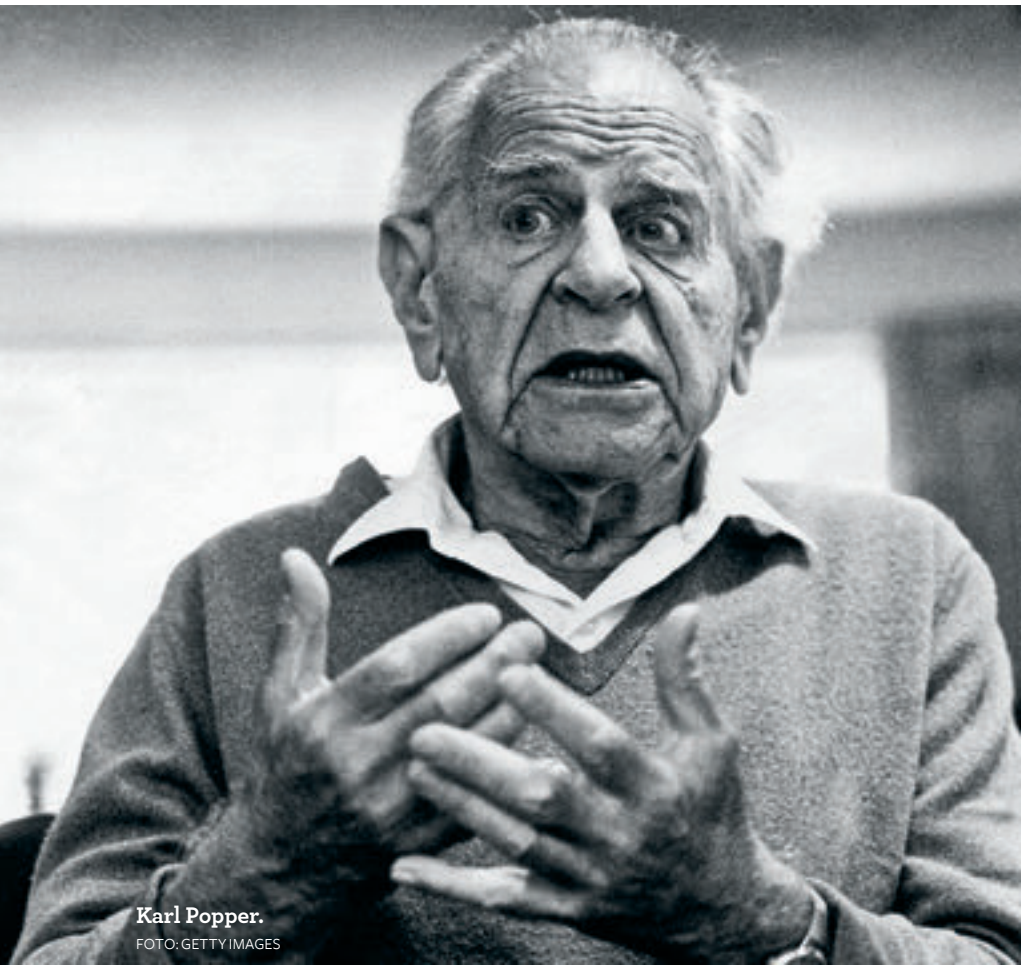

Karl Popper.
FOTO: GETTY IMAGES

Liberalism – men med förnuft

IDEOLOGI

Efter att före detta Folkpartiet har nylanserat sig som Liberalerna och den liberalkonservativa alliansen splittrats är frågan hetare än någonsin: Vem är liberal på riktigt, och vem låtsas bara?

Författaren Lena Anderssons essä *Om falsk och äkta liberalism* landar med andra ord rätt i tiden. Personer på en skala från libertarianer till *Dagens Nyheters* ledarsida hävdar att just deras åsiktsbatteri utgör den äkta liberalismen, och att meningsmotståndare som slänger sig med etiketten därför är falska liberaler.

Lena Andersson följer inte mönstret. Istället för att definiera liberalism som en specifik uppsättning åsikter tar hon sin utgångspunkt i ontologin. Liberala principer bygger på förnuftsresonemang, menar hon, och ska förnuftsresonemang ha någon giltighet måste man acceptera att det finns en objektiv verklighet som vi kan förstå genom abstrakt tänkande.

Liberalismens motståndare hävdar tvärtom att abstraktioner och generaliseringar inte hjälper oss att förstå världen. Våra inlärda tankemönster lurar oss att tänka i grupper och hierarkier som egentligen inte har någon koppling till verkligheten. Till exempel är kön och etnicitet inte något man har, utan något som uppstår först i människors föreställningsvärld. Att vi alla tänker oss ungefär likadana grupper och hierarkier beror på att människan är ett oskrivet blad som oreflekterat absorberar omgivningens världsbild och sprider den vidare. Att förnuftet skulle leda oss till liknande slutsatser är inte relevant; förnuftet är också en social konstruktion.

Falska liberaler är, menar Andersson, de som utgår ifrån dessa idéer. Ute i verkligheten kan de kännas igen på en ovana att tolka alla empiriska skillnader som tecken på förtryck, och en tendens att reagera minst lika starkt på det förmedlade ”narrativet” som på själva informationen, eftersom fel berättelse så lätt smittar människor och skapar en skadlig bild av verkligheten.

Med andra ord hamnar större delen av dagens självutnämnda liberaler på fel sida av Anderssons gräns mellan falska och äkta. Andersson skriver inte rakt ut att det är den klassiska liberalismen som är den äkta, men det framgår ändå. De övriga, falska, liberalerna är egentligen postmodernister och konstruktivister som accepterat föreställningar grundade i relativism snarare än förnuftsresonemang.

Som balsam för ömma tår får de åtminstone filosofen Karl Popper på sin sida, vars kritik mot totalitära system gör honom populär hos liberaler, men vars avfärdande av kunskap som inte kan beläggas empiriskt gör honom till motståndare till den filosofiskt grundade liberalismen. Lena Anderssons äkta liberaler finner sig däremot i sällskap av Platon, trots det allt annat än frihetliga idealsamhälle han presenterar i Staten.

Om falsk och äkta liberalism är en omständlig bok, med få raka vägar från a till b. Lena Andersson lägger visserligen in en brasklapp i förordet – hon är inte filosof utan författare – men det hjälper inte läsaren. Den som orkar kämpa sig fram genom begreppsdjungeln belönas dock med en intressant karta över det filosofiska landskap som dagens politiska strider utkämpas på.

Även om Anderssons resonemang i huvudsak är övertygande, kommer dock knappast de hon kallar falska liberaler att omvärdera sina idéer. Som hon påpekar är de poststrukturalister, och en poststrukturalist ger inte mycket för förnuftsargument. De är mer intresserade av att omdefiniera begreppet liberalism än av att ta till sig det.

Blanche Jarn

OM FALSK OCH ÄKTA LIBERALISM
LENA ANDERSSON
Liberal debatt/Bertil Ohlins förlag

Gudstjänst. FOTO: ALAMY

Kyrkomusik är inte underhållning

RELIGION

Vad innebär det att fira gudstjänst? Det förklarar Carl Sjögren, tidigare domprost i Skara, i sin nätta bok *Kyrkan lovsjunger. En bok om gudstjänstens och musikens teologi*. Titeln är en blinkning till ett standardverk från sjuttiotalet för blivande präster och kyrkomusiker, *Kyrkans lovsång*, författad av fadern och domprosten Per-Olof Sjögren. *Kyrkan lovsjunger* vänder sig både till människor i kyrkans tjänst och till vanliga gudstjänstbesökare. För den som på kort tid vill lära sig något om gudstjänstens idé och tradition är detta en utmärkt bok.

Boken är inte bara informativ, utan också normativ. Tradition är ett nyckelord i detta lilla högkyrkliga manifest. Den som ber och sjunger i en gudstjänst gör inte det bara med sina grannar i kyrkbänken, utan med kristna i alla tider och med änglarna i himlen, i en lovsång som når ända in i evigheten. Därför måste gudstjänsten, enligt Sjögren, vara som den alltid har varit. Ingenting bör ändras.

Innovationer och experimenterande med temamässor har författaren därför inget till övers för. Gudstjänsten skall inte vara ”ett skyltfönster för de anställdas påhittighet”. De som utformar gudstjänsten skall inte gissa vad de vill ha som ändå inte kommer dit. En varning utfärdas för att lockas av det som ligger i tiden. Säkrare är det att blicka bakåt. Böner och texter som har fungerat som andlig näring åt kristna i alla tider, gör det också nu, skriver Sjögren. Att tro att vår tid skulle kunna formulera något nytt efter allt klokt som redan har sagts är att sätta sig på höga hästar.

Den som tar sig alltför stora friheter i det kyrkliga livet riskerar också att lämna de riktlinjer som finns formulerade i det så kallade BEM-dokumentet (även kallat Lima-dokumentet) från 1982. Det är en ekumenisk text som Kyrkornas världsråd ställde samman efter att 300 samfund hade enats i frågorna kring dopet, nattvarden och ämbetet (B för *Baptism*, E för *Eucharist* och M för *Ministry*). Författaren framhåller detta dokument som ett rättesnöre.

Det hela kan låta som ett inlägg i kyrkohandboksdebatten. För vem behöver en ny handbok, om allt skall vara som det alltid har varit? Sjögren är överraskande diplomatisk i frågan. Så har han också själv ingått i handbokskommittén. Författaren intygar att han står för hundra procent av den nya kyrkohandboken i dess slutgiltiga form. Däremot är han öppen med att han själv inte kan använda allt. Men allt behövs ändå, därför att församlingar är olika och måste få vara det.

Denna öppenhet i attityd gäller även kyrkomusiken. Sjögren förordar all musik som framförs till Guds ära, men hyser en särskild förkärlek för enkelheten i gregorianiken, vars syfte är att bära fram Ordet mer än att vara musik.

Kyrkans musik har nämligen till uppgift att manifestera Guds närvaro. Sjögren talar till och med om musiken som något sakramentalt, något som förverkligar frälsningens mysterium. Kyrkomusiken får därför aldrig fungera som underhållning eller vara inspelad.

Författaren uppehåller sig vid söndagens huvudgudstjänst, som i den högkyrkliga traditionen är högmässan. Men övriga gudstjänster då? Här hade jag önskat att en fortsatt diskussion tog vid. Gudstjänstbesökare är nämligen inte bara den som går till kyrkan på söndagarna, utan även den som närvarar vid en kyrklig handling. Dop, vigslar och begravningar förrättas i gudstjänster och är inga privata ceremonier. Genom att läsa Sjögrens bok förstår man varför det kan krocka när dopfamiljen, vigselparet eller sorgehuset önskar musiken till *Star Wars* eller *Ronja rövardotter*. Det blir svårt att försvara profana eller privat färgade inslag om man betraktar gudstjänsten som den världsvida kyrkans kontinuerliga lovsång till Gud. Boken hade förtjänat ett vidgat perspektiv av detta förhållningssätt. Då hade *Kyrkan lovsjunger* blivit angelägen för en större läsekrets.

Martina Björk

KYRKAN LOVSJUNGER
EN BOK OM GUDSTJÄNSTENS OCH MUSIKENS TEOLOGI
CARL SJÖGREN
Artos & Norma

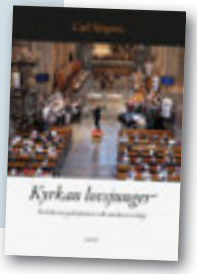

Brittiskt fartyg i Natoövning 2007.
FOTO: JOHAN LUNDAHL/COMBAT CAMERA/FÖRSVARSMAKTEN

Hoppfullt om Nato

SÄKERHETSPOLITIK

I april firade Nato sitt 70-årsjubileum. Lagom till dess utkom Ann-Sofie Dahls *Nato. Historien om en försvarsallians i förändring*, en gedigen bok i det behändiga formatet på drygt 200 sidor. Dahl är väl lämpad att skriva om försvarsalliansen, hon har under flera decennier publicerat böcker och artiklar om utrikes- och säkerhetspolitik. Bland hennes tidigare verk kan nämnas *Den moraliska stormakten. En studie av socialdemokratins internationella aktivism* (1991), *Svenskarna och Nato* (1999) och *Den enda supermakten. Amerikansk utrikespolitik under två decennier* (2010).

Hennes nya bok är inte någon regelrätt skildring av Natos historia. De fyra första decennierna – kallakrigsepoken 1949–89 – avhandlas snabbt. Merparten handlar om tiden efter kommunismens fall. Sedan Sovjetunionen och Warszawapakten hade upplösts kunde Natos existensberättigande ifrågasättas. Men det skulle visa sig att organisationen hade angelägna uppgifter också framöver.

Under 1990-talet utbröt krig i det sönderfallande Jugoslavien. Omvärlden var till en början handfallen. George Bush d ä hade engagerat sig starkt i Tysklands återförening och Kuwaitkriget, och fått kritik för att försumma de inhemska problemen. Han förlorade presidentvalet 1992 mot Bill Clinton, som lovade att prioritera inrikespolitiken. Men på sommaren 1995 utförde bosnienserber massakern i Srebrenica. Snart därefter inledde Nato sin första militära insats någonsin, mot serbiska mål i Bosnien och Hercegovina. Mer omfattande var interventionen i Kosovo 1999, som stoppade Slobodan Milosevics etniska rensning.

Clintons efterträdare George W Bush gick till val på en närmast isolationistisk politik men ändrade inriktning efter terrordåden den 11 september 2001. USA invaderade Afghanistan i samarbete med Storbritannien, men utan att involvera Nato. Alliansen kom dock att engagera sig i Afghanistan när USA behövde avlastning i samband med Irakkriget 2003.

Dahl skriver utförligt om de senaste årens händelser; Rysslands annektering av Krim, den farliga utvecklingen i Natolandet Turkiet, Donald Trumps seger i det amerikanska presidentvalet och brexit. Hoten från Trump, brexit och Le Pen i Frankrike fick Anne Applebaum att i en kolumn 2016 fråga om vi nu ser slutet för västvärlden: ”We are two or three bad elections away from the end of NATO, the end of the European Union and maybe the end of the liberal world order as we know it.”

Ann-Sofie Dahl är dock optimistisk när det gäller det transatlantiska samarbetet. Hon understryker att Nato har upplevt många kriser tidigare. Bokens huvudtes – som framgår redan av dess undertitel – är att Nato är en flexibel organisation, som alltid har förmått att anpassa sig efter nya förhållanden. Dahl skriver: ”Snarare än en studie i kriser är Nato således en studie i överlevnad. Nato lär överleva även Donald Trumps tid i Vita huset, Putins i hans vita hus, hybridkrig, IS, cyberhot och ryska och andra försök att splittra dess gemenskap och ödelägga den fred och säkerhet som alliansen upprätthållit för sina medlemmar – och för många därutöver – under nu sju decennier.”

David Andersson

NATO
HISTORIEN OM EN FÖRSVARSALLIANS I FÖRÄNDRING
ANN-SOFIE DAHL
Historiska media

RECENSIONER

Margareta Melén *normbildar sig;* ***Jonas Elvander*** *reder ut begrepp;* ***Håkan Lindgren*** *badar i data;* ***Göran Frankel*** *vänder åter till Indien;* ***Martin Lagerholm*** *går på bio i dåligt sällskap;* ***Bengt G Nilsson*** *minns militära misslyckanden;* ***Karin Henriksson*** *följer ett imperieprojekt;* ***Håkan Arvidsson*** *väger upplysning mot tradition;* ***Johannes Rex*** *tänker som en kejsare;* ***Jojje Olsson*** *går in i brandväggen;* ***Ylva Herholz*** *värnar om jobben.*

En viss amerikansk president: desinformationen flödar fritt.
FOTO: SCOTT OLSON/GETTY IMAGES

En ocean av nonsens

Orwell fruktade censuren medan Huxley varnade för ett överflöd av desinformation, och det är i den senares nya sköna värld vi nu lever. Margareta Melén försöker rädda sanningen undan drunkningsdöden.

SAMHÄLLE

Ett berömt allegoriskt stick av Francisco Goya bär titeln ”Murió la verdad” – ”Sanningen har dött”. Att just det sticket pryder frontespisen till den japansk-amerikanska litteraturkritikern Michiko Kakutanis uppmärksammade bok *The Death of Truth* (Sanningens död) är förstås inte en slump. Boken publicerades i somras, mindre än ett år efter att Kakutani trätt tillbaka som *New York Times* lika fruktade som oomtvistliga litterära auktoritet. Under sina nära 40 år på den positionen hann hon med att få Pulitzerpriset 1998 för sin ”orädda och auktoritativa journalistik”, hjälpa fram författare som Zadie Smith, David Foster Wallace och George Saunders och bli innerligt avskydd av författare som Norman Mailer, Gore Vidal och Jonathan Franzén, som samtliga drabbades av hennes osvikliga förmåga att formulera sig med kirurgisk precision och sårande träffsäkerhet. Inte överraskande hörde Mailer till dem som försökte ge igen. Han kallade henne en ”kamikaze-kvinna”.

Kakutanis bok, som faktiskt är hennes första, är tillägnad världens nyhetsjournalister och utgör en passionerad och mörkt sardonisk uppgörelse med en samtid präglad av en toxisk politisk polarisering, en epidemi av falska nyheter och ett växande populistiskt förakt för bevis, logik, förnuft och alla former av expertis. Det här är attityder som, skriver hon inledningsvis, under årens lopp har skapat ”det perfekta ekosystemet för att Veritas, Sanningens gudinna, skulle kunna insjukna i en dödlig sjukdom.

På Goyas stick är Veritas en ung kvinna som klädd i vitt och med bara bröst ligger utsträckt på ett golv badande i ljus. I den skumt belysta bakgrunden ser man en grupp dominikanmunkar och andra företrädare för prästerskapet som, anför- ››

da av en biskop, gör sig redo att med hackor och spadar i högsta hugg begrava denna synnerligen misshagliga och farliga varelse som utgör ett så allvarligt hot mot traditioner och nedärvda privilegier. Till höger på Goyas skildring syns en annan ung kvinna, en symbol för den tystade och manipulerade Rättvisan, sitta och gråta otröstligt över Sanningens död.

Sticket som kom till under perioden 1814–15 är en glödande kritisk kommentar till hur Ferdinand VII brutalt krossade den spanska konstitutionen av 1812, som då var en av världens mest frisinnade i sin genre. Samtidigt är den allegoriska intrigen så allmängiltig att den lätt kan överföras till en annan tid och en annan politisk och kulturell kontext. Så till exempel kan Sanningens dödgrävare på Goyas stick representera våra dagars ryska nättroll, som från sina fabriker pumpar ut lögner och falska nyheter i industriella volymer.

Francisco Goya: Sanningen har dött. FOTO: ALAMY

Någon av de avbildade skulle till och med kunna föreställa en viss amerikansk president från vars mun och Twitterkonto desinformationen flödar fritt. Med några snabba uddvassa drag beskriver Kakutani Trump som en skapelse hämtad direkt från en manisk karikatyrtecknares bisarra persongalleri, en dietcolapimplande hybrid mellan en monstruöst makthungrig Kung Ubu, den hånande kasperdockan Triumph the Insult Comic Dog och en av Molières kasserade rollfigurer. Samtidigt varnar hon för att de mer clownartade aspekterna av presidentens framtoning kan göra oss blinda för de fatala konsekvenserna av hans politiska uppförandekodex, liksom för ”de sårbarheter som han har avslöjat i våra institutioner och digitala kommunikationer”.

Under senare tid har det också gjorts jämförelser mellan USA under Trump och det gamla Roms sista dagar. Det ogillas delvis av den ansedda klassicisten Mary Beard, som också har gjort sig känd för sitt speciella sätt att hantera nättroll – ”aggressiv artighet” kallar hon det. Hon kan inte komma på någon kejsare som Donald Trump påminner om, säger hon i en intervju i *Times* (17/9 2018). Däremot menar hon att antikens Rom kan hjälpa oss att analysera hur en autokratisk regim fungerar i en annan värld än vår egen och att förstå innebörden av att en populistisk politiker är kapabel att hoppa jämfota över den politiska strukturen och kommunicera direkt med folket. Som krigsherren Caesar gjorde på sin tid som kejsare in spe – ju mer skandalös han var och ju fler friheter han tog sig, desto populärare blev han – och som Trump gör i vår tid med sitt tweetande i tredje person singularis. ”Trump är förstås ett troll – både till temperament och av vana”, fastslår Kakutani.

”Sanningens dödgrävare kan representera våra dagars ryska nättroll, som från sina fabriker pumpar ut lögner och falska nyheter i industriella volymer.”

Även efter sitt tillträde som president har han fortsatt ”att trolla individer och institutioner, tweeta och retweeta förolämpningar, falska nyheter och försåtliga insinuationer”. Det handlar dock inte så mycket om Trump som person som om Trump som ett av de mest fullödiga uttrycken för en betydligt bredare samhällelig dynamik. De bakomliggande orsakerna till att han valdes kommer knappast att försvinna med hans sorti från scenen.

Som ett värn mot allt som förkväver sanningen i postsanningens era frambesvärjer Kakutani minnen, reflektioner och insikter från ett helt livs läsning; hon mobiliserar en hel armé av författare som, ibland från helt andra och predigitala tidsperspektiv, lyckas ringa in vår tids stora digitala dilemman och det hot mot demokratin som de ytterst utgör. Så citerar hon Hannah Arendt som i *The Origins of Totalitarianism* från 1951 framhåller att den idealiske undersåten för en totalitär regim inte, som man kanske skulle kunna tro, är en övertygad nazist eller kommunist, utan de medborgare för vilka skillnaden mellan fakta och fiktion, sant och falskt, inte längre har någon mening. Värt att notera är att Arendts bok tillsammans med Orwells klassiska dystopi *1984* seglade högt upp på de amerikanska bästsäljarlistorna samma månad som Trump svors in.

Som Kakutani påpekar är det verkligt skrämmande med Arendts ord att de för en nutida läsare i allt mindre grad verkar vara en rapport från ett annat århundrade än ”en kuslig spegelbild av det politiska och kulturella landskap som vi bebor idag”. Ekonomisk osäkerhet och växande inkomstklyftor i efterdyningarna av finanskrisen 2007–2008, liksom de stora sociala och kulturella förändringar som globaliseringen och en lavinartad teknologisk utveckling fört med sig, hör till orsakerna. Men Kakutani försöker också spåra dem i ett helt annat slags grobädd – den multidisciplinära och ständigt omdebatterade postmodernismen som nådde sin kulmen inom kritisk teori,

filosofi och litteratur under 1970- och 80-talen med sådana, ibland motvilliga, frontfigurer som Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard och Richard Rorty.

Riktningen förknippas bland annat med förnekandet av fasta värden och etablerade sanningar (alla sanningar är partiska, det finns bara olika perspektiv). Nu hör inte Kakutani till de ganska talrika kommentatorer som vill skylla ”all den fritt svävande nihilism som är i omlopp” på postmodernismens idéer. Tvärtom menar hon att riktningens filosofiska skepticism i visst avseende har fungerat som ett nödvändigt korrektiv till nedärvda och ensidigt västerländska perspektiv och tankegångar, och att den inom inte minst estetiska verksamhetsområden har varit en frigörande kraft som resulterat i en rad innovativa prestationer.

Det hindrar inte, resonerar hon vidare, att ”vissa naturliga följder” av postmodernisternas tänkande har sökt sig fram till populärkulturen och anammats av exempelvis president Trumps försvarare ”som vill använda deras relativistiska argument för att ursäkta hans lögner, och av högeranhängare som vill ifrågasätta evolutionen eller förneka realiteten av klimatförändringar eller lansera alternativa fakta”. Hon pekar också på det ironiska i att den populistiska högern har övertagit en del av de tankegångar ”som under decennier varit associerade med vänstern och med just de cirklar i den akademiska eliten som Trump och kompani hånar”.

Men språket som en spegling av den allmänna politiska atmosfären och som ett maktmedel framgår med större skärpa när Kakutani argumenterar med hjälp av sina litterära följeslagare. I ett tidssammanhang djupt präglat av ett inte alltför avlägset 1900-tal fyllt av krossade illusioner och sönderslitande globala konflikter, betonar George Orwell i essän ”Politics and the English Language” från 1946 hur viktigt det är att inse att ”om tanken korrumperar språket, så kan språket också korrumpera tanken”. För Orwell är följaktligen ”politiskt kaos förbundet med språkets förfall”, en upplösningsprocess som separerar orden från deras mening och skapar en klyfta mellan vad en politisk ledare säger och vad han eller hon egentligen menar.

Det är den processen, hävdar Kakutani, som ligger bakom ett uttalande inför den församlade pressen av en av Trumps tidigare kampanjledare som påstod att det besvärliga med medier är att ”ni tog allting som Donald Trump sa så bokstavligt. Det gjorde inte det amerikanska folket.” Men det handlar inte bara om en skilsmässa mellan ord och mening, utan om att använda ord i en diametralt motsatt betydelse än den vedertagna och vända ut och in på dem som Trump och kretsen kring honom gör när de använder termen ”fake news” för att misstänkliggöra all journalistik som inte stryker presidenten medhårs. Den typen av språklig manipulering och maktutövning är som sagt inget nytt – det har förekommit i alla tider inte minst under 1900-talets auktoritära regimer – det nya är att det i våra dagars sociala medier har funnit ett uttrycksmedel av aldrig tidigare skådad genomslagskraft.

”Med några snabba uddvassa drag beskriver Kakutani Trump som en skapelse hämtad direkt från en manisk karikatyrtecknares bisarra persongalleri.”

Kakutani ser på internet på ungefär samma sätt som hon ser på postmodernistisk kunskapssyn – som ett synnerligen tveeggat svärd: ”Samma webb som demokratiserade informationen, tvingade (några) regeringar att bli mer transparenta, och gjorde det möjligt för alla från politiska dissidenter till vetenskapsmän och läkare att komma i kontakt med varandra – denna samma webb […] kan exploateras av mindre nogräknade aktörer för att sprida vilseledande information, grymhet och fördomar.”

Samma tanke om det tveeggade nätet har fångats i en formulering av den amerikanske författaren Clay A Johnson i hans bok *Information till döds* (2012) där han skriver att ”Internet är den enskilt största källan till okunnighet som mänskligheten någonsin frambringat, men också den enskilt största elimineraren av samma okunskap”. De sociala mediernas roll i olika sätt att försöka påverka opinionen och valutgångar (exempelvis brexit och det amerikanska presidentvalet) genom att sprida falska nyheter, skapa falska konton och köpa information om användare, pekar på problem som visar att internet har lämnat sin första idealistiskt visionära barndom långt bakom sig. Det behöver man inte vara en svartmålande och bakåtsträvande teknikfiende för att konstatera (och det är heller inte digitaliseringen som är fienden).

Komplexa och sammanflätade problem som inskränkningen av nätneutraliteten (principen att allt slags data och information ska färdas på lika villkor på nätet), den epidemiska spridningen av desinformation och webbens tilltagande polarisering blir inte mindre allvarliga av att vi vanliga internetanvändare är så ››

Triumph the Insult Comic Dog: hånfull.
FOTO: JASON LAVERIS/GETTY IMAGES

vana vid att stora digitala plattformar som Facebook, Twitter och Google manipuleras att vi, som World Wide Webskaparen Tim Berners-Lee påpekade i en intervju i *The Guardian* (15/11 2017) ”helt enkelt tror att det är så internet fungerar”. Det borde i alla fall inte fungera så, menar Berners-Lee. Istället för att acceptera status quo måste vi börja fundera på möjligheter att vända på en illavarslande utveckling som ytterst utgör ett hot mot demokratin.

Det verkligt unika med vår relation till information idag är inte, som man kanske skulle kunna tro, överflödet på information, utan att vi för första gången i mänsklighetens historia upplever en informationsvärld utan filter. Redan 1985 gjorde medieteoretikern Neil Postman i sin omdiskuterade bok *Underhållning till döds* en slående jämförelse mellan 1900-talets mest berömda framtidsromaner, Orwells *1984* och Aldous Huxleys *Du nya sköna värld:* ”Orwell fruktade dem som skulle beröva oss information. Huxley fruktade dem som skulle ge oss så mycket information att vi blev passiviserade och självupptagna. Orwell fruktade att sanningen skulle döljas för oss. Huxley fruktade att sanningen skulle dränkas i ett hav av irrelevant information.”

För Postman var det Huxleys vision från tidigt 1930-tal som bäst stämde överens med utmaningarna i det slutande 1990-talets medielandskap. Och det är också Huxley som med förvånansvärd precision lyckas belysa den digitala erans stora predikament. För inte så länge sedan fungerade vissa yrkesgrupper som lärare, publicister, bibliotekarier och akademisk expertis som filter och stod för en viss sållning av informationsflödet. På nätet finns det ingen sådan länk mellan oss och sanningen som dock inte är död utan finns där ute någonstans. Men vi är i stor utsträckning hänvisade till oss själva för att finna den i en värld där kunskap inte längre är en lång sträcka att tillryggalägga mellan A och Ö, utan en resurs som till stor del är nätverkskommunicerad och lever någonstans i den täta och tilltrasslade webbvegetation som vuxit upp runtomkring den.

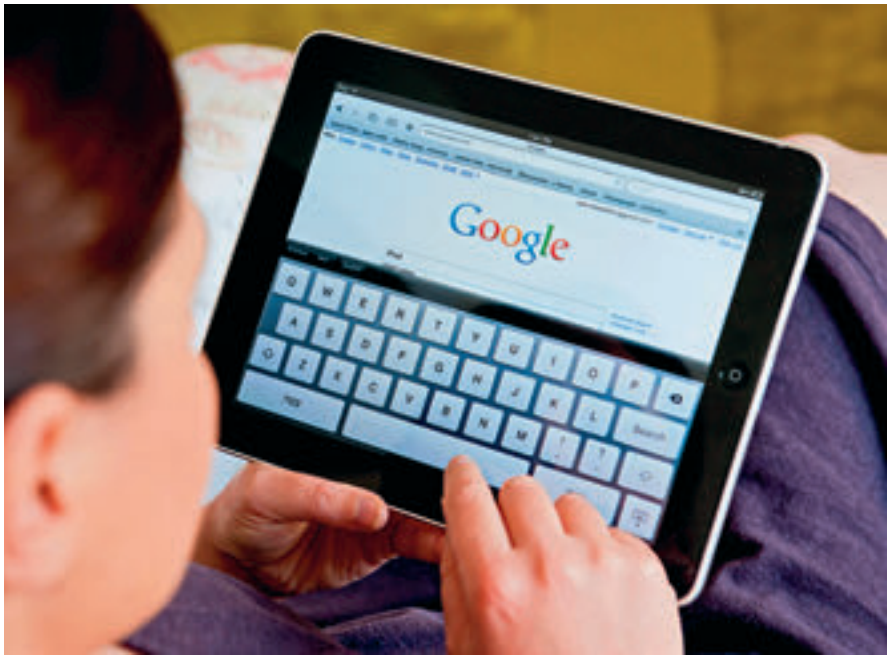

Nätsökande: vem har kontrollen över informationen? FOTO: ALAMY

Rent tekniskt är internet med sitt vildvuxet länkade kaos förvånansvärt lätt att lära sig manövrera. ”Hur svårt kan det vara att söka på internet?” var också den retoriska fråga jag för inte så länge sedan fick som svar i en mindre undersökning av studenters inställning till undervisning i informationssökning. Det är sant att det är lättare än någonsin att söka information och få tiotusentals träffar på våra sökfrågor. Samtidigt är det svårare än någonsin att uppnå det som de flesta av oss faktiskt vill ha ut av vårt letande på nätet: ett rimligt antal sökträffar baserade på relevanta och trovärdiga källor.

Ett första steg mot ett bättre organiserat internet vore att börja fråga oss vem som har övertagit kontrollen över informationen när de traditionella filtren spelat ut sin roll. Det är i varje fall inte vi själva. Idag är det, som Johnson påpekar i *Information till döds*, programmerarna och utvecklarna som ”formar den lins som vi ser igenom när vi söker efter information”. Det är bara det att de bästa hjärnorna bland dem är helt fokuserade på att hitta smarta sätt att få oss att klicka på annonser. Kulturjournalisten Andreas Ekström, som i flera år tagit upp den digitala revolutionens verkningar till diskussion, för ett liknande resonemang i sin senaste och nyligen utkomna bok som handlar just om *Att hitta*. ”Vad som händer nu”, skriver han där, ”är att ingenjörer, tekniker och uppfinnare skriver program på måndag och distribuerar det globalt på tisdag.” Därmed finns det inte längre någon möjlighet för sakkunskapen att bidra med erfarenhet och kunskaper. Och här rör det sig om ”en historisk maktförskjutning som inte lämpar sig för jämförelser med andra tekniska landvinningar”.

Till detta kan läggas hotet mot nätneutraliteten, ”utförsäljningen av den digitala allmännyttan” som Ekström kallar det, som om det inte avvärjs kommer att ge vissa kapitalstarka aktörer förköpsrätt på nätet. ”Då är det”, som Ekström påpekar, ”inte upp till oss själva vilken information vi hittar.” Den stora frågan är om vi bryr oss om att demokratiseringen av informationen håller på att omvandlas till en illusion.

Bara var tjugonde googling leder till att vi klickar oss vidare från de tio första sökresultaten. På det hela taget verkar vi alltså rätt nöjda med status quo och med att programmerarna och utvecklarna skriver kod och tänker åt oss. Som det är nu håller internet på att skapa en ny sorts okunnighet som inte beror på brist på information utan på en bekymmerslös konsumtion av uppenbart felaktig eller vilseledande information.

Ekström talar i sammanhanget om uppkomsten av ”en ny sorts kulturkonsument”, en ”som inte tänker befatta sig med det som inte stämmer överens med de förutfattade meningarna” och ”som i informationens gyllene epok förstår mindre om information än generationen före, inte mer”. Det är som vi har trott och fortfarande tror att själva tillgången till teknologin och oöverskådliga mängder information via ett brett spektrum av mediekanaler skulle skapa mer informerade användare. I en nyligen publicerad granskning av hur eleverna i 30 skolor i årskurs 7–9 undervisades i informationssökning och källkritik inom ämnena svenska och samhällskunskap, pekar Skolinspektionen på allvarliga brister, inte minst när det gäller digitala källor. Bland annat visade det sig att ”två av tre skolor inte haft någon undervisning i hur sökmotorer sorterar och hur de leder läsaren till viss information” och att det på tre av fyra skolor inte fanns

någon undervisning som behandlade kritisk granskning av rörliga bilder.

Men vi föds inte med färdigheter som att tolka och värdera, göra urval och sätta in i sammanhang – vare sig det rör sig om digitala medier eller andra kanaler – utan vi tillägnar oss dem genom tid, träning och erfarenhet. Från forskarhåll, såväl nationellt som internationellt, hävdas sedan decennier att ”informationskompetens” – i Sverige den vedertagna termen för engelskans ”information literacy” – är en sociopolitisk kompetens i paritet med att kunna läsa och skriva. I dagens skiftande och expanderande medielandskap används det Unescolanserade paraplybegreppet medie- och informationskunnighet (MIK) som en mer heltäckande term för ett centralt kunskapsområde av stor samhällelig betydelse.

Flera europeiska länder – Finland, Frankrike, Irland brukar nämnas som förebilder – har också dragit konsekvensen av detta genom att arbeta fram nationella politiska ramverk för att hantera de stora folkbildnings- och utbildningsfrågor som digitaliseringen för med sig. I augusti publicerade svenska mediespecialister kunskapsöversikten *Medie- och informationskunnighet i den digitala tidsåldern – en demokratifråga* där det påtalas att ”Sverige förhållit sig *avvaktande till EU:s beslut och rekommendationer* på området och har varit relativt inaktivt – eller frånvarande – i de organ som har MIK på dagordningen”. En föga framsynt hållning med tanke på att det är på den typen av arenor som internationella förhandlingar och överenskommelser rörande ett bättre organiserat internet kommer att äga rum.

Sverige var länge världsledande ifråga om införandet av ny teknik i samhället och på sätt och vis har vi kvar den positionen. Av en ny rapport från OECD om medlemsländernas digitalisering framgår att vi efter Sydkorea använder näst mest mobildata och har flest uppkopplade prylar i hela OECD. Vi är med andra ord världsbäst på att trycka på elektroniska knappar. Baksidan av medaljen, som rapporten dock inte säger något om, är att vi saknar både problem-insikt och nationellt handlande i fråga om formaliserad utbildning i medie- och informationskunnighet. En starkt bidragande orsak är just den stora fokuseringen på teknik. Såväl i den digitala samtiden som i den digitala framtiden kommer MIK som kunskapsområde att vara det instrument som alla kunskapssamhällen in spe har till sitt förfogande för att bygga broar mellan klassisk bildning och det nya medielandskapet.

Ett avgörande inslag i arbetet för att motverka digitaliseringens negativa aspekter är, som Ekström påpekar, en långsiktig normbildning, men också en institutionaliserad utbildning av internetanvändare som i likhet med de personer som Ekström samtalar med i sin bok tar sitt eget letande på fullaste allvar och som med tiden kommer att veta mer om information än föregående generationer. En lösning som har diskuterats alltmer under senare år är att utbilda oss alla till programmerare och på så sätt göra makten över informationen kollektiv.

Men, som Ekström också påpekar, är det knappast rimligt att det ska vara ”nödvändigt med teknisk specialisering för att vara en likvärdig och fullvärdig aktör i en demokrati”. I själva verket är det ungefär lika befängt och orealistiskt som när Google föreslog att korrekta och väl informerade aktörer på nätet skulle börja ägna all sin tid åt att massproducera sig för att överrösta alla skränfockar och dygnetruntjobbande fabrikanter av falska nyheter och konspirationsteorier. Däremot pekar Ekström på en annan möjlighet att vända en negativ trend – ett närmande mellan teknik och humaniora, och han är långt ifrån ensam om att propagera för det.

Med sin bakgrund som elektroingenjör skriver Walter Isacsson i sin bok (2015) att det är i korsningen mellan dessa båda vetenskapskulturer som ”nästan all kreativitet kommer att utspela sig i den digitala tidsåldern”. Det betyder som sagt inte, för att hårdra det, att poeten ska lära sig programmera och vice versa. Men om vi vill att internet ska förändras till det bättre kan vi inte fortsätta på den inslagna vägen och överlämna all kontroll åt ingenjörerna. Faktum är att majoriteten av dem som bidragit på ett avgörande sätt till den teknologiska utvecklingen de senaste 300 åren är hjärnor som i sitt tänkande förmådde kombinera humaniora med naturvetenskap/teknik. Från Ada Lovelace och George Boole via Claude Shannon till Steve Jobs har vi att göra med sådana gränsöverskridare som insåg att den mänskliga existensen är fylld av frågor som inte går att besvara binärt, med 1 eller 0, ja eller nej, sant eller falskt.

Man kan ta sig an dagens stora digitala dilemman på olika sätt. Kakutani tecknar med säker hand den litterära, historiska och politiska bakgrunden och betonar avslutningsvis att ”det är avgörande att medborgare revolterar mot den blandning av cynism och uppgivenhet som autokrater och makthungriga politiker förlitar sig på för att bryta ned allt motstånd”. Ekström konkretiserar problemen och påminner oss om att det bakom våra söktjänsters algoritmer finns mänskliga värderingar som inga koder helt kan rå på. Och det är kanske i insikten om den mänskliga faktorn bakom teknologin som det finns anledning till en försiktig optimism.

Berners-Lee, som beskriver sig som en optimist, ”men en optimist som står på toppen av ett berg med en svår storm vinande i ansiktet”, menar i alla fall att det inte är för sent att vända på utvecklingen ”förutsatt att folk utmanar status quo”. Sociala medier är skapade av människor och om ”de inte tjänar mänskligheten, kan och bör de förändras”. Studier rörande digitaliseringens konsekvenser bidrar med ytterligare konkretisering, och det underlag som krävs för politisk handling. Men från vilket håll man än närmar sig så handlar frågan om vilket internet vi vill ha ytterst om, som det står i ovan nämnda kunskapsöversikt, ”vilken sorts samhälle vill vi ha, vems medier, vems frihet är det vi talar om?”

Margareta Melén

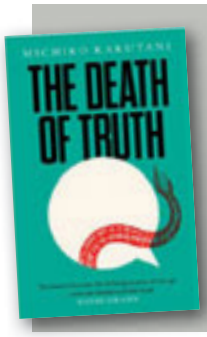

THE DEATH OF TRUTH
MICHIKO KAKUTANI
William Collins 2018

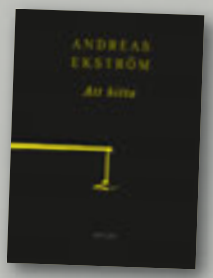

ATT HITTA
ANDREAS EKSTRÖM
Weyler 2018

MEDIE- OCH INFORMATIONSKUNNIGHET I DEN DIGITALA TIDSÅLDERN
EN DEMOKRATIFRÅGA
RED. ULLA CARLSSON
Nordicom 2018

Dagens EU: nyliberal problemlösning?
FOTO: ALAMY

Ropen på regelverk

IDÉHISTORIA

Vissa ords förmåga att definiera en hel epok bekräftas ofta av det faktum att ingen riktigt vet vad de betyder. I vår tid är det epokdefinierande ordet utan tvekan nyliberalism. Från att ha utgjort en etikett på en obskyr grupp liberala tänkare kring andra världskriget har det de senaste decennierna blivit ett politiskt skällsord som förklarar vad som är roten till i princip alla världens problem för dem som inte anser att allt är invandrarnas fel. Denna urvattning av ordets innebörd har i sin tur fått vissa kritiker att hävda att fenomenet som det beskriver överhuvudtaget inte existerar. Man skulle kunna tro att en sådan situation innebär att potentialen hos nyliberalismen som förklaringsmodell därmed är ifrågasatt. Icke så. I själva verket är nyliberalism ett av de mer levande forskningsfälten inom humaniora, där ständigt nya trådar och alternativa genealogier grävs fram. Ett av de senaste bidragen till denna litteratur är *Globalists. The End of Empire and the Birth of Neoliberalism* av den amerikanske historikern Quinn Slobodian.

Det råder mer eller mindre konsensus om när begreppet ”nyliberalism” myntades, nämligen vid Walter Lippmannkollokviet i Paris i augusti 1938. Enligt den gängse historieskrivningen uppstod nyliberalismen som en reaktion på den socialistiska vågen under 1930-talet och efter andra världskriget då i princip hela den utvecklade världen styrdes enligt antingen en kommunistisk eller en socialdemokratiskt keynesiansk modell. Vissa framhåller den tidiga tyska ordoliberala skolans betydelse med företrädare som Walter Eucken, Wilhelm Röpke och Alexander Rüstow, medan andra menar att den österrikiska skolan kring Ludwig von Mises och Freidrich Hayek är den centrala, medan ytterligare andra fokuserar på Chicagoskolan runt Milton Friedman. De flesta är dock överens om att det var hotet om ökad statlig inblandning i ekonomin som var den gemensamma fienden för alla dessa tänkare och skolor. Slobodian gör dock något så ovanligt som att presentera en alternativ förklaring till nyliberalismens uppkomst.

Som undertiteln antyder är det en annan global dynamik som står i centrum, nämligen de gamla europeiska imperiernas upplösning. Efter första världskriget och upplösningen av de österrikiska, ryska, tyska och osmanska imperierna hade antalet stater i Europa ökat explosionsartat. För den lilla rumphuggna österrikiska staten där ekonomerna Ludwig von Mises och Friedrich Hayek var verksamma var det en helt ny situation. Protektionism och höga tullar som var legio vid denna tid innebar att de nya små och handelsberoende staterna var ekonomiskt sårbara. För von Mises och Hayek blev det därför uppenbart att den nya världsordningen krävde en mer integrerad ekonomi i vilken varor och kapital kunde flöda fritt över nationsgränserna. För att detta skulle uppnås krävdes dock ett internationellt förankrat regelverk. Eller som Röpke smidigt sammanfattade den nyliberala uppfattningen: ”If we desire a free market, the framework of conditions, rules and institutions must be all the stronger and more inflexible. Laissez-faire yes, but within a framework laid down by a permanent and clear-sighted market police.”

Slobodian tillstår dock att den stora depressionen hade en avgörande betydelse eftersom den ledde till att den gamla laissez-faire-doktrinen ifrågasattes, inte bara på vänsterkanten utan även bland liberalerna själva. 1800-talsliberalismen kritiserades för att ha gett upphov till en situation där statliga lösningar på ekonomiska problem började framstå som önskvärda inom stora delar av väljarkåren. För att råda bot på det och rädda det liberala ekonomiska systemet krävdes ett ramverk av regler som skyddade ekonomin från klåfingriga politiker. I motsats till den vanliga uppfattningen att nyliberalismen är en rent ekonomisk doktrin visar Slobodian hur de tidiga nyliberalerna i den ordoliberala och österrikiska skolan av denna anledning främst var intresserade av juridik.

I debatterna mellan socialistiska och liberala ekonomer som ägde rum under 1930-talet hävdade nyliberaler som Hayek, bland annat i bästsäljaren *The Road to Serfdom*, att en ekonomi inte kan planeras centralt eftersom ingen enskild individ eller grupp kan förutse vilka behov människor kommer att ha i framtiden. Den enda instans som är kapabel att allokera resurser effektivt, hävdade Hayek, är marknaden själv, via den information som prissignalerna skickar. Tanken att det är omöjligt att veta något fullständigt om ekonomin var startpunkten för den nyliberala rörelsens strävan efter en global federal ordning som inskränkte

staternas möjlighet att diktera villkoren för sina egna ekonomier. Denna strävan fick nytt bränsle av avkoloniseringen av de europeiska koloniala imperierna efter andra världskriget.

För nyliberalerna hade imperierna paradoxalt nog fyllt den viktiga funktionen att balansera de politiska och ekonomiska krafterna som den moderna ordningen vilade på: *imperium* och *dominium*, politisk makt och privat äganderätt. När tredje världen plötsligt uppstod, med dess krav på modernisering och ekonomisk rättvisa, hotades denna ordning av de postkoloniala staternas möjlighet att expropriera och nationalisera västerländska företag. Den urgamla liberala rätten till privat egendom var alltså hotad. Nyliberalerna, som nu var samlade i organisationen Mont Pèlerin-sällskapet, diskuterade därför hur ekonomin skulle kunna separeras från politik och kultur genom så kallad ”double government”.

Slobodian har döpt denna del av den nyliberala rörelsen till Genèveskolan. Då en stor del av dem var verksamma vid olika institut i staden som blev centrum för styret av den multilaterala ekonomiska efterkrigsordningen, hade de en perfekt överblick av de institutionella möjligheter som fanns för att driva deras agenda. Rörelsen var dock splittrad i sin syn på de nya institutionerna. Några ansåg att det gryende europeiska integrationsprojektet utgjorde en lovande början med dess garanti för fri rörlighet för varor, tjänster, arbete och kapital, medan andra såg EEC som en onödig byråkratisk svulst med tendenser till socialistisk *dirigisme*.

Orsaken till den nyliberala skepsisen mot EEC var att de tidigare koloniala områdena sögs upp i det nya handelsblocket, medan en yttre tullmur restes mot resten av världen. Samtidigt hävdar Slobodian att EEC, med hjälp av flera jurister ur den nyliberala rörelsen, lyckades uppnå just den typ av kontrollmekanism som man hade efterlyst sedan 1930-talet, nämligen en överstatlig rättsinstans. EEC:s konkurrenskommissionär hade mandat att slå ned på kartteller, monopol och statsstödda industrier, och om en stat inte följde reglerna kunde den dras inför den överstatliga EU-domstolen. Det faktum att europeisk lag alltid trumfar nationell rätt utgör därför ett exempel på ett nyliberalt skydd mot en alltför politiserad ekonomi.

Slobodian går till och med så långt som att hävda att dagens EU är ett perfekt exempel på hur en internationell nyliberal lösning kan se ut. Detta eftersom EU:s konstitutionella arkitektur med bara delvis delegerad makt gör att fullständig politisk suveränitet inte längre existerar på någon nivå: varken det enskilda medlemslandet eller EU-kommissionen har makt att diktera den ekonomiska politiken annat än i marginalen. Det faktum att varje europeisk medborgare dessutom har rätt att överklaga ett nationellt beslut till EU-domstolen gör att individen är skyddad från den egna statens politiska makt. Återstår endast för kommissionen att upprätthålla respekten för konkurrenslagstiftningen och den privata äganderätten, och för medlemsländerna att foga sig. Det är ett starkt argument. Men med tanke på de handelshinder som fortfarande existerar, den ökänt subventionerade jordbrukspolitiken och den sociala lagstiftning som trots allt finns, kan man dock ändå fråga sig hur nöjda Hayek, von Mises, Friedman och de andra faktiskt hade varit med unionen som den ser ut idag.

För EEC-skeptikerna inom rörelsen blev istället det nya handelsavtalet Gatt den institution genom vilken de nyliberala idéerna om en ekonomisk världsfederation bäst kunde uppnås. De undantag som gjordes i Gattfördraget för underutvecklade länder så att de kunde skydda sina unga marknader stack dock i ögonen på nyliberalerna som såg det som ett tecken på världsordningens förfall att vissa länder gavs rätt att inte följa regelverket. Slobodian visar hur flera av Genèveskolans medlemmar spelade en nyckelroll i reformeringen av Gatt till vad som på 1990-talet blev den mycket striktare världshandelsorganisationen WTO. Det uttryckliga målet var att lyfta upp den princip som gällde i EU på global nivå och skapa en global motsvarighet till EU-domstolen i en WTO:s internationella tvistlösningsdomstol.

”Den stora depressionen hade en avgörande betydelse eftersom den ledde till att den gamla laissez-faire-doktrinen ifrågasattes.”

När antiglobaliseringsvågen kulminerade med kravallerna i Seattle 1999 hamnade dock den nya institutionen som dittills varit i princip ”osynlig” i legitimitetskris, bara några år efter att den hade relanserats. För att komma ur knipan mobiliserade man samma diskurs om mänskliga rättigheter som användes av globaliseringskritikerna, men inympade den med ett annat budskap: istället för den mänskliga rättigheten att leva ett tryggt ekonomiskt liv åsyftades människans naturliga rättighet att utan hinder bedriva handel. Idag är denna rättighet återigen ifrågasatt, men paradoxalt nog av de länder vars handelselit har tjänat mest på den.

Globalists täcker in ett stort sjok av 1900-talets historia och intrycket är ofta att Slobodian gapar efter väl mycket på en och samma gång. Men det övergripande argumentet är icke desto mindre övertygande: att den nyliberala skolans mål inte var att liberalisera ekonomin, utan att låsa in den i ett rättsligt internationellt ramverk så att den kunde fredas från politiska ingrepp. Slobodians förtjänst är att han ständigt visar hur den nyliberala idén om ekonomin ständigt kommer i konflikt med det demokratiska styrelseskicket, vare sig det rör sig om socialistiska väljares åsikter eller avkoloniserade folks nyvunna rätt att rösta mot Västerlandets intressen. Det är ett viktigt bidrag till historien om en ideologi som utgör långt mycket mer än bara en preferens för marknadslösningar eller ett invektiv mot en urspårad modernitet, beroende på vem man frågar.

Depressionen: staten blev önskvärd.
FOTO: ALAMY

Jonas Elvander

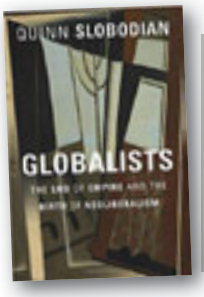

GLOBALISTS
THE END OF EMPIRE AND THE BIRTH OF NEOLIBERALISM
QUINN SLOBODIAN
Harvard University Press 2018

Facebook: våra data skapar deras miljardvinster. FOTO: ALAMY

Digital sopsortering

SAMHÄLLE

Ett vanligt passagerarplan, som Boeing 737, kan generera 240 terabyte data under en flygning. Det är fem gånger så mycket som Hubbleteleskopet har samlat in under 20 år. Föreställ dig att dessa data syntes som ett utsläpp, som ett moln av partiklar och avgaser som följde flygplanet, och det skulle bli ännu tydligare att informationsåldern håller på att övergå i något som liknar datasopornas tidsålder.

Multiplicera dessa datamängder med alla mobiltelefoner, sensorer, appar, swishbetalningar, de uppkopplade prylarna i ett smart hushåll, hela vårt kommande *Internet of things*, och du börjar få en bild av omfattningen. Vilka av dessa data är meningsfulla? För närvarande svarar företag och myndigheter: Allihop! Låt oss samla in ännu mer, bara för att vi kan, låt oss inte tappa bort en enda etta eller nolla. Data fyller världen på ett sätt som påminner om plastfragmenten i haven. Det handlar om information i sådana mängder att det är frågan om det fortfarande är relevant att kalla det information, eller om det borde kallas brus.

Men var inte orolig – det finns en räddning, och den heter *Big data*! Bakom idén om *Big data* ligger föreställningen att vi inte längre behöver överblicka våra datamängder, vi behöver inte förstå vad som är relevant, allt vi behöver göra är att samla in så mycket osorterade data som möjligt och hälla ner dessa som grus i en algoritm. Algoritmerna kommer, helt av sig själva, att hitta guldkornen i gruset, identifiera mönster, riskfaktorer och förbindelser. Vi har ingen aning om hur det går till, en självlärande algoritm drar sina egna slutsatser ur materialet – men hela poängen med *Big data* är att vi inte behöver veta det. Vi kan nöja oss med att lita på algoritmerna. För det gör vi väl? Eller gör vi det bara för att vi håller på att måla in oss i ett hörn där vi inte har något val?

Det här är ett ämne som förtjänar en bok. Steffen Maus *The Metric Society* är tyvärr inte den boken.

Mau är professor i sociologi vid Humboldtuniversitetet i Berlin. *The Metric Society* är den engelska översättningen (utförd av Sharon Howe) av hans bok *Das metrische Wir*, som kom 2017. Boken handlar om hur mätning, kvantifiering och övervakning flyter ihop till ett system som kopplar ett allt hårdare grepp om oss. Utöver *Big data* skriver han om stegräknande appar, om kundbetyg på restauranger och andra tjänster (en Uberförare vars snittbetyg sjunker under 4,5 kan stängas av), om hur varuplockarna på Amazons lager uppmanas att betygsätta varandra anonymt. Hela vårt sociala liv håller på att kvantifieras och reduceras till data. Mau vill göra oss medvetna om de risker detta för med sig.

”100 mobilappar samlar i tysthet in svenskarnas rörelsemönster – var du bor, var du jobbar, om du har varit på psykakuten.”

Ju fler uppgifter som kombineras, desto obehagligare blir konsekvenserna. Föreställ dig en dejtingapp som också innehåller hälsopoäng och ekonomisk status – misslyckas du på ett område i ditt liv ska du inte få lyckas någon annanstans. Det blir lätt att falla och svårt att klättra tillbaka.

Mau inleder med att beskriva det system för nätbaserad social övervakning som just nu tas i bruk i Kina. ”Det här är visserligen ett extremt och något olycksbådande exempel”, tillägger han. Det håller jag inte med om. Det kinesiska systemet är tvärtom en naturlig och logisk följd av den teknik vi har utvecklat. Ingenting säger att det kommer att stanna i Kina. Vem vet vilken grad av övervakning som kommer att accepteras om vi råkar ut för ytterligare ett par terroristattacker?

Det kinesiska systemet, som ska vara fullt utvecklat 2020, samlar uppgifter från sociala medier, surfvanor, konsumtion, trafikförseelser – kort sagt alla digitala spår, eftersom internet efter några få inledande optimistiska år har visat sig vara en idealisk infrastruktur för övervakning. Varje medborgare får en poängsiffra. Har dina vänner dåliga poäng drar det ner din egen nivå.

Om din sociala poäng är för låg kan du stoppas när du vill köpa en tågbiljett, du kan få problem med att låna pengar och dina barn får inte tillträde till de bästa skolorna. Du har hamnat i en digital underklass och kan inte ens låsa upp en lånecykel på stan utan att först betala en deposition. Och omvänt, höga medborgarpoäng ger dig en gräddfil genom samhällets säkerhetskontroller. Kan man inte göra något för att höja sin status? Jodå; det är lätt att föreställa sig att ett system av den här typen kommer att belöna människor som meddelar polisen att grannarna tillhör *falun gong*, har judiska vänner eller vad som för tillfället intresserar myndigheterna.

När man talar om övervakning gäller det att förstå att redan en bil är en datainsamlande och rapporterande maskin. ”Vi vet vilka som bryter mot lagen och vi vet när ni gör det”, förklarade en Fordchef på elektronikmässan CES i Las Vegas 2014. Bilens datasystem samlar information om acceleration, inbromsningar, körmönster och annat, eftersom dessa uppgifter anses vara bra att ha när bilen läm-

nas in för service. Kombinera det med uppgifterna från bilens GPS och du har ett fulländat övervakningsinstrument. Ford är numera i informationsbranschen, om man inte rent av är i underrättelsebranschen. Samma sak gäller andra företag, myndigheter och organisationer. Att syssla med digitala data är som att bli vidrörd av kung Midas: vad din kärnverksamhet än handlade om före informationsåldern, sysslar du från och med nu med underrättelseverksamhet, vare sig du erkänner det eller inte. Det finns ingen principiell skillnad mellan ett företag som samlar och analyserar data om sina kunder och en underrättelseorganisation som NSA eller FRA.

Om allt vi gör spåras och utvärderas av algoritmer, förlorar vi friheten att agera utanför de förväntningar som har byggts in i systemen, skriver Mau. Karaktäristiskt för den här typen av system är att de fördomar och förenklingar som algoritmerna bygger på snabbt blir osynliga. Fördelen med siffror är att det inte går att argumentera med dem. Siffror är hårda och verkliga, medan allt det där som du kallar omdöme och erfarenhet är diffust, subjektivt, ogripbart – i praktiken irrelevant.

Sifferkulten kommer att förändra vår syn på vad som är värdefullt, anser Mau. Jag skulle vilja gå längre: den kommer att förändra vår syn på vad som överhuvudtaget existerar. Att sätta en betygssiffra på något är jämförbart med att sätta en prislapp på allt: icke jämförbara saker översätts till en gemensam valuta. Det som inte kan tilldelas en siffra försvinner ur medvetandet, trots att det kanske bidrar till att bära upp hela systemet. Den monetära ekonomin skulle inte fungera utan kvinnornas obetalda hushållsarbete, till exempel.

Mau varnar för att universitet och sjukhus alltför lätt byter ut sina egna mål och principer mot sådant som kan mätas och dokumenteras – en effekt av *New public management*. Får ett sjukhus poäng för antalet besvarade telefonsamtal är det inte säkert att de blir mer hjälpsamma. Det är lättare att maximera poängen genom att avfärda patienterna, så att man kan avsluta samtalen så snabbt som möjligt. Blir de missnöjda och ringer tillbaka, får du ännu fler poäng.

Om du skaffar en app för att träna mer eller äta nyttigare och delar dina resultat på sociala medier, kommer din motivation att skifta från inre drivkrafter till yttre. Du kan inte fuska om du vet att dina 500 Facebookvänner tittar på. Är yttre drivkrafter sämre än inre? I varje fall är de annorlunda. Det betyder att den långa utvecklingsbåge som Norbert Elias beskriver i *Sedernas historia* (1989) – från yttre social kontroll genom släkt och umgänge till individer som styrs av internaliserade regler – har brutits.

Domstolar i vissa amerikanska delstater använder sig av ett dataprogram som avgör risken för att den åtalade kommer att begå nya brott, vilket vägs in i domen. Programmet har visat sig tilldela svarta amerikaner mycket högre riskpoäng, trots att hudfärg inte är en av de faktorer som programmet tittar på. Algoritmernas omdömen om oss kan snabbt bli en självförstärkande spiral: de hårdare domar mot svarta som blir följden kan i nästa steg användas som argument för att programmet hade rätt. De fick ju strängare straff, alltså var deras kriminalitet allvarligare.

Psykakuten: har du varit där?
FOTO: TT

Det jag saknar hos Mau är ett historiskt perspektiv. Jag tror att vår tids databulimi blir begriplig om man ser att den följer på en lång period av datasvält. Om vi bara visste lite mer om våra kunder, har företagsledare och försäkringsbolag tänkt. Backa till slutet av 1700-talet och den franske kungen visste inte ens hur många undersåtar han härskade över. Där började den moderna statistiken – folkräkning, födelsetal, sjukdomar, inkomst, allt mer detaljerade uppgifter om medborgarna. Utan statistik är staten blind – från den insikten kommer den fascinerande titeln på James Scotts bok *Seeing Like a State* från 1998, som Mau ger mig lust att läsa. Men om du ser med hjälp av statistik, ser du bara det du mäter.

Bulimin kommer sannolikt att ge upphov till en motreaktion. Om jag får framtidsspana litet grann tror jag att *Big data*-trenden kommer att följas av en vurm för *Smart data* – urskillning kommer att bli viktigare än kvantitet.

Jag saknar också konkreta och tydliga exempel, som skulle göra läsningen levande och engagerande. Om det är så illa som Mau menar, borde det inte vara svårt att hitta några stycken. Jag saknar kort sagt allt som får mig att tänka istället för att bara hålla med, eller nicka frånvarande åt saker som jag redan känner igen. Mau skriver alltför mycket som en akademiker. Självklarheter, som att människor gillar att jämföra sig med andra, beläggs med en referens (se Festinger, 1954), men resonemang som han hade behövt fördjupa stannar i en abstrakt sammanfattning. Boken leder inte till en djupare förståelse än valfri dagstidningsartikel om övervakningssamhället.

Vi har ingen kontroll över hur våra data samlas in och säljs vidare till tredje part, skriver Mau. Se till exempel *Dagens Nyheters* reportage (24/4 2019) om 100 mobilappar som i tysthet samlar in svenskarnas rörelsemönster – var du bor, var du jobbar, om du har varit på psykakuten.

Vill man hitta något att hoppas på ligger det kanske i de två små orden ”våra data”. Det är våra personliga data som ger Google och Facebook deras miljardvinster. Om man är optimistiskt lagd kan man tänka sig att våra data genomgår samma utveckling som vårt arbete och våra medborgerliga rättigheter överhuvudtaget. I början av industrialismen kunde arbete exploateras hänsynslöst och rösträtt var en avlägsen förhoppning. Med tiden utvecklades lagar, institutioner och rättigheter som har gjort förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare mindre ojämlikt.

Datasamhället befinner sig just nu i en sorts Klondikefas – stora förmögenheter kan byggas upp snabbt, eftersom personliga data i princip är rättslösa. Så kommer det sannolikt inte att fortsätta länge till. Vilka institutioner och normer kommer att utvecklas för att skydda våra digitala rättigheter? Det återstår att se. För närvarande använder 2,7 miljarder människor Facebook – betraktar man dessa som medborgare i ett samhälle, har man fått syn på ny form av statsbildning, vars befolkning är lika stor som Kina och Indien tillsammans. Vad händer om de börjar inse att de har gemensamma intressen att försvara?

Håkan Lindgren

THE METRIC SOCIETY
ON THE QUANTIFICATION OF THE SOCIAL
STEFFEN MAU
Polity Press 2019

Nerandra Modi: särskilt karismatisk.

FOTO: SANJAY KANOJIA/TT

Vi mot de andra

INDIEN

1969 var det valår i Indien. Som ung journalist följde jag med en *congress wala*, en kandidat från Kongresspartiet, på valkampanj på den nordindiska landsbygden. Tempot var ganska trögt och de indiska valarbetarna lugnade med jämna mellanrum den rastlöse västerlänningen:

– Ta en *pan* till. Det är bra för hälsan... presidenten tuggar jämt *pan*.

Mina njurar tog rätt mycket stryk när vi skumpade fram på dåliga vägar i en gammal Ambassador med obefintlig fjädring. I varje by vi besökte var uppståndelsen stor. *Charpoys*, repsängar, drogs fram för att de fina gästerna skulle ha något att sitta på. Byborna befann sig en nivå lägre eftersom de satte sig på huk framför oss. Min hindi var bristfällig, men vad jag kunde förstå förekom ingen diskussion och inte heller hölls det några tal. Det är möjligt att det framfördes vissa önskemål; jag är osäker även på den punkten.

Poängen var att man hade kommit och hälsat på. Det var belöning nog. Det gav röster.

30 år senare sitter jag på en veranda och studerar trafiken på en sydindisk bygata. Där pågår något som mystifierar mig. Den ene efter den andre kommer ut från skolan snett över gatan med en låda i famnen. Lådorna ser identiska ut. Till slut kan jag inte bärga mig utan traskar bort till skolan. Det är som att komma in i ett godsmagasin – lådor staplade ända upp till taket. Varje låda innehåller en tv-apparat. Den kan man kvittera ut om man lovar att rösta på rätt parti.

Mutor är inte bra för demokratin. Men det går faktiskt att anlägga ett annat perspektiv när man reflekterar över dessa båda händelser. Värdet av en röst har inte devalverats. Den kostar nu mer än några vänliga ord.

Det har gått ytterligare 20 år. I de senaste indiska valen har valdeltagandet varit omkring 60 procent, vilket måste sägas vara imponerande i en nation där analfabetismen fortfarande inte är utrotad. Nu tror jag inte att väljarna nöjer sig med en tv. De vill ha politiker som levererar. I år har det varit parlamentsval med början i april och avslutning den 23 maj. Fortare än så går det inte när man ska organisera ett val som berör 900 miljoner röstberättigade.

2014 års valresultat markerade en dramatisk vändning i indisk politik. Det högerpopulistiska BJP (Bharatiya Janta Party) vann en jordskredsseger och fick absolut majoritet. Kongresspartiet nästintill detroniserades. Vad var det som hände? Vilka har följderna blivit? Och vad kan man förvänta sig i framtiden? Det frågar sig statsvetaren Ajay Gudavarthy i sin bok *India after Modi. Populism and the Right*. Analyserna är intressanta men kräver en hel del botaniserande i fotnoterna. Där finns referenser till en rad tidskrifts- och tidningsartiklar med en bakgrund som författaren själv inte alltid anstränger sig att ge.

Om det blir en epok *efter* Modi eller ej är i skrivande stund okänt. Det är inte heller poängen med boken. Gudavarthy menar att den indiska populismen är en del av den populistiska våg som har spritt sig över hela världen – och den kommer att finnas kvar även om BJP skulle ha förlorat valet. Med populism menar han föreställningen om ”ett autentiskt folk” som står mot ”de andra”. Specifikt för Indien är att ”de andra” inte bara innefattar en högutbildad elit utan också en grupp som är relativt lågutbildad, maktlös och marginaliserad: muslimerna. ”Det är den tryggaste fiende man kan ha”, noterar Gudavarthy syrligt.

Det andra kännetecknet på populism är att föra fram en stark ledargestalt. En sådan har indierna haft i form av premiärministern Narendra Modi; han vill framstå som ett slags landsfader och håller varje månad ett tal till nationen kallat *Man ki bat* – ”fritt ur hjärtat”. Det tredje kännetecknet är att blanda fakta och fiktion för att skapa berättelser som tilltalar och bekräftar folkliga föreställningar. I Indien handlar berättelsen om *hindutva*, ”hinduiskhet”, och Indiens gångna storhet – det som först muslimerna och sedan engelsmännen slog i spillror. Nationalism är en viktig ingrediens i den hinduiska populismen. När det gäller det förflutna kan man få höra att Taj Mahal i själva verket är ett hinduiskt byggnadsverk och att Ganesha, guden med elefanthuvud, är en indikation på hur skickliga de forntida indierna var i plastikkirurgi. (Låter det skruvat? Det senare påståendet emanerar från premiärminister Modi.)

Några av Indiens främsta universitet är en nagel i ögat på hindunationalisterna. Ett av dem är JNU, Jawaharlal Nehru University i New Dehli. Gudavarthy är knuten till universitets Center for Political Studies. Han oroar sig för hotet mot universitetens autonomi. Regimen anklagar universitet för att stödja anti-indiska demonstrationer. I samband med debatter om den brännbara Kashmirfrågan har polis gått in på campus och arresterat studenter för ”uppvigling”. Det klagas ock-

så över studenternas moral: ”nakenhet, alkoholism och kondomer”. Regimen försökte få JNU att kräva obligatorisk närvaro av studenterna med minst 75 procent vid alla föreläsningar. I annat fall skulle deras examina inte godkännas. Det ledde till massiva protester. Gudavarthy står på studenternas sida. Ett universitets själ är den fria debatten, och den förs i månget forum även utanför föreläsningssalarna. Gudavarthy är bekymrad över den låga kvaliteten på indiska universitet. De bästa ligger högt upp på globala rankinglistor men de sämsta är också bland de sämsta globalt sett. Genomsnittet är inte så imponerande.

En bärande tanke när det gäller att förstå den politiska utvecklingen i Indien är vad Gudavarthy kallar Nehrus ”centrism”. I det etniskt rika och mångkulturella Indien gällde det alltid att jämka höger- och vänsterkrafter och nå en konsensus. Det här är en tradition som BJP har byggt vidare på. Partiet vill skapa en enig hinduisk nation. Alla ska med (utom muslimerna och de kristna eftersom dessa religioner inte har uppstått på indisk jord). Det är en förvånande att BJP har en strategi liknande Nehrus, och på den punkten borde Gudavarthy förklara sig tydligare. Nehru var ju verkligen en kontrast till allt vad hindunationalisterna står för. Han var en sekulär socialist och en man som förlitade sig på vetenskap och teknik. Men förmodligen var det andra krafter än idag som drev fram enighet på Nehrus tid. Kongresspartiet var liktydigt med partiet som hade kämpat för indisk självständighet, och både före och efter självständigheten var det viktigt att sluta upp för den nya nationen. Nu handlar det mer om en marknadsplats där olika gruppintressen ställer sig till förfogande om de får det pris de begär.

Hur har BJP lyckats bygga upp den breda bas partiet har idag? Indien är ett oöverskådligt pussel av tusentals kaster och subkaster. Ett system av kvoteringar ska hjälpa daliter och andra underprivilegierade kaster att få jobb och utbildningsplatser. Dragkampen om vilka som ska ha rätt till kvoteringar skapar ständigt politiska konflikter. Det kompliceras ytterligare av att kast och klass inte sammanfaller. Det finns till exempel fattiga och lågutbildade braminer som också anser sig ha rätt till förtur till statliga jobb.

BJP stödde sig tidigare på de högre kasterna. Numera vänder sig partiet även till ett mellanskikt av lägre kaster – till priset av en viss friktion gentemot de traditionella väljarna. Man är pragmatisk och flexibel. Inget hindrar partiet från att ställa upp en muslim eller en dalit som kandidat i en viss valkrets om det kan ge röster. Ett annat exempel är hur man genom undfallenhet och tyst samtycke uppmuntrar extremistgrupper som letar efter ”illegala slakterier” och som ligger bakom lynchningar av personer som påstås ha biff i kylskåpet. Ledande företrädare för partiet har föreslagit en federal lag mot koslakt, men i nästa andetag förklarat att de nordöstra delstaterna Assam, Mizoram och Nagaland bör undantas. Där äts det biff. En av överraskningarna i 2014 års val var att BJP genom allianser med lokala partier lyckades skaffa sig majoritet i denna del av Indien.

Ganesha: en medicinsk triumf.

FOTO: ISTOCKPHOTO

”Ganesha, guden med elefanthuvud, är en indikation på hur skickliga de forntida indierna var i plastikkirurgi, enligt Modi.”

Breddningen har krävt resurser och dessa har bland annat kommit från RSS, Rashtriya Swayamsevak Sangh. Det är en frivilligrörelse som har funnits i snart 100 år. Den missionerar för en sorts moralisk upprustning av hinduerna genom ideologiska diskussioner, yoga och diverse fysiska övningar. Den sägs idag ha cirka sex miljoner medlemmar. Såväl Narendra Modi som hans högra hand, partipresidenten Amit Shah, har ett förflutet inom RSS. Tack vare RSS har man tillgång till ett nätverk på gräsrotsnivå.

Även kritiska observatörer av BJP, som Gudavarthy, är imponerade av dess förmåga att mobilisera breda skikt av befolkningen. Gudavarthy frågar sig till och med om denna antidemokratiska populism på sikt ändå inte kan leda till en vitalisering av indisk demokrati. Men det är en tankegång som bara framkastas utan att vidare utvecklas. Det får kanske ses som ett försök att lätta upp en på det hela taget ganska dyster bild av det politiska läget och framtiden. Mobiliseringen har en baksida; den skärper motsättningar mellan olika grupper.

Partiet lyckas också appellera till en företagarvänlig medelklass. Modi omvaldes tre gånger som statsminister i delstaten Gujarat, och det pratas ofta om ”Gujarat-modellen”. Den ekonomiska utvecklingen i Gujarat såg i siffror mycket bra ut. Men uppgången berodde bland annat på låga löner, fördelaktiga möjligheter för industrialister att köpa mark och rejäla skattelättnader för företagarna. Samtidigt satsades det knappast alls på sjukvård och skolor.

BJP har varit rundhänt med sina vallöften. Man har inte kunnat leverera. Så har man till exempel utlovat en dramatisk ökning av antalet arbetstillfällen, men under månaderna före valet uppstod en kontrovers därför att regimen av allt att döma sökte mörka ny statistik om arbetsmarknaden. BJP:s formel när tillväxten bromsas upp är ökad integration: alla ska arbeta tillsammans och få del av utvecklingens frukter. Men, menar Gudavarthy, ”integration” står i realiteten för ökad polarisering.

Få vågar sig på några gissningar när det gäller indiska val. Resultatet av majoritetsval i enmansvalkretsar speglar ju tyvärr inte alltid hur rösterna har fördelat sig. Lägg till detta all samverkan/kohandel ute i valdistrikten, plus att den indiska opinionen är notoriskt ombytlig – och man får en svårlöst ekvation. Inte heller Gudavarthy gör några förutsägelser utan nöjer sig med att väga för och emot.

Om den ekonomiska politiken är ett blindskär finns det annat som talar för BJP. En faktor är Narendra Modis karisma. Oppositionen har ingen motkandidat av det slaget. Kongresspartiets Rahul Gandhi är ganska färglös. I sista minuten kastade man in hans syster Priyanka i valkampanjen. Hon liknar sin farmor Indira Gandhi och medierna älskar att lägga bilder av de båda bredvid varandra.

Ett säkert trumfkort för BJP är Kashmir. *After Modi* rekapitulerar utvecklingen i området efter den 19 januari 1990, då ››

muslimska extremistgrupper tvingade tusentals högkastiga hinduer att brådstörtat lämna sina hem. Senare har en del återvänt men lever under otrygga förhållanden i läger. Att Kashmir tillhör Indien är naturligtvis en symbolfråga för hindunationalisterna. En stötesten för dessa är artikel 370 i konstitutionen, som ger Jammu Kashmir en särskild status samt ett löfte om en folkomröstning som en tidigare regering har gett och som aldrig har infriats.

Utvecklingen efter det att Gudavarthys bok publicerades gynnar BJP ännu mer. Ett 40-tal polismän dödades i Kashmir i februari av en självmordsbombare. Indien har svarat med omfattande arresteringar av muslimska aktivister och dessutom dragit igång en kampanj för att diplomatiskt isolera Pakistan. Terroristgruppen Jaish-e-Mohammed, som ligger bakom attacken, har sin bas på pakistansk mark. Deras träningsläger bombades. Modis resoluta svar uppskattades av många indier.

I södra Indien är BJP:s inflytande inte så stort. Men där har det blossat upp en konflikt som kan verka antingen för eller mot hindufundamentalisterna. I Sabrimala, ett heligt tempel i Kerala, är kvinnliga pilgrimer i åldrarna 10–50 år förbjudna. Högsta domstolen har fastslagit att detta påbud strider mot konstitutionen, varefter ett par kvinnor på bakvägar tog sig in i templet. Det har lett till våldsamma protester men också till åtminstone en motdemonstration där fem miljoner kvinnor bildade kedja tvärs över Kerala. Naturligtvis har våldtäkter och sexuella trakasserier aktiverat många kvinnor i Indien. Ännu fler kommer kanske nu att gå till valurnorna och inte nödvändigtvis rösta som resten av familjen.

Att den indiska väljarkåren är svårförutsägbar ligger i sakens natur. Det är ju en kontinent, inte ett land, som går till val. När denna recension gått i tryck vet vi utgången.

Göran Frankel

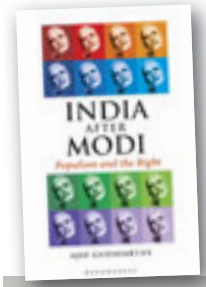

INDIA AFTER MODI
POPULISM AND THE RIGHT
AJAY GUDAVARTHY
Bloomsbury 2018

Halvan (t v) och Helan: Stalin och Goebbels var gränslöst förtjusta.
FOTO: TT

Despotiska bioböjelser

KULTURHISTORIA

Böcker om ryktbara och rysliga diktatorer är sedan länge en lukrativ litterär genre. Vi tycks fortfarande ta varje tillfälle i akt att beskåda de utställda monstren i närbild, med Hitler som det mest begärliga toxinet i giftskåpet, förstås: *Hitlers bibliotek, I Hitlers tjänst, I Hitlers bunker, Jag var Hitlers chaufför*, och så vidare ad infinitum. Men även andra tyranner i modern tid duger gott: *I Stalins våld, Stalins barn, Stalins skräckvälde, Sanningen om Lenin och hans välde, Pol Pots leende*... Och redan inför underrubriken *Lenin – Mussolini – Hitler – Goebbels – Stalin* infinner sig förvisso en viss känsla av skurkaktighetsmättnad, men Peter Demetz alldeles färska bok *Diktatoren im Kino* (Diktatorer på bio) rymmer inga som helst spektakulära element, utan ger istället en kulturhistoriskt intressant bild av den politiskt totalitära maktens relation till filmmediet.

Vad som ju förenar nämnda autokrater är att de alla var verksamma i de tekniska och mediala landvinningarnas pionjärtid, som mer eller mindre tvingade dem att förhålla sig till modernitetens yttringar: dels i propagandasyften, dels som ett viktigt led i vad man parallellt med det väpnade våldet uppfattade som ett minst lika betydelsefullt kulturkrig.

Den 97-årige tysk-amerikanen Peter Demetz – legendarisk och inflytelserik litteraturvetare och germanist av tjeckisk-judisk härkomst – undersöker alltså de nazistiska, fascistiska och kommunistiska ledarnas hållning till och utnyttjande av filmkonsten som privat underhållning och som ideologiskt betingad manipulation. Att såväl Mussolini som Goebbels och Stalin uppenbarligen var gränslöst förtjusta i Helan och Halvan är bara ett av många exempel i boken på att relationen mellan de mordiska despoternas filmsmak och deras respektive realpolitik inte alltid följde någon uppenbar logik. Att Hitler kontrade med älsklingsfilmen *King Kong* gör ju inte saken mindre apart. Då förefaller hans dokumenterade aversion mot hästfilmer och filmer om tsarer och zigenare vara något mer konsekvent.

Nå, vilka filmer tittade de berykta-de cineasterna i övrigt på? Vilka var favoritskådespelarna och vilka regissörer hyllades eller ratades? Hur kunde filmmediet användas för despoternas politiska syften, och hur såg deras filmpolitik ut i den mån en sådan alls förekom? En av bokens uppenbara förtjänster är att den historiska framställningen färgas av det faktumet att Demetz själv (född 1922) är ett barn av – och ett offer för – den omvälvande tidsåldern och dess katastrofer och därför kan relatera till egna tidiga upplevelser av de filmtitlar som diktatorerna yttrade sig om. Så inleder han studien med egna minnesbilder av sin barndoms Prag, där han i bör-

jan av 1930-talet hade för vana att i sällskap med sin tjeckiska barnfröken – och med hundratals andra tjecker, tyskar och judar ännu i fredlig samvaro – varje lördag se en matinéföreställning på stadens Grand Kino. Helan och Halvan också här, men även G W Pabsts filmatisering av *Tolvskillingsoperan* (1931), *Chaplins Moderna tider* (1936) och den sovjetiska jazzkomedin *Cirkus* (1936) hör till de oförglömliga upplevelserna.

I ett förord förklarar Demetz att hans bok delvis är en reaktion på antologin *Il cinema dei dittatori: Mussolini, Stalin, Hitler* från 1992 (redigerad av den italienske regissören och filmhistorikern Renzo Renzi), som han av olika skäl har funnit bristfällig. I sin egen studie har han alltså utökat de medverkande diktatorerna med Lenin och Goebbels, som båda på olika vis intervenerade i sina respektive totalitärstaters kulturpolitik. Den förra genom att ta kontroll över relationen mellan staten och filmindustrin, och den tyske propagandaministern genom att på liknande vis diktera Nazi-Tysklands filmprogram och, när så krävdes, i egen hög person och med frapperande arbetsiver rycka in som korrigerande manusförfattare och dramaturg i en rad filmproduktioner. Lenin ogillade förvisso all konstnärlig fiktion, men insåg redan ett decennium före oktoberrevolutionen att filmen utmärkt kan tjäna som instrument för både upplysningsverksamhet och manipulation.

Än tydligare var de kinematografiska vändpunkterna hos Stalin, som på allvar visserligen fick upp ögonen för filmkonsten tämligen sent; Demetz nämner året 1929 som en brytpunkt, då den revolutionäre diktatorn såväl tillrättavisade som knöt till sig ett par prominenta filmregissörer, däribland Sergej Eisenstein. Tillsammans med filmproducenten och filmfunktionären Boris Shumyatsky, som på 1930-talet var med och introducerade den socialistiska realismen som den sovjetiska kulturpolitikens officiella konstriktning, bidrog han personligen till decenniets livaktiga filmindustri. När Stalin i enlighet med sitt paranoida godtycke lät avrätta Shumyatsky 1938 (för ”sabotage” och ”samarbete med fienden”) tog han personligen över som enväldig filmcensor ifråga om samtliga sovjetiska filmproduktioner. Bland dessa ingår 30 spelfilmer om Stalin själv, med den övergripande uppgiften att inför medborgarnas hypnotiserade blickar glorifiera enväldet.

Mussolini var uppenbarligen den av bokens upptagna despoter med det tidigast utvecklade och kanske också största filmintresset, och som redan under 1920-talet visste att utnyttja filmmediet som politiskt kommunikationsinstrument. Dessutom såg han till att själv medverka i ett otal journalfilmer som den italienska biobesökaren metodiskt exponerades för. Tillsammans med sin son Vittorio, sedermera framgångsrik filmproducent och filmkritiker, grundade han den väldiga och än idag existerande filmstudion Cinecittà i Roms utkanter, och som han försökte lansera som ett slags fascistiskt Hollywood. Tidens stora tyska filmkoncern Ufa, med sina gigantiska studior i Babelsberg söder om Berlin, ville inte vara sämre och förvandlades under naziperioden och under Goebbels ledning till en kommersiell kassakista.

Under samma period kunde propagandaministern ägna sin tid åt att avnjuta favoriter som den sovjetiske revolutionären Eisensteins och juden Fritz Langs monumentala filmepos, liksom skådespelaridoler som Greta Garbo och Cary Grant. Och detta i samma stund som han avskedade judiska producenter, regissörer, kompositörer och andra medarbetare med stöd av olika kontrollorgans genealogiska rasutredningar. Goebbels försökte också att försiktigt korrigera sin chef Hitlers filmiska preferenser, som han i grunden fann politiskt olämpliga eftersom den länge filmföraktande och filmteoretiskt ointresserade Führern småningom och under en tid utvecklade en särskild fäbless för brittiska hjältefilmer, komedier och musikaler. Att då skänka inte mindre än 18 Musse Pigg-filmer till den bevisligen Walt Disney-begeistrade Adolf framstår i sammanhanget som en pedagogiskt något märklig tillrättavisning.

”Lenin ogillade förvisso all konstnärlig fiktion, men insåg att filmen kan tjäna som instrument för upplysningsverksamhet och manipulation.”

Litteraturen om just Hitler och filmen är vid det här laget omfattande, och Demetz kapitel om honom anger de schematiska huvuddragen i ämnet snarare än att presentera några särskilt nya infallsvinklar. Att den *Tea for Two*-gnolande yrkesfotografen Eva Braun genom sina privata kortfilmer om och med Hitler på Berghof bidrog till den megalomane diktatorns filmintresse, är numera ett lika vedertaget faktum som filmregissören Leni Riefenstahls svåröverskattade betydelse för den grandiost heroiska mediebilden av honom.

Demetz är förstås inte heller ensam om att påtala diskrepansen mellan den av de blint lydande massorna dyrkade Führern och den i sociala sammanhang hämmade Adolf. Men hans karaktärsjämförelser mellan Mussolini och Hitler är intressanta, och framkallar en närmast parodisk bild av ”italienaren” och ”tysken”. Den förre betonade bilden av sig själv som familjefadern och mannen med de många sexuella eskapaderna, och däremellan statsledaren vid sitt skrivbord där mången hyllad filmstjärna togs emot med bullriga skratt och käcka ryggdunkningar. Alltmedan Hitler var mer sluten och isolerad och till skillnad från Mussolini aldrig delegerade filmpolitiska frågor till funktionärer, utan skötte detta på egen hand, i ensamhet – såvida han nu inte blev indragen i Goebbels energiska aktiviteter och tröttsamma filmteoretiska resonemang.

Cinecittá: Mussolini grundade.

FOTO: ALAMY

Demetz rekapitulerande bok om filmens roll i 1900-talets stora diktaturer är lika rik på rena fakta som på avslöjande anekdoter. Den ger också många och talande exempel på såväl förfärliga utslag av förtryckarnas cyniska människosyn som på deras ofta banala kinematografiska böjelser, som sammantaget beskriver en bild av ett bisarrt filmiskt menageri med tecknade möss, svärdsvingande germaner och glada kolchosbönder...

Martin Lagerholm

DIKTATOREN IM KINO
LENIN – MUSSOLINI – HITLER – GOEBBELS – STALIN
PETER DEMETZ
Paul Zsolnay Verlag 2019

Tillfångatagna egyptier (1967).

FOTO: MPN NEWS

Attitydproblem

MELLANÖSTERN

De flesta någorlunda till åren komna svenskar kan säkert erinra sig de dramatiska nyhetsbulletinerna från den 5 juni 1967. Den unga staten Israel, som i Sverige betraktades som ett socialdemokratiskt broderland, gick till attack mot Egypten, Jordanien och Syrien som stöttades av flera andra arabländer.

Blodisande vapenskrammel hade under lång tid hörts från Kairo, Damaskus och Amman. Arabiska opinionsbildare hade i månader ropat på revansch för de förödmjukande nederlagen i krigen 1948 och 1956. Egypten under president Gamal Abdel Nasser hade stängt den för Israel så viktiga farleden genom Tiransundet, där Aqabaviken mynnar i Röda havet, och samtidigt beordrat militära enheter till Sinaiöknen. Man kunde höra det taktfasta marscherandet och smattrandet från flaggorna i vinden när det som beskrevs som ett harmagedon nu var på väg att förverkligas. Israel skulle krossas och judarna drivas ut i Medelhavet. Den israeliska regeringen förberedde sig på en massaker och hade beställt över 10 000 likkistor. Premiärminister Levi Eshkol sade sig frukta att israeliskt blod skulle forsa som vatten.

Den militära styrkebalansen var överväldigande till arabländernas fördel. De hade dubbelt så många soldater och stridsvagnar som Israel och tre gånger så många stridsflygplan. Det rörde sig om moderna sovjetiska MiG-21 och brittiska Hawker Hunter, likvärdiga eller överlägsna de franska Mirageplan som Israel förfogade över. Utgången tycktes vara given.

Alla delade dock inte den bilden. Under den långa uppladdningen inför kriget hade den israeliska underrättelsetjänsten använt tiden effektivt och penetrerat de högsta skikten av de arabiska militära befälsleden. Israelerna hade skaffat sig en mycket god uppfattning om fiendens stridsförmåga och ledarskap, och de hade inte för avsikt att passivt sitta och vänta på att bli attackerade. De hade utarbetat en plan enligt principen om att anfall är bästa försvar och den 5 juni slog de till på tre fronter. Mot Egypten, mot jordanierna på Västbanken och mot Syrien på Golanhöjderna.

Flyganfallen mot Egypten resulterade i att 298 av totalt 420 egyptiska flygplan förstördes innan de ens hade kommit upp i luften. 18 egyptiska flygbaser bombades sönder, och detta var en sådan nesa för ansvariga egyptiska officerare att de vägrade rapportera sanningen till president Nasser. De var inte tillsatta på sina höga befälsposter på militära meriter, de var istället politiserade i den meningen att de hade deltagit i den kupp som år 1952 hade fört Nasser till makten; de hade fått sina gradbeteckningar som belöning. Nu tänkte de inte erkänna för någon, i synnerhet inte för presidenten, att nästan hela det fina egyptiska flygvapnet hade utraderats under några få morgontimmar. Istället ljög de om fantastiska framgångar, vilket entusiasmerade deras syriska kolleger att genast beordra ett flyganfall mot Israel. Där gick det på samma sätt som i Egypten. Hela det syriska flygvapnet så när som på fyra MiG-plan sköts sönder av israeliska stridspiloter.

Israel hade länge hoppats att Jordanien

skulle hålla sig utanför kriget och en tvehågsen kung Hussein ville nog gärna det, men kunde inte stå emot trycket från sina arabiska bundsförvanter. Han beordrade sitt relativt moderna flygvapen att angripa israeliska mål, vilket slutade med att nästan samtliga jordanska plan förstördes av israelerna.

Då gav sig Irak in i kriget, likaledes vilselett av fantasifulla rapporter från Egypten, och skickade bombplan mot Israel. De hittade inte sina mål utan släppte sin explosiva last över obefolkad jordbruksmark och sköts därefter ner.

Det tog Israel sex dagar att vinna kriget med ett minimum av egna förluster. För arabländerna var det ett monumentalt fiasko. Den judiska staten hade erövrat Sinaiöknen inklusive Gazaremsan, Västbanken inklusive östra Jerusalem samt Golanhöjderna. Där och då inleddes ett helt nytt kapitel i staten Israels historia. Den lille tappre David hade besegrat Goliat, men på kuppen hade landet förvandlats till en ockupationsmakt.

Sexdagarskriget gav Israel status som ett modernt Sparta, en överlägsen militärnation, samtidigt som arabländernas kompletta misslyckande framstod i skarpaste möjliga relief. Hur var det möjligt att förlora ett krig med alla vinnande kort på handen? Om detta handlar *Armies of Sand* av Kenneth M Pollack, en ytterst väldokumenterad genomgång av arabiska militära misslyckanden från mitten av 1900-talet och framåt.

Pollack är en tidigare underrättelseanalytiker vid amerikanska CIA som numera fokuserar på politik och militära frågor i Mellanöstern. Han har varit rådgivare åt flera amerikanska presidenter, och gjorde sig kontroversiell när han 2002 förespråkade den USA-ledda invasion av Irak som ägde rum ett år senare. Pollack ansåg att det var befogat att störta Saddam Hussein, bland annat för att bli kvitt Iraks massförstörelsevapen, vilka senare visade sig vara fantasifoster. När man läser hans bok förstår man att han betraktade ett krig mot Irak som ofarligt, ur amerikansk militär synvinkel. De politiska konsekvenserna av kriget kunde han uppenbarligen inte överblicka.

Även om det arabiska militära misslyckandet 1967 var extremt, så var det ändå inget undantag från regeln. Arabiska arméer har enligt Pollack genomgående underpresterat i de krig som har genomförts i Mellanöstern och Nordafrika i modern tid. Han beskriver och analyserar alla de kända väpnade konflikterna, och en av hans slutsatser är att arabiska nationella arméer har misslyckats konsekvent i strid, medan icke statliga stridande förband som Hizbollah i Libanon och Islamiska staten, IS, i Irak och Syrien har presterat betydligt bättre. Dock inte tillräckligt bra för att kunna avgå med en avgörande seger.

Vad handlar det då om? Varför lyckas inte arabiska arméer besegra sina fiender trots att de ofta är rustade till tänderna? Beror det på att de flesta har haft sovjetiska vapen? Nja, säger Pollack, i sexdagarskriget 1967 var vapenkvaliteten likvärdig. En viktig förklaring till det arabiska nederlaget var att lägre officerare visade total brist på egna initiativ och saknade aggressivitet och förmåga att finna kreativa lösningar på oväntade problem. Dessutom hyste de, enligt Pollack, alldeles för stor respekt för sina överordnade och vågade inte leverera dåliga nyheter. Istället ljög de om framgångar som inte hade ägt rum. De överordnade delade i sin tur inte med sig av de rapporter de fick, vilket gjorde att underrättelsearbetet upphörde att fungera. Det finns alltså, enligt Pollack, en kulturell dimension i den komplexa förklaringen till arabiska misslyckanden på slagfältet.

Mysteriet med de arabiska militära problemen fördjupades med tiden, skriver Pollack. Egyptens anfall mot Israel 1973 har beskrivits som en framgång, men den varade bara i några dagar innan Israel effektivt slog tillbaka. När Irak invaderade Iran 1980 var irakierna militärt totalt överlägsna men det tog dem åtta år innan de kunde presentera något som liknade en mager seger över ett utmattat Iran. När Libyen anföll Tchad i slutet av 1970-talet med avsikt att ockupera uranrika ökenområden trodde ingen att det fattiga och underutvecklade Tchad skulle kunna försvara sig, men Libyen förlorade.

”En viktig förklaring till det arabiska nederlaget var att lägre officerare visade total brist på egna initiativ och saknade aggressivitet.”

Pollack menar att de tchadiska soldaterna, som på papperet inte borde ha en chans mot den välutrustade motståndaren, visade prov på flexibilitet, självständigt tänkande och kreativitet som på ett perfekt sätt exploaterade den arabiska fiendens allra svagaste sidor.

Arabländerna har generellt förlitat sig på sovjetiska vapen och även anammat sovjetiska militära doktriner och metoder. Kan det vara förklaringen till att de alltid förlorar? Pollack jämför med Nordkorea, som under Koreakriget i början av 1950-talet nyttjade sovjetiska vapen och Kremls militära taktik, och som presterade betydligt bättre än vad arabiska arméer har gjort i krig. Kuba krigade med sovjetiska vapen och tog hjälp av sovjetiska militära rådgivare i södra Afrika under andra halvan av förra seklet, och nådde avgörande framgångar i strid mot sydafrikanska styrkor i södra Angola.

Sexdagarskriget: gav Israel status som ett modernt Sparta.

FOTO: WIKIOEDIA COMMONS

Många har hävdat att Islamiska statens framväxt var en direkt följd av att USA avskedade höga irakiska officerare, som därefter villigt lät sig rekryteras till IS. USA:s ambition var ju att bygga en ny irakisk armé som skulle fungera enligt amerikanska principer. Pollack menar att det var nödvändigt att gallra i officerskåren, de flesta högre befälhavare var politiserade på samma sätt som i 1960-talets Egypten. De hade svurit trohet mot Saddam Hussein men visste inte så mycket om krigföring.

I sin ambitiösa genomgång av arabiska militära tillkortakommanden rensar Pollack bort den ena möjliga förklaringen efter den andra. Han landar i slutsatsen att den kulturella skillnaden mellan arabländer och deras icke arabiska fiender är en av de allra viktigaste parametrarna. ”Kulturella skillnader” är ett begrepp som inte så enkelt låter sig definieras, men Pollack skriver att det rör sig om arabländernas oförmåga att anpassa sig till en föränderlig och moderniserad värld. De oljefinansierade, autokratiska arabiska staterna betraktar sina med- ››

borgare som mer eller mindre oönskade undersåtar. Konservativt motstånd mot allt som kan klassas som modernisering (kvinnors rättigheter, frigörelse från religiösa dogmer med mera) gör att arabländerna hamnar hopplöst på efterkälken i teknikutveckling och högre akademiska prestationer. Avsaknad av demokrati och framtidshopp för ungdomar gör att viljan att dö för sitt fosterland blir minimal hos arabiska soldater. Därav den häpnadsväckande stora fanflykten, dokumenterad under många krig i Mellanöstern.

Det jag saknar i Pollacks bok är en analys av Israels militära framgångar. Med ledning av det han kritiserar arabländerna för, skulle jag kunna ge mig på en gissning om vad det handlar om. Israel är ett utpräglat egalitärt land, och det avspeglas också i relationen mellan militär personal. Både kvinnor och män gör flera års militärtjänst och det teknologiska kunnandet som är nödvändigt för att kunna hantera sofistikerade vapen är i världstoppklass. Den nationalistiska sammanhållningen är mycket stark, vilket skapar en solid stridsmoral. Varje enskild soldat vet att det inte finns något alternativ till att vinna. Israel har allt det som arabländerna saknar för att kunna prestera i krig.

Hur skall då arabländerna förhålla sig till de här problemen? Pollack var under en tid verksam som rådgivare i Irak när landets armé skulle stöpas om, och han upplevde stora motgångar. Istället för att försöka tvinga arabiska militärer att göra saker och ting på vårt sätt, borde vi hjälpa dem att göra det som ska göras på sitt sätt, men lite bättre, skriver han.

Det kommer sannolikt inte att räcka längre än att kanske hålla IS eller dess troliga efterföljare på mattan. Lika bra är väl det. Mellanöstern behöver inte i första hand mer effektiva arméer, utan klokare politiker.

Bengt G Nilsson

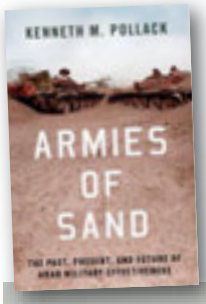

ARMIES OF SAND
THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF ARAB MILITARY EFFECTIVENESS
KENNETH M POLLACK
Oxford University Press 2019

Varje prick är en amerikansk militärbas: men det kostar pengar.

Imperiets många prickar

HISTORIA

Pointillism: Ambitiösa museibesökare känner naturligtvis till vad det är för något och att ett mästerverk som Georges Seurats *En söndagseftermiddag på ön La Grande Jatte* är ett exempel på en måleriteknik som består av prickar.

När Daniel Immerwahr tar till begreppet i sin *How to Hide an Empire* markerar varje prick en amerikansk militärbas och helheten visar det amerikanska imperiet. Totalt är prickarna drygt 800 stycken spridda över hela världskartan, mot ett 30-tal tillsammans för Storbritannien, Frankrike, Ryssland och några andra länder.

För tillfället råder osäkerhet om USA:s framtida ställning, med domedagsvarningar från de mest betrodda diplomatiska veteranerna och oroväckande rubriker i de utrikespolitiska magasinen. Som bekant har president Donald Trump tagit avstånd från allianser och organisationer som USA har lett i årtionden och ifrågasatt kostnaderna för några av de större prickarna. Och han vill hellre engagera militären i bevakningen av gränsen mot Mexiko med tiotusentals asylsökande från Centralamerika än i de krishärdar som dominerade i George W Bushs krig mot terrorism och allehanda ”evildoers”.

Daniel Immerwahr, professor vid Northwestern University, konstaterar att den amerikanska *republiken* tillkom i protest mot ett imperium, det brittiska, och att den sedan har kämpat emot två andra, det spanska och det sovjetiska. Makthavarna värjer sig därför alltid mot tanken på USA som ett imperium, men Immerwahr gör gällande att landet i högsta grad både varit och är ett imperium, ett pointillistiskt imperium.

”De små prickarna – som ön Howland [halvvägs mellan Hawaii och Australien] – är grundbultarna i USA:s världsherravälde. De fungerar som iscensättningsplatser, uppskjutningsramper, lagerutrymmen, utkiksposter och laboratorier”, skriver Immerwahr, som berättar historien med utgångspunkten att folk i Fastlands-Amerika har varit så ointresserade att det har förblivit ett imperium i det fördolda – och att det har passat många presidenter förträffligt väl.

Imperieprojektet kan indelas i tre akter, enligt Immerwahr. Först och främst erövringen av ”the frontier” eller den mytomspunna gräns som stadigt flyttades västerut på den nordamerikanska kontinenten med brutal fördrivning av indianerna. Därnäst kom det sena 1800-talets jakt på gödningsmedlet guano, kort sagt: fågelskit, med ockupation av öar i Karibien och Stilla havet (en kunnig recensent påpekade dock att guanoboomen var kortvarig och att vissa av öarna var nödvändiga mellanstationer för att fylla på kol i ångfartygen).

Parallellt med konsolideringen av vad som idag är ”the lower 48” fördes en expansionistisk politik med kulmen under Theodore Roosevelt. Den hyperenergiske presidenten hade deltagit i spansk-amerikanska kriget 1898 och begav sig som president några år senare sig till Panamanäset för att inspektera bygget av kanalen. I och med erövringar-

na av Puerto Rico och Filippinerna talade man om Greater United States.

Men det fanns inslag av isolationism (ett finare ord än rasism). Daniel Immerwahr riktar särskilt in sig på Franklin D Roosevelts agerande efter attacken mot Pearl Harbor den 7 december 1941. Presidenten mörkade medvetet det nästan parallella och nästan lika förödande anfallet mot Filippinerna som ingick i Japans blixtkrigföring mot amerikanska, brittiska och holländska besittningar i Asien. Immerwahr noterar att Roosevelt ville belysa att det var hemlandet USA som hade attackerats, inte avlägsna trakter på andra sidan jordklotet. Läget efter det utdragna kriget på öar och atoller (och atombomben) 1945 liknade det 1898, bara storskaligare med 135 miljoner invånare utanför den nordamerikanska kontinenten.

Nu vidtog den tredje akten, avyttring av kolonier. Filippinerna blev självständigt, Hawaii och Alaska införlivades som delstater, Puerto Rico fick samväldesstatus och ett antal öar i Stilla havet blev amerikanskt territorium fast utan fullständiga medborgerliga rättigheter för befolkningen. Varför krymptes Greater United States så dramatiskt? undrar Immerwahr och besvarar frågan med frihetsrörelserna i hela världen och det faktum att de små prickarna räcker för de globala militära kommersiella ambitionerna – med populärkulturella influenser på köpet. Möjligen går han lite långt när han hävdar att Beatles kom till för att Liverpool låg bara ett par mil från Burtonwood, den största amerikanska flygbasen i Europa, med ”trupper vars fickor bågnade av dollarsedlar”, som frekventerade klubbarna vid Mersey.

Boken är en lättläst exposé med många roliga exempel. För att bara ta ett: president Herbert Hoover, som annars har varit den som i första hand har fått bära hundhuvudet för 1930-talsdepressionen, bidrog som skicklig byråkrat till den utökade standardisering som ingår i det industriellt starka USA:s mjuka makt. ”Nu kan en halvtumsmutter skruvas på alla halvtumsbultar”, sa Hoover belåtet när storleken på skruvar och muttrar hade koordinerats från att ha varierat mellan hundratals olika tillverkare. Immerwahr uppger att standardiseringen gick smidigare i imperiet än i fastlands-USA, som ju för övrigt håller fast vid en variant av ”imperiesystemet” för längd- och rymdmått.

De nästan 500 sidorna är späckade med väl valda teckningar, fotografier och dokument, som Franklin D Roosevelts ändringar i blyerts i manuskriptet till talet han höll i kongressen efter Pearl Harbor. Men, en randanmärkning, om man inte är någon vän av typsnittet Helvetica är det bara att säga rent ut att det helt enkelt är fult med kapitelrubriker, sidnummer och överskrifter på varje sida i fet svart Helvetica.

Det rör sig inte om en pamflett à la 1968-skanderandet mot USA-imperialismen, men Immerwahrs invändningar gäller särskilt de runt fyra miljoner människor som bor i dagens variant av Greater United States. ”Vid olika tidpunkter har invånarna i det amerikanska imperiet beskjutits, svultit, internerats, berövats tillgångar, torterats och utsatts för experiment. Vad de i stort sett inte har gjort är att ha synts”, påpekar han. Fast på sistone har de synts, dels genom riskerna för att en nordkoreansk kärnstridsspets når Guam, dels på grund av Trumps vägran att bistå Puerto Rico som i september förra året drabbades av den kraftigaste orkanen på ön i modern tid.

”Trump har anammat ett annat maktinstrument. Det är ingen prick, snarare en stor fläck, nämligen extraterritoriell lagstiftning.”

Några braskande avslöjanden görs egentligen inte, men Daniel Immerwahrs tar upp episoder som en historieintresserad amerikan kanske borde känna till. Som det faktumet att flest dödsoffer på amerikansk mark skördades i Filippinerna, namnen på frihetskämpar i Puerto Rico och den juridiska statusen gällande Guantánamobasen med ett 40-tal ofta namnlösa interner kvar. Som sig bör nämns detta och de andra skamliga övergreppen efter terrorattentaten 2001 med prickarna som utgjordes av CIA-styrda ”svarta ställen” och fängelser i vänligt sinnade länder. För egen del saknar jag en fullödig beskrivning av USA:s attityd gentemot Haiti, som befann sig under amerikansk militär kontroll under delar av 1900-talet.

Ett av slutkapitlen har rubriken ”Baselandia”, Baslandet, med en genomgång av det växande japanska motståndet mot amerikansk närvaro; ett annat heter War of Points, Punktkriget, med klanen bin Ladin och en av sönernas vrede över amerikanska baser i Saudiarabien. Immerwahr återger försäkringar från Bush och hans försvarsminister Donald Rumsfeld om att ”vi inte är ute efter någons mark”. Det behövdes inte längre, eller rättare sagt: prickarna kunde bli färre i och med att USA förfogar över bestyckade drönare och ”fienden inte är ett land, utan en gps-koordinator”.

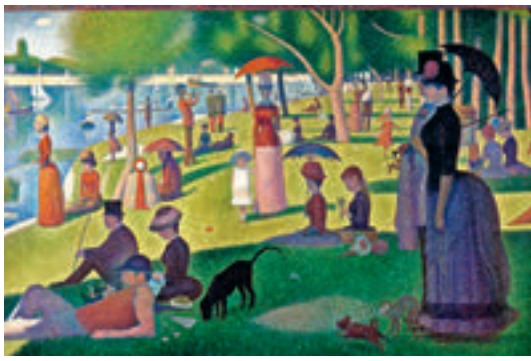

Pointillism: Georges Seurat.

FOTO: WIKIPEIDA COMMONS

Att det så kallade ”amerikanska århundradet” inte skulle vara för evigt, är ju en utsaga som har hörts ett bra tag. Slutet av den eran tycks komma närmare med de oberäkneliga (eller ska man säga irrationella, eller bara oortodoxa?) besluten från Donald Trump och en geopolitisk verklighet med den slipade Vladimir Putin i Moskva som har satt en egen prick i Syrien, och den målmedvetne Xi Jinping i Peking, som placerar ut rader av prickar i projektet ”One Belt One Read”.

Vad Trump tycker om pointillism är okänt, annat än att en fjärde akt kan ha inletts med ett invallat USA bakom en mur. Men Trump, eller hans alltmer militanta rådgivare, har anammat ett annat amerikanskt maktinstrument. Det är ingen prick, snarare en stor fläck som man helst vill ha spridd över hela klotet, nämligen extraterritoriell lagstiftning. Det utnyttjades nu i vår med diktat om att ingen längre får köpa olja från Iran.

De fyra miljonerna i Puerto Rico, Guam, Amerikanska Samoaöarna, Amerikanska Jungfruöarna och Norra Marianaöarna har inget att säga till om i sammanhanget. De har ingen rösträtt i presidentval och endast icke-röstberättigade ledamöter i kongressen.

Karin Henriksson

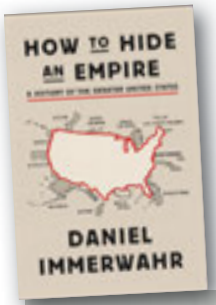

HOW TO HIDE AN EMPIRE
A HISTORY OF THE GREATER UNITED STATES
DANIEL IMMERWAHR
Farrar, Straus and Giroux 2019

Revolutionens urartning: Burke fick rätt i att massavrättningarna skulle leda till krig.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Förnuftets barbari

IDÉHISTORIA

Det hör inte till vanligheterna att det i det skandinaviska forskarsamhället produceras biografier över stora europeiska andar. Människor som satt ett avtryck inte bara i sin egen generation utan även i andra efterkommande släktled. Nu har det emellertid skett. Den danske historikern Claus Bryld har skrivit en omfattande och gedigen biografi över konservatismens fader och främste profet, irländaren Edmund Burke. Brylds avhandling är intressant från flera synpunkter, dels genom att den på djupet klarlägger det konservativa tänkandets rötter, dels genom att den utkommer vid en tidpunkt då konservatismen i nästan alla europeiska länder är på frammarsch efter att ha varit en förjagad och undertryckt tankegång under nästan hela efterkrigstiden.

Tiden efter andra världskriget har varit demokratins, liberalismens och socialdemokratins guldålder, inte minst i de skandinaviska länderna. Våra länder har genomgått stora och ibland dramatiska förändringar under efterkrigstiden. Men de har skett i en anda av kompromiss och av förståelse också för motsatta perspektiv och ideal. Såväl den moderna arbetarrörelse som i alla skandinaviska länder utgjort den pådrivande och förändrande kraften, som den härskande eliten från tiden före kriget har visat en vilja till att finna samsyn och balans i samhällsutvecklingen. Jag kan här inte underlåta att erinra om ett omdöme som fällts av den norske historikern Edward Bull. Han säger om skillnaden mellan sydeuropeisk och nordeuropeisk arbetarrörelse följande: Medan den sydeuropeiska arbetaren är beredd att hellre offra sitt liv på barrikaden än att betala en krona i fackföreningskontingent, offrar den nordeuropeiska arbetaren hellre hela lönen till fackföreningen än bestiger en barrikad. Jag tror att det trots sin svepande generalisering rymmer ett betydande mått av sanning. Det bör emellertid tilläggas att de dominerande eliterna likaledes har visat en stor förhandlingsvilja.

Var och i vad detta samförstånd har sina rötter är inte lätt att säga, men det är likväl en tämligen övertygande karaktäristik. I våra länder har arbetarrörelsen varit den främsta bäraren av modernitetens ideal. Deras agenda har varit att omstöpa samhället i en riktning som klart och tydligt sammanfattas av franska revolutionens slagord ”frihet, jämlikhet och broderskap”. Dessa ideal har säkerligen inte omfattats av de ekonomiska eliter som har behärskat de skandinaviska samhällena, men de har ändå haft en självklar ställning som gjort det svårt att avfärda dem.

I Brylds biografi framgår det med skärpa att Edmund Burke inte omfattade dessa ideal. Burke såg samhället och för den delen hela världsordningen som en gudomlig skapelse, visserligen gestaltad genom människans handlingar, men inte skapad av ett mänskligt förnuft. Till skillnad från den upplysningsfilosofi som efter franska revolutionen helt kom att dominera det andliga klimatet i Europa och som trodde att människans förmåga till rationellt handlande gjorde henne i stånd att omskapa världen till en lyckligare, broderligare och jämlikare tillvaro, ansåg Burke att människans förnuft var otillräckligt för en sådan ambitiös och storslagen uppgift.

”Traditionen är i Burkes synsätt ett slags kollektivt formad identitet som man inte ostraffat kan sätta sig över.”

I själva verket inleder, som Bryld framhåller, Burke den våg av antimodernism och motupplysning som kom att prägla det tidiga 1800-talet och som sedan dess har funnits som en oppositionell underström mot den segrande moderniteten. Periodvis har den emellertid flammat upp och kunnat leverera tunga gensägelser mot moderniteten i alla dess former.

Burkes ideologiska övertygelse, i den mån man kan tala om en regelrätt ideologi, bottnar i två fundamentala trossatser. Å ena sidan en religiös övertygelse som gör att hans politiska filosofi mest av allt liknar en politisk teologi, å andra sidan en djup respekt för traditionen som den genom generationer formats av tidigare släktled. Traditionen är i Burkes synsätt ett slags kollektivt formad identitet som man inte ostraffat kan sätta sig över eller bryta emot. Traditionens erfarenheter har formats i en nästan darwinistisk kamp och de värderingar som har överlevt och kommit att överbringas mellan generationerna måste därför tas på allvar. Det gäller också sådant som rena fördomar, ty om de klarat sig i kampen om att upphöjas till visdom är de värda vår respekt och eftertanke. Därom kan förmodligen också dagens konservativa förespråkare vara eniga.

Men Burkes samhällsideal är också starkt hierarkiskt. Här finns knappast plats för någon likhet. Det ideala tillståndet är i Burkes ögon ett samhälle styrt av en jordägande aristokrati, till vilken all makt samlats. Det är viktigt att denna aristokratiska elit är just jordägande. Det duger inte med handelsmän, oavsett hur rika de än månde vara. Endast jordägandet kan garantera den nödvändiga stabiliteten och respekten för traditionen. Idag finns det knappast någon jordägande aristokrati med inflytande över staten i något europeiskt land, så just denna centrala sats i Burkes konservativa åskådning har säkerligen ingen programmatisk plats vare sig hos populistiska högernationalister eller hos företrädare för värdekonservativa ideal.

Burkes viktigaste skrift och den som har skapat hans rykte som konservativ tänkare och profet är den skrift han utgav efter franska revolutionens utbrott, nämligen *Reflections on the Revolution in France*, som utkom 1790. I denna skrift ger Burke uttryck för tanken att när människan ingriper i den av Gud skapade och av människan gestaltade ordningen, får detta inte som resultat ett rättvisare och lyckligare samhälle utan kommer närmast oundvikligt att leda till barbari. Han skrev boken före det revolutionära skräckväldet och blev med andra ord sannspådd med råge. För Burke framstår de mänskliga ingreppen i den gudomliga ordningen som resultatet av en överdriven tilltro till det mänskliga förnuftet. Det är en naiv och absurd övertro på människans förmåga att på egen hand forma en värld som kan fungera efter de himlastormande ideal som läggs till grund för utopiska fantasifoster. För Burke framstod franska revolutionens urartning,

Edmund Burke: hyllade traditionen, i motsats till...

FOTO: TT

med skenande sociala konflikter, förföljelser och massavrättningar, som preludiet till ett ofrånkomligt krig. Också på denna punkt fick han rätt.

Om Burke hade fortsatt att leva in i vårt eget 1900-tal, skulle han ha fått ännu fler exempel på de fasansfulla följderna av sociala revolutioner. Dock bör det framhållas att Burke inte drog alla revolutioner över en och samma kam. Han tillhörde Whigfraktionen i underhuset, vilket betydde att han uppskattade och såg den del av det engelska inbördeskriget, nämligen ”den ärorika revolutionen” då den engelske kungen Jakob II störtades och den holländske prinsen Vilhelm av Oranien insattes på tronen, som legitim och berättigad. Han ansåg att också amerikanska revolutionen var ett legitimt uppror som siktade till att befria de vanskötta och överbeskattade kolonierna på Amerikas östkust. När detta var gjort etablerade den nya nationen en traditionell samhällsordning utan att människor klåfingrigt sökte skapa en ny och av det bräckliga mänskliga förnuftet skapad samhällsordning.

Edmund Burke var född och uppvuxen på ett Irland som var kluvet av den djupa religiösa motsättningen mellan katoliker och protestanter. Han var dessutom född av föräldrar som representerade de olika sidorna i denna religiösa konflikt. Fadern var protestant, vilket var absolut nödvändigt för en karriär inom statsförvaltningen. Modern var katolik. Burke måste således redan från barnsben ha varit medveten om den klyfta som har karaktäriserat irländskt samhällsliv. Enligt Bryld var han känslomässigt närmast knuten till modern. Fastän han själv tillhörde den anglikanska kyrkan gav Burke uttryck för ett stöd till ökad tolerans visavi de irländska katoli-

...Thomas Paine, som prisade förnuftet.

FOTO: ALAMY

kerna. Överhuvudtaget tycks Burke, trots sin konservativa traditionalism, ha varit mycket känslig för vad han upplevde som vanstyre och korruption.

Utan tvivel var Burke både en lysande talare och skribent. Hans prosa flyter lätt och njutbart även för dagens läsare. Han var också ytterst flitig som debattör och hans ställningstagande gav upphov till många brytningar av vänskapsband därför att de var så principiella och grundläggande. Hans viktigaste opponent och vedersakare var upplysningsmannen och revolutionsanhängaren Thomas Paine, som strax efter att Burke hade utgivit *Reflections...* kom med en motskrift med titeln *Rights of Man*. Paines skrift blev en spektakulär framgång och sålde i närmare en miljon exemplar. Den orsakade en definitiv brytning mellan de två, men klargjorde samtidigt den centrala skiljelinjen i deras tänkande.

Paine var till skillnad från Burke fast övertygad om att samhället kunde förändras och förbättras av det mänskliga förnuftet och att den ordning som rådde i Frankrike och större delen av Europas stater var djupt orättfärdig. Den förnekade enligt hans mening människorna deras individuella rättigheter, orsakade fattigdom och stora sociala klyftor. Detta kunde ett förnuftigt ordnat samhälle råda bot på. Paine var en genuin anhängare av upplysningens idéer. Han såg i likhet med de flesta av upplysningens filosofer samhället som produkten av ett ursprungligt kontrakt, där medborgarna givit avkall på några av sina naturliga rättigheter, men absolut inte alla. Detta kontrakt hade förfuskats av de maktägande eliterna, som därmed kränkte människans individuella oförytterliga rättigheter och i Paines ögon krävdes en revolution för att rätta till dessa historiska missförhållanden.

Det var en ståndpunkt som stred mot ››

allt det som Burke trodde på och som hyllade idéer som han ansåg måste leda till barbari, våld och krig. Konfrontationen var ofrånkomlig och det blev en kollision som genljudit genom ett par århundraden. I polemiken mellan Paine och Burke ställs alla den politiska filosofins stora frågor på sin spets. Är samhället frukten av ett kontrakt mellan individuella och från början likställda parter? Eller är det en av Gud given gemenskap som människan måste hantera med yttersta varsamhet? Är samhället i första hand en gemenskap, ett organiskt kollektiv, där individerna är en konstruerad illusion? Eller är det en värld av individer där gemenskapen är konstruerad och avtalad, en gemenskap som individerna kan och har rätt att förändra genom demokratiska beslut? Kan den samhälleliga gemenskapen underkastas, förändras och förbättras genom demokratins individuellt baserade valprocedur? Eller är demokratin med dess individualism bara ett sätt att sönderslita den av Gud instiftade gemenskapen? Kring dessa frågor tillspetsades kampen mellan upplysningens individuella rationalism och den frambrytande romantikens känsloladdade, antiindividualistiska credo.

Dessa båda giganter inom den politiska filosofins tankevärld kom att dominera sin tids idédebatt; de har fortsatt att eka genom seklerna och de kan höras ännu i dagens politiska debatt. Idag hörs de emellertid oftast i urvattnad och förvanskad form. I förvridna sloganer producerade i de politiska partiernas ytliga propaganda eller i moderna mediers förtunnade referat. Därför är det en njutning att för en gångs skull få göra bekantskap med dessa båda tankevärldar i en gedigen och oförfalskad version. Claus Bryld har gjort en stor och värdefull insats när han hämtat upp både Edmund Burke och Thomas Paine ur arkivens källarvalv och aktualiserat deras tankefigurer i en ursprunglig och genuin form.

Håkan Arvidsson

EDMUND BURKE
KONSERVATISMENS PROFET
CLAUS BRYLD
Aarhus Universitetsforlag 2018

Marcus Aurelius: förebildlig fredsfurste.
FOTO: FRATELLI ALINARI / GETTY IMAGES

Impulskontroll

FILOSOFI

Personlig utveckling tycks bli ett alltmer dominerande litterärt tema. I brittiska *The Guardian* kunde vi nyligen läsa att självhjälpslitteraturens försäljningssiffror nått rekordhöga nivåer det senaste året, och det räcker med att kasta ett öga på topplistan i närmaste bokhandel för att se att något liknande gäller även i Sverige. Ett säreget exempel på denna litterära form finner vi i en nyutkommen bok av den amerikanske psykoterapeuten Donald Robertson, som anser sig ha funnit en behändig verktygslåda fylld av psykologiska tekniker i den stoiska filosofin. I *How to Think Like a Roman Emperor* förenas betraktelser över stoicismens lärdomar med en skildring av kejsaren Marcus Aurelius liv och livsåskådning – allt inramat i en sällsam självhjälpslitterär form.

Stoicismen, som växte fram i hellenismens Grekland, var aldrig menad att vara en renodlat kontemplativ verksamhet. Till skillnad från den i de tidiga stoikernas tycke något torftiga, akademiska form av filosoferande som bedrevs inom Platons akademi, var den stoiska filosofin avsedd för praktisk verksamhet. Hos stoikerna, liksom hos Sokrates före dem, tog filosofin sig uttryck som en livsstil, vilket även kan sägas gälla för epikurismen, den andra dominerande filosofiska strömningen under samma period. Men medan epikurismen framhöll njutning, frihet från rädsla och kroppslig smärta som det högsta goda, var det för stoikerna bara i en dygdig karaktär som det goda stod att finna. I och med att den är avsedd just för att kultivera en sådan praktisk visdom kan stoicismen sägas vara en självförbättringens filosofi, vilket förklarar varför den är så lämplig för Donald Robertsons syften.

Att sträva mot ett sådant ändamål kräver hård träning i självdisciplin. Och goda förebilder. Därför är det Marcus Aurelius liv och verk som Robertson låter stå modell för den läsare som vill tillämpa stoicismens läror. Med andra ord: den Marcus Aurelius som har gått till historien som den siste romerske kejsaren att vidmakthålla *Pax Romana*, en relativt stabil och konfliktfri tid inom det romerska imperiets gränser, och som även var den sista i ledet av antikens berömda stoiska filosofer. Det är i hans självreflekterande betraktelser, bevarade under titeln *Meditationer*, som Robertsons bok tar sin utgångspunkt, men vi får här även bekanta oss med de stoiska tänkare som föregick honom; Zenon, Cicero och Seneca i en väl sammanfattad utläggning av stoicismens ursprung och framväxt.

För dessa stoiker är människan utmärkt av sitt förnuft. Trots att vi under livets olika skeenden är utelämnade till ödets nycker, är vi alltid fria att sansat värdera våra känslomässiga reaktioner inför det som drabbar oss. Dessa känsloaffekter betraktas med den stoiska blicken som något i sig moraliskt indifferent, och det är först i ett aktivt bejakande eller förnekande av dem som dess värde definieras. Våra rädslor är inte skadliga så länge vi inte ger efter för dem, och sorgen över en nära väns eller anhörigs

plötsliga död kan stillas om vi bara nyktert betraktar döden som en naturlig del av livet. Stoikern övar sig i att urskilja och välkomna de känsloaffekter som är nyttiga för honom och att undvika att skadliga affekter läggs till grund för hans handlande. Det är just denna omdömesförmåga, och bara den, som för stoikerna utgör det goda, och som är kännetecknande för en dygdig karaktär.

Mot bakgrund av utmärkande episoder i Marcus Aurelius liv tecknar Robertson bilden av den stoiska filosofin i dess praktiska utförande. Det bakhåll som Aurelius och hans armé plötsligt fann sig i när sarmaterna stormade fram i tusental över den djupfrysta Donaufloden blir till föremål för en lektion i hur vi bäst hanterar våra rädslor. Det sansade lugn med vilket Marcus Aurelius mottog nyheten om att hans general Avidius Cassius hade förrått honom blir till förebild för hur vi tyglar vår vrede. Och vikten av måttfull självbehärskning låter Robertson framträda i kontrasten mellan den hedonistiske Lucius Verus, som Marcus Aurelius utnämnde till sin medregent, och den sistnämndes stoiska livshållning.

Varje historisk episod avslutas med en reflektion över de terapeutiska metoder som kan utvinnas ur Aurelius stoiska livsattityd, och Robertson stöper dessa i en språkdräkt hämtad från den kognitiva beteendeterapin. Ett stoiskt särskiljande mellan de olyckor som drabbar människan och ett omdömesgillt värderande av dem kallas med Robertsons vokabulär ”kognitiv distansering”. Termer som ”objektiv representation” och ”funktionsanalys” ges också en motsvarighet i stoicismens läror. Att förankra den stoiska filosofin vid episoder i Marcus Aurelius liv är ett välfunnet grepp, men Robertsons försök att vidareförmedla stoicismens lärdomar till en samtida kontext fungerar inte alltid helt och fullt. För det första väcker hans försök att alltför hårt koppla stoikernas läror till vår samtids KBT-terapi frågan om vad vi överhuvudtaget tjänar på att vända oss till stoicismen om nu dess tankegods ändå är så pass införlivat i vår tids mest använda terapiform. För det andra är glappet mellan Marcus Aurelius och en samtida läsares levda verkligheter ofta svår att överbrygga.

Visst förstår vi att stoisk avhållsamhet var av stor vikt för Aurelius, som bar ansvaret för att hålla ihop ett romerskt imperium härjat av pesten och hotat av fiender i norr och i öster. Men det är svårare för Robertson att motivera i vilken situation och i vilket syfte vi bör tillämpa dessa metoder idag. Utan ett definierat övergripande mål, vilket Aurelius stoiska livsfilosofi tjänade som medel, tenderar en uppmaning att kultivera de stoiska kardinaldygderna rättvisa, tapperhet, klokhet och måttfullhet att bli en något tom fixering vid det egna jaget.

Fortuna: ack så nyckfull.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Att den stoiska filosofin här tar en något ytlig form har dock inte endast med Robertsons framställning att göra. För stoicismen tenderar att bli en blott estetisk verksamhet om självomsorg och kultivering av det egna jaget blir till ett mål i sig. Under Michel Foucaults sista verksamma år skrev han om den konstnärliga iscensättning av det egna livet som de stoiska lärofädernas självförbättrande praktiker enligt hans mening gav uttryck för. Foucaults idé om stoicismen som en existensens estetik, vilket han kallade det, kritiserades dock av historikern och filosofen Pierre Hadot, som menade att en sådan läsning av stoisk självomsorg som blott estetisk praktik riskerar att reducera den till en narcissistisk dandyism. Ibland är det tyvärr åt det hållet Donald Robertsons framställning av stoicismen drar, då han uppmanar oss att reflektera över vad vi vill att vårt liv ska representera, och hur vi vill bli ihågkomna av eftervärlden.

”Den som är förmögen att behålla en dygdig karaktär genom tillvarons oberäkneliga vändningar, har inte något att frukta från ödets nycker.”

Trots det finns delar i Robertsons bok i vilka stoicismen kommer till sin rätt. I inledningen får vi ta del av Robertsons egen berättelse om faderns för tidiga död, om en turbulent ungdomstid och en existentiell vilsenhet som först kom till ro i mötet med den stoiska filosofin. Robertsons moderna stoicism ges här en djupare betydelse än blott ett kultiverande av goda karaktärsdrag och asketisk avhållsamhet inför hårda prövningar. Den blir till ett medel för att bringa stadga och mening till en riktningslös tillvaro.

Den stoiska vägen till behärskning av det liv människan är givet att leva går via en radikal acceptans av att livets skiftningar ligger bortom hennes kontroll, och en uppmaning att istället rikta uppmärksamheten mot det hon faktiskt kan förändra. Stoikern anser att den som är förmögen att behålla en dygdig karaktär genom tillvarons oberäkneliga vändningar, inte har något att frukta från ödets nycker. Dygden tjänar då inte endast ett estetiskt syfte, utan snarare ett existentiellt. Den blir till en grundval för en stabil tillvaro och utgör en transcendental punkt som förblir beständig genom livets fluktuationer – och stoicismen blir till en ledsagare på vägen till försoning med den människa vi strävar efter att vara.

Som historisk introduktion till en av den romerska historiens mest utmärkande personer och till den stoiska filosofin är Donald Robertsons bok intressant och givande läsning. Men som självhjälpslitteratur glimrar den bara glimtvis. En etisk teoribildning definieras ytterst, vilket stoikerna var väl medvetna om, av sitt ändamål, sitt telos. Stoicismen lär oss att behärska våra impulser, men en människas dragning till stoicismen som filosofisk praktik måste själv komma från en första impuls. Om en sådan impuls är en vilja att förfina det egna jaget, eller en vilja att finna ett beständig kärna i en flyktig tillvaro, får stora konsekvenser för hur den stoiska filosofin artar sig och kommer till uttryck.

Det står klart att det är i de passager som tar avstamp i den sistnämnda föresatsen som Donald Robertsons förmedling av den stoiska filosofin finner sitt djupare tilltal.

Johannes Rex

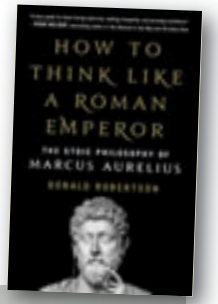

HOW TO THINK LIKE A ROMAN EMPEROR
THE STOIC PHILOSOPHY OF MARCUS AURELIUS
DONALD ROBERTSON
St Martin’s Press 2019

Xi Jinping: ingen Nalle Puh.
FOTO: GETTY IMAGES

Jello på väggen

KINA

Under ett tal vid John Hopkins-universitetet i mars år 2000 kom Bill Clinton in på den kinesiska regimens ambition att kontrollera internet. ”Lycka till”, sade han. Den uppgiften hade, menade Clinton, en svårighetsgrad som var jämförbar med att försöka spika fast en portion Jello på väggen.

Clinton var en närmast dogmatisk förespråkare av – något han förvisso alls inte var ensam om – föreställningen om att fria marknader per automatik skulle leda till ett öppnare politiskt klimat i Kina. Han menade vidare att internet hade en viktig roll att spela i denna process.

Presidenten bad sina åhörare att tänka på alla positiva förändringar som internet hade fört med sig till USA, trots att landet ju redan var ett fritt samhälle före nätet. Föreställ er då hur samma fenomen skulle kunna förändra en diktatur som Kina i grunden!

Talet var de facto en del av den amerikanska presidentens egen ambition att öppna den lukrativa kinesiska marknaden för amerikanska företag. Samma år skrev Clinton under *The US-China Relations Act of 2000*, som normaliserade handelsrelationerna mellan de båda nationerna efter ett drygt årtiondes kräftgång på grund av de sanktioner som infördes efter massakern vid Himmelska fridens torg i juni 1989.

Avtalet var vidare absolut nödvändigt för Kinas medlemskap i Världshandelsorganisationen WTO kommande år, ett medlemskap som Clinton ofta framhöll som en garanti för att såväl Kinas marknader som internet skulle bli och sedan förbli öppna inom några få år. För visst måste väl de kinesiska myndigheterna följa regler och bestämmelser?

Så här med facit i hand kan vi konstatera att Clinton var helt fel ute. Visserligen skulle internet förändra Kina. Men knappast på det vis som han hade föreställt sig. Istället har utländska myndigheter och internationella organisationer – liksom aktivister såväl i som utanför Kina – har förlorat kampen om kontrollen över internet mot en hänsynslös och ytterst målmedveten kinesisk regim.

Denna kamp skildras noggrant från ett tidigt skede i journalisten James Griffiths nya bok *The Great Firewall of China*. Griffiths visar här att de som kallar Kinas internet för ett intranät har en viss poäng. Intervjuer med amerikanska ingenjörer som var med och byggde upp det kinesiska nätet från början berättar att det var modellerat på de intranät som många företag redan använde sig av vid den tidpunkten.

Det var då ingen som ifrågasatte dessa företags rätt att kontrollera eller övervaka material och kommunikation på de interna nätverken. Det enda Peking sedan gjorde var att implementera samma system på nationell nivå. Givetvis med profithungriga västerländska leverantörers beredvilliga hjälp. Silicon Valley-företaget Cisco spelade en nyckelroll då man under det tidiga 1990-talet började sälja samma utrustning för övervakning av internet till Kinas regim som till amerikanska företagskunder.

Kinas kommunistparti insåg tidigt nödvändigheten av att kontrollera internet. Griffiths visar hur exempelvis motsvarande parti i Sovjetunionen inte hade en tanke på den roll som nätet spelade för information och organisering när man 1991 misslyckades med att kuppa tillbaka makten från Michail Gorbatjov.

I sammanhanget understryks vikten av att Kinas brandvägg främst har två funktioner. Den första och mest uppenbara är att blockera material. Detta sker genom tre flaskhalsar som i praktiken kopplar samman Kinas internet med resten av världen. Här hindras en ständigt växande lista av sidor och referenser från att nå uppkopplingar med kinesiska IP-adresser.

Men för den som har ork, kunskap och vilja att betala så har det ändå alltid gått att komma åt denna information genom olika mjukvaror. Är då inte brandväggen ett misslyckande? Inte alls, för en mycket viktigare funktion än att blockera innehåll är att förhindra organisering av solidaritet och protester av allehanda slag.

Med Griffiths ord så besvärade internet aldrig Kinas ledare främst på grund av risken att underminera deras informationsmonopol, ”utan för att det hotade att skapa en plattform för organisering emot dem”. Om bara organisering och solidaritet motverkas, så blir kinesiska internetanvändares kännedom om känslig information genast mindre farlig.

Ett exempel på hur långt man är villig att gå kunde ses i samband med de etniska uppploppen i Xinjiang 2009. Efter att över 200 personer hade omkommit i våldsamheter släcktes internet helt under tio månaders tid i en region lika stor som Frankrike, Tyskland, Storbritannien och Spanien tillsammans. De ekonomiska kostnaderna av en blackout för 23 miljoner människor vägde lätt jämfört med att man effektivt förhindrade att områdets missnöjda befolkning organiserade sig.

Aktivister från Xinjiang är bara den senaste gruppen som har försökt använda internet mot Kinas regim – och misslyckats. Griffiths ger en bakgrund som sträcker sig från tidiga initiativ med mejlutskick från enstaka aktivister till hela organisationer som *falun gong* eller samhällen som det exiltibetanska i norra Indien. Det handlar om utmaningar som blott ledde till ökade kinesiska investeringar i teknisk infrastruktur för att implementera noggrann övervakning.

Denna katt-och-råtta-lek var ojämn redan från början. Dels eftersom Kinas regim har så oändligt mycket större resurser än någon av ovanstående aktörer. Dels eftersom regimen har fått

hjälp på traven av diverse västerländska internetföretag.

Globala jättar som Facebook, Google och Microsoft har sällan tvekat att lägga sina annars självförhärligande ideal åt sidan till fördel för möjligheten att få verka och generera intäkter i Kina. (Bokens epilog, med titeln ”Silicon Valley won’t save you”, fokuserar på detta dubbelspel.)

Ett av de tidigaste och tydligaste exemplen på detta var när Yahoo lämnade över information från en mejlutväxling som ledde till att journalisten Shi Tao dömdes till tio års fängelse 2005. I boken skildras plågsamma kongressförhör där företagets chefer försvarar beslutet med att man blott följde kinesiska lagar.

Det rör sig då alltså om samma gummiparagrafer som används för att kontrollera de inhemska internetföretag som har tagit de blockerade utländska aktörernas plats. Vid misstankar om brott med breda definitioner som ”hot mot nationell säkerhet” tvingas varje kinesisk tjänst att förse myndigheterna med allt från chattloggar till användarinformation.

Genom att varje internetföretag hålls ansvarigt för det innehåll som levereras på respektive plattform tvingas bolagen att också bli en del av det statliga kontroll- och censurmaskineriet. Om innehållet inte rensas på exempelvis referenser till Nalle Puh – som sägs likna Kinas president Xi Jinping – riskerar företagen att mista sin tillgång till kinesiska internetanvändare, vilkas antal nu överstiger 800 miljoner.

Den viktigaste av alla kinesiska appar är WeChat. Dess tjänster har blivit så integrerade i vardagslivet att Griffiths jämför uppoffringarna som det skulle innebära för en kinesisk medborgare att radera WeChat, med att en amerikan i ett svep slutar använda Facebook, e-post och alla sina betalkort.

”Genom att varje internetföretag hålls ansvarigt för det innehåll som levereras, tvingas bolagen att bli en del av det statliga kontroll- och censurmaskineriet.”

Till vilken grad Kina har lyckats skapa ett intranät kan jag själv intyga, då jag som av en slump nyligen beslutade mig för att radera det WeChat-konto jag använde under min tid som bosatt i Kina fram tills för ett par år sedan.

Först frågade jag ett drygt dussin vänner som jag inte helt ville förlora kontakten med, hur vi kan fortsätta kommunicera utan kinesiska appar. Någon gav mig sin Facebooksida och ett par andra sin e-postadress. Men det vanligaste svaret var att det blir svårt att alls hålla kontakten, eftersom många inte använder sig av några utländska tjänster överhuvudtaget online.

Kinesiska muren: i digital form.

FOTO: MICAEL COMBON

Exiltibetaner som Griffiths talar med misstänker rentav att WeChat ligger bakom det minskade antalet hackarattacker mot dem via e-post. Myndigheterna behöver nu inte längre söka efter information; de har full tillgång till all den kommunikation som sker helt öppet på WeChat.

Som så många andra samhällsaspekter så har kontrollen över internet ökat betydligt sedan Xi Jinping blev president 2013. Så här sade Xi samma år: “Huruvida vi kan stå emot och vinna striden om internet har en direkt inverkan på vårt lands ideologiska och politiska framtid.”

Tidigare fanns hopp om att internet skulle fungera som ett verktyg för kinesiska aktivister. Under Xi har internet tvärtom blivit regimens fulländade verktyg för att leta upp och straffa dessa aktivister. De ökade resurserna har tillsammans med omvärldens naivitet nu skapat ett monster vars aktiviteter inte begränsar sig till Kina.

Griffiths inleder boken med att skildra en omfattande attack mot tjänsten Github, som ägde rum 2015 och kunde spåras till Kina. Sedan dess har man kunnat konstaterat liknande intrång mot flera sidor som har dragit på sig de kinesiska myndigheternas vrede. Kinas internetpolis har även ökat sin närvaro på blockerade plattformar som Twitter, dels för att sprida propaganda, dels för att leta upp kinesiska aktivister.

Föga överraskande har Kina också börjat exportera teknik för att kontroll av internet till auktoritära stater som Ryssland och Uganda. Än mer ambitiöst är att man försöker sprida ett helt nytt koncept för hur internet bör skötas globalt, vilket kallas “cybersuveränitet”. Tanken är att varje nation (läs: varje regim) utan omvärldens kritik ska ha full bestämmanderätt över sitt eget internet, ungefär som man avgör vem eller vad som tillåts ta sig in i landet rent fysiskt.

Cybersuveränitet är något som nu diskuteras på konferenser i Kina med chefer från Apple, Facebook och IBM. Det diskuteras också i Förenta Nationerna och andra internationella organisationer och sammanhang. Liksom Kina har haft viss framgång med att omforma betydelsen av exempelvis mänskliga rättigheter, söker man med morot och piska också stöd för sin globala vision om ett internet som består av nationella intranät.

Stundtals får Griffiths extrema noggrannhet boken att spreta. Istället för förkovran i ugandisk inrikespolitik eller den teknik som internet är byggt kring, vore det kanske intressant med mer ingående förklaringar av de regler som kinesiska internetanvändare har att rätta sig efter. Det finns gott om häpnadsväckande exempel på personer som har råkat illa ut som inte nämns i boken – Kinas omtalade mikrobloggar behandlas i ett kapitel på bara tio sidor.

För att beskriva hur internetcensuren fungerar nämner Griffiths dock träffsäkert en välkänd analogi som Perry Link, professor emeritus i Östasienstudier vid Princetonuniversitetet, myntade redan år 2002. Link jämförde då Kinas kontroll av akademi och offentlig debatt med en anakonda i en ljuskrona. Det väldiga odjuret behöver varken förklara de exakta reglerna eller attackera särskilt ofta. Rädslan för varelsens uppsikt är nog för att framkalla beteendeförändring genom självcensur.

Nästan två årtionden senare lyckas denna anakonda från sin ljuskrona nu även kontrollera internet, som i sina tidiga dagar ju byggde på ett slags gränslösa och nästan anarkistiska ideal. Clintons spådom om att internet kommer att förändra Kina har ställts på huvudet – det är istället Kina som håller på att förändra internet.

Jojje Olsson

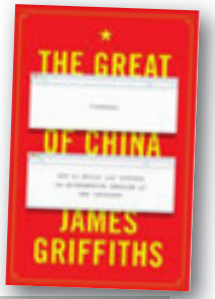

THE GREAT FIREWALL OF CHINA
HOW TO BUILD AND CONTROL AN ALTERNATIVE VERSION OF THE INTERNET
JAMES GRIFFITHS
Zed Books 2019

Arbetsglädje: uppstår ur sann gemenskap.
FOTO: ISTOCKPHOTO

Till arbetets försvar

FILOSOFI

När algoritmerna kommer... Det är en lysande inledning på en bok om de gigantiska, oöverblickbara omvälvningar som pågår och står för dörren i allas vårt liv, då digitaliseringen av arbetslivet når nästa nivå. Inte för vad de tre orden säger om själva sakförhållandet, i första hand – algoritmerna har redan nått ditt arbetsrum – utan för att de fångar och förmedlar den farliga fatalism som är så utbredd kring fenomenet ”digitaliseringen”, och för att de också står i förbindelse med den oro inför processen som kryper under skinnet på samhällskroppen (delvis ännu oartikulerad; i boken finns skarpsynta iakttagelser också kring detta).

Vore jag poet skulle jag kanske skrivit dikt om scenarierna. Med de där inledningsorden som omkväde; ”När algoritmerna kommer...”.

Här finns ju stora möjligheter, också. Tveklöst. Lika bra att uttala den ståndpunkten, i ett åsiktsklimat som vårt, med sitt förenklade antingen eller. Den potential som den tyska filosofen Lisa Herzog själv skissar på i sin *Die Rettung der Arbeit*, räddningen av arbetet, visar rentav på hur digitaliseringen härbärgerar en historisk chans att göra arbetslivet mer demokratiskt och rättvist än det någonsin varit.

Men samtidigt måste vi se realistiskt på riskerna, och agera därefter. Hela inledningsmeningen i Herzogs uppmärksammade bok lyder: När algoritmerna kommer, vilka kommer att vara vinnarna och vilka förlorarna? Här sätts ord också på ett av vårt marknadiserade samhälles vanligare tankefel: att se tillvaron och arbetslivet som en tävling, och att betona konkurrensen mellan individerna.

– Vi förlorar ur sikte hur starkt beroende vi är av varandra i vårt arbete, har Lisa Herzog sagt i en intervju; hon är professor i politisk filosofi och teori vid Technische Universität München, specialiserad på bland annat ekonomisk rättvisa och organisationsetik. Hon menar också att vi ”alltför lätt förbiser de positiva sidorna med arbete”. Hennes nya bok har legat på tyska fackbokstopplistan tidigare i år.

Hennes tes är att arbetslivet är alltför viktigt för samhället för att bara överlämnas i marknadens händer, särskilt i dessa tider av digital transformation. Som hon skriver: arbete är mer än ett tungt och nödvändigt ont eller måste, mer än ett medel att förtjäna sitt levebröd: det är mest av allt en social angelägenhet. Vi är sociala väsen, arbetar vanligen tillsammans med andra, är genom arbetet sammanlänkade med den fysiska världen; arbete hör till den mänskliga naturen, vilket tänkare i alla tider har konstaterat – redan före Aristoteles, med största sannolikhet. Och denna natur är och förblir densamma (även om det finns klåfingriga intressen som vill ”förbättra” den, också det med digital teknik).

En av de stora förtjänsterna med Lisa Herzogs tankeväckande bok är just en lång rad av konkreta, djuplodande och finmaskiga resonemang kring hennes huvudtes. Resonemang som gärna kan lyftas direkt från de 190 boksidorna och överlämnas till beslutsfattare och ansvariga på alla nivåer – inom politiken, likväl som inom arbetslivet självt; både i offentlig och privat sektor. För: vad som saknas, menar Herzog, är en överenskommelse om grundläggande värden och en vision om vart arbetslivet är på väg, eller hur det kan utvecklas, med digitaliseringen – och med det allmänna bästa för ögonen. Det är hög tid för eftertanke, och för ett institutionellt reformarbete kring arbetet och dess villkor. Vad det handlar om är inget mindre än den politiska filosofins grundfrågor: Hur organiseras den mänskliga gemenskapen, hur ser det goda och rättvisa samhället ut, och hur kan vi utforma våra institutioner och sociala verksamheter på motsvarande sätt?

Die Rettung der Arbeit är, som undertiteln skvallrar om, ett politiskt upprop. Herzog framhäver alltså arbetet som en i högsta grad offentlig angelägenhet – talar om dess integrerande funktion bland annat – och formulerar ett offensivt socialliberalt program, som kretsar kring väsentliga värden: ansvar, redlighet, förtroende.

Hon ser därtill övergången från analogt till digitalt som ett utmärkt tillfäl-

le till demokratisering också av företagssektorn. Eftersom tekniken har gjort att kostnaderna för olika participativa beslutsmekanismer sjunker, och att det konkret blir lättare att delta i beslut – med till exempel möten och avstämningar *online* – finns möjligheterna till horisontellt beslutsfattande.

Om viljan finns, förstås. En del hinder existerar, onekligen. Herzogs reflektioner kring hur och varför arbets- och näringslivet är och fortsätter att vara organiserat på ett höggradigt hierarkiskt vis, och med så hög acceptans också i välutvecklade demokratier, är faktiskt mycket intressanta. Och rätt omtumlande. Enkla svar på de frågorna finns naturligtvis inte heller; delvis handlar det helt enkelt om nedärvda tankemönster och föreställningar. Herzog är nu långt ifrån ensam i sina tankegångar; här hänvisar hon bland annat till en studie av kollegan Hélène Landemore och sociologen Isabelle Ferreras, om auktoritet, demokratisk insyn och kontroll i stat respektive näringsliv – och hennes argument låter genomtänkta, rättfärdiga och övertygande (ett flertal direktörer, klickar med stora aktieinnehav samt högre tjänstemän skulle kunna sätta fredagsskumpan i halsen av resonemangen).

”Herzogs tes är att arbetslivet är alltför viktigt för samhället för att bara överlämnas i marknadens händer.”

Till sin hjälp har Herzog gedigna forskningsfakta, goda konkreta exempel, och en del skräckexempel ur verkliga livet – på hur det kan gå då automatisering och algoritmer snarast ökat ojämlikheten och orättvisorna samtidigt som kraven på medarbetarna blir alltmer omänskliga. Som orimliga arbetsscheman, i optimeringens tjänst.

Man kan ändå undra om Lisa Herzog verkligen menar allvar med allt hon uttrycker här. Det är vackra tankar, visst. Utkast till en bättre, rättvisare värld. Men kanske är hon för mycket av idealist? De strukturella förändringar som behövs för att realisera hennes modell är så kolossala att de är svåra att föreställa sig. Till en del är de hyperradikala. Men någonstans måste man ju börja. Ett tungt vägande skäl är exempelvis att prognoser talar om att 75 miljoner jobb försvinner runtom i världen till 2025, alltså inom sex år, på grund av algoritmerna och AI. I västvärlden kanske omkring vart fjärde jobb. (Förslagen om medborgarlön är Herzog mycket skeptisk till.)

I debatten talas ofta om digitaliseringsfenomenet som något självgående. Som något som den demokratiska politiken inte kan göra något åt. Det är ”utvecklingen”, kort och gott. Evolutionära processer, som följer förment överordnade lagar, som inte går att reglera. ”Digitaliseringen” skulle på samma vis som ”globaliseringen” och ”marknaden” vara storheter som vi bara har att foga oss efter, anpassa oss till. Men pyttsan! Naturligtvis finns de som vill få oss att tro det. Starka krafter.

Vi som har turen att leva i en demokrati – något av det bästa människan åstadkommit – har ändå inte bara möjligheten att påverka och forma samhälle och framtid, utan kanske även ansvaret att göra det. Inte sant?

Här, som överlag, är Lisa Herzog mycket rakt på sak. Hon uttalar dessutom den banala sanningen att om politik och civilsamhälle inte gör något (ifråga om den digitala omvandlingen i detta fall), så gör någon annan det – men frasen behöver av allt att döma upprepas. Högre! Som vi vet är det nu de stora, globala internetkoncernerna som sitter vid bordet, som de själva har dukat – med en hop entreprenörer och ytterligare några ivriga aktörer kring fötterna.

Visst, ett långsamt uppvaknande ur den initiala IT-yran kan skönjas. Men Herzog efterlyser mer av tydlig ”politisk gestaltning” – istället för flykt in i retoriska floskler av just typen ”utvecklingen”; sådant leder mest till självuppfyllande av utsagorna.

På tal om demokrati: en aspekt i sammanhanget är detta att arbetslivets och hela samhällets organisationsstrukturer blir alltmer komplexa – så att överblicken går förlorad, och i och med arbetsdelning och behoven av specialkompetenser, där var och en bara ser sin del av helheten, på så vis även den för demokratin önskvärda transparensen försvinner – också här ser Lisa Herzog en anledning till ”demokratisk kontroll” av aktörerna på arbetsmarknaden. Så kanske risken för olämplig hantering av integritetskänsliga uppgifter eller smutsiga pengar, miljövidrigt agerande och stötande vinstuttag i vissa verksamheter kan dämpas: lillebror ser dig, och kan ta fram visselpipan, om du inte håller dig till gemensamma spelregler.

Lisa Herzog är välformulerad och solklar i sitt upprop för att rädda arbetet. Det här är vid närmare betraktande en bok *för alle*; borde faktiskt läsas av så gott som envar, både med och utan makt, formell som informell. För den inte bara sätter blixtbelysning på akut väsentliga frågor som bör ställas, begrundas och åtgärdas – helst *innan* ”utvecklingen” tillåts att bara rulla vidare – utan innehåller också en rad möjliga, tänkvärda och kloka anvisningar för vägen framåt. Visioner om det goda arbetet, och hur det kan tänkas se ut i en digitaliserad, eftermodern tid. Och där detta goda kommer alla till del, inte endast en snäv elit, och ägarna till nätbjässar med namn som Google, Amazon och Facebook.

AI: hejdå, 75 miljoner jobb.
FOTO: ALAMY

Det ligger förmodligen en viktig insikt i Lisa Herzogs antagande att rädslan för vad den digitala omvälvningen kommer att göra med oss, med jobben och livet, är prima gödsel för populismen. Känslan av diffust hot och kontrollförlust, och att tryggheten rämnar, kan som bekant driva ut människor på gatorna.

I Lisa Herzogs slutmaning är det bara att hålla med. Låt oss använda algoritmerna och robotarna till det som är minst mänskligt i arbetslivet: de kroppsligt ansträngande momenten, det enahanda slavgörat, de otacksamma och själlösa struntrutinerna. Och låt oss se till att behålla det som passar de sociala väsen vi är. Samvaro, mellanmänskliga kontakter och utbyten kan aldrig ersättas av teknik.

Ylva Herholz

DIE RETTUNG DER ARBEIT
EIN POLITISCHER AUFRUF
LISA HERZOG
Hanser 2019

I VÅR TID

Aktiv i Gröndal

Bengt Ohlsson

JAG PROMENERAR I Gröndal med min hund. Går genom en park. Iakttar och värderar konstfulla skuggor som solen kastar genom grenverket, lustiga skyltar, unga människor som spelar något tennisliknande på små banor och med fjösiga racketar... och det finns något i min rastlösa blick som jag känner alltför väl igen, och som väcker ett vagt obehag.

Efter ett tag kommer jag på vilka situationer det rör sig om: när jag är på promenad med någon som jag vill göra intryck på. En kvinna jag vill få ihop det med, en bekant jag vill fördjupa min vänskap med eller en yrkesmässig kontakt som sitter på nycklarna till en dörr jag vill stega in genom.

Båda vet hur det ligger till. Promenaden är en testballong. Vi har umgåtts över telefoner, kafébord och bardiskar, men under promenaden dras tempot ner. Ett strövtåg längs Djurgårdskanalen tar flera timmar. Det är nu det kan komma att avgöras.

I dessa situationer blir jag ett slags glödgad underhållningsmaskin. För varje steg famlar jag efter spännande iakttagelser. Med lämpliga mellanrum erinrar jag mig minnen och anekdoter som genom åren har mött olika testpubliker och därefter redigerats, vässats och slipats innan jag har blivit nöjd med dem, och jag har vevat dem så många gånger att jag vet var konstpauserna ska prickas in och poängen ska avtäckas.

Mitt promenadsällskap får inte ha det tråkigt en sekund. Men jag vill förstås inte heller att hon ska se mig som en nervös pladderkvarn, så jag måste också ge akt på att vissa samtalsämnen får sjunka in och göra sin verkan.

Genom alla dessa nervösa överväganden löper den bultande övertygelsen att jag inte duger som jag är. Att jag måste langa in en jämn ström av intressanta, gärna lite udda och humoristiska iakttagelser, för om jag förtröttas i mitt langande kommer hon att få tillfälle att stanna upp och undra vad jag är för en figur egentligen och vad hon gör i mitt sällskap, och då kommer hon att inse att det här inte var någon lyckad idé.

JAG ÄR MED andra ord som den uppskruvade försäljaren som inte vågar låta kunden få en minut för sig själv och sina egna tankar, för då är risken överhängande att hon kommer att backa ur affären och då kommer mitt arbete att ha varit förgäves och i förlängningen kommer jag att dö utfattig.

Alla dessa minnen väcktes under den ensamma promenaden i Gröndal. Varför?

Jo, jag har just gjort några stapplande försök att bli mer ”aktiv” på mitt uttorkade och bortglömda Instagramkonto.

Anledningen är pinsam, den också.

Hittills har jag hållit mig till Facebook, och inte varit överdrivet aktiv där heller, men jag har sent omsider förstått att Facebook numera tillhör pensionärerna och lantisarna. Och Twitter tillhör makthavare och människor som förtvivlat gärna vill se sig som sådana; ett högdjur som behöver blixtsnabb information direkt från andra högdjurs hästmunnar, vare sig kusen heter Trump eller Bildt. Twitters rumphuggna format lämpar sig för folk som syrligt och elakt vill avfärda meningsmotståndare och ge sken av att deras avfärdanden är toppen på ett isberg av kunskap. Att det ryms så mycket under den lilla giftiga pusten. Vilket sällan eller aldrig är fallet.

INSTAGRAM, DÄREMOT, TILLHÖR snajdare som ryckt mattan under gammelmediernas fötter och blivit sina egna nyhetskanaler genom att portionera ut väl avvägda delar ur sitt privatliv, och gärna kombinera det med aktivism och opinionsbildning.

Det här innebär att en populär deckarförfattare kan ha samlat på sig hundratusentals följare genom att flitigt och målmedvetet dela med sig av bikinibilder och bröllopsfoton, och vips så har hon en större ”läsekrets” än exempelvis min, där jag sitter med min gulnade papperstidning och tror mig ha en ”plattform” för mina knarriga åsikter.

> ”Vänjer man sig vid detta? Och är det något att eftersträva?”

Så när deckarförfattaren upprörts av en tv-dokumentär om ett tragiskt kvinnoöde och uppmanar till fackeltåg utanför Dramaten, då infinner sig visserligen inte samtliga av deckarförfattarens hundratusentals följare, men åtminstone några promille av dem. Vilket då blir en ”nyhet” som redaktionerna känner sig skyldiga att rapportera om. Sen dröjer det inte länge innan ansvariga ministrar kallas in till morgonsofforna och ”ställs till svars”.

Deckarförfattaren har alltså blivit en maktfaktor.

Jag ville väl helt enkelt doppa tårna i det där. Vilket är lika patetiskt som när någon läst ett reportage om börsklippare, köpt tio aktier i H&M och väntar på att miljonerna ska rulla in.

Det är därför jag går längs vattnet i Gröndal med blicken flackande efter fyndiga iakttagelser, suggestiva skuggspel och tokroliga skyltar, så att mina hundratjugo följare inte ska tröttna på mig.

Efter bara två dagar med Instagram har jag lyfts ut ur nuet, och har oavbrutet ett inre öga fladdrande mot sånt som kan göra intryck, och är upptagen av funderingar kring vilken sorts intryck jag kommer att göra.

Vänjer man sig vid detta? Och är det något att eftersträva?

Antalet följare har stigit till hundrafemtiofyra.

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, istället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Förstå vad som händer. Innan det händer.
Läs Fokus.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

Erbjudande: 8 nummer för endast 299 kronor!

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor** **(lösnummerpris 552 kronor)**

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer, 299 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration
SVARSPOST
204 720 55
110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/8 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

Posttidning B
Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

ROLEX

THE CELLINI MOONPHASE

Featuring one of the most classic complications in watchmaking, the Cellini Moonphase, with its patented moonphase module, will continue to be astronomically accurate for the next 122 years. This is a story of perpetual excellence, the story of Rolex.

#Perpetual

CELLINI MOONPHASE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

1851
NYMANS UR
WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM